

TARTALOM

1956 EMLÉKEZETE

POMOGÁTS Béla: Őrzők a strázsán	3
ANDRÁS Sándor: Szabó Zoltán és az 1956-os forradalom	9
RÓNAY László: „...hátha mégis van remény”	16
KÓSA Csaba: Tárgyalóterem	25

IRODALMI MOZAIK

A magyar forradalom az emigrációs költészetben	27
<i>(Pomogáts Béla összeállítása)</i>	

SZÉPIRODALOM

UTASSY József: Október; Őszök húrjaira; Őszidő; Csillagok parazsánál; November; Rálehel a fákra a tél; Már (versek)	41
ALBERT Gábor: Kiért szól a harang?	45
LÁSZLÓFFY Csaba: A Hóvár-bérccek alatt	57
MOLNÁR Miklós: Téglák a falban	58
KERÉK Imre: A közelítő tél	63

IRÁNYTŰVEL

ALBERT Zsuzsa: „És visszahullnak rám mind az évek”	64
DEÁK Ernő: Magyar irodalom Ausztriában	70

KIÁLLÍTÁS

KÓSA Csaba: Balassi kardjával	77
-------------------------------------	----

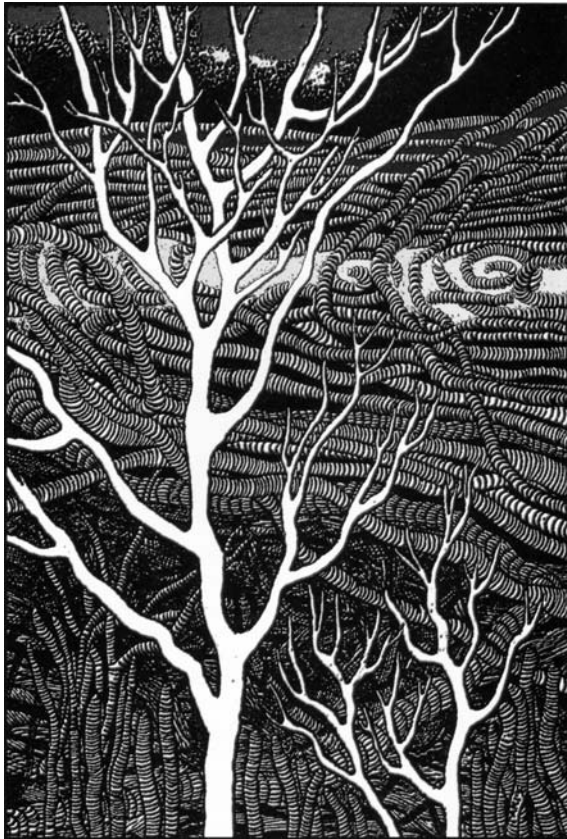
EMLÉKEZÉS

UJKÉRY Csaba: Papp Árpád emlékére	79
---	----

KÖSZÖNTÉS

POMOGÁTS Béla: Szirmay Endre születésnapjára	80
--	----

E lapszámunkat Tari István grafikáival illusztráltuk.

1956 EMLÉKEZETE

POMOGÁTS BÉLA

Őrzők a strázsán

A nyugati magyar irodalom és a magyar forradalom

„A magyar írók – hajtott fejet Cs. Szabó László néhány hónappal az 1956-os magyar forradalom leverése után a népfelkeléshez csatlakozott budapesti írók előtt – 1953-ban olykor szinte népmesei bátorsággal ismét elindultak sárkányt ölteni a hatalom fellegvárában, s magukra vállaltak minden országos feladatot, cserébe azért a megható, naiv és vérmes bizalomért, amellyel a tűrhetetlen nyomorúság és elnyomás idején az ország apraja-nagyja feléjük fordult. 1956 októberében az 1848-as hagyomány szerint cselekedtek, s túlméretezett szerepük csak angol szemlélőnek meglepő, magyar ember szemében csupán a dolgukat tették meg.” Midőn londoni műhelyében, a maga emigrációs helyzetében történelmi mérleget készítő magyar író ezeket a szavakat leírta, vagyis 1957 nyarán, Magyarországon már minden néma volt. Nagy Imre miniszterelnök és politikai elvbarátai egy börtönnek berendezett, eldugott romániai üdülőtelepen várták sorsuk alakulását, Déry Tibor és Háy Gyula, valamint még jó néhány budapesti író a Fő utcai vizsgálati fogházban küzdött vallatóival, ezrek kerültek letartóztatásba és sokan akasztófára, az ország bénultan figyelte az éjszaka feldőbörgő rendőrségi autók zaját, amint a már biztonságban berendezkedő kádárista hatalom elhurcolja mindazokat, akik közel egy esztendeje hasznos szóval, öntudatos cselekvéssel vagy éppen fegyverrel adták szavazatukat a szabadságra.

A magyar irodalom is néma volt, akik nevében akkor szólni mertek, azokat megvetette és kiközösítette a nemzet hűségében élő írók tábora, és ebben az országos némaságban kétszeres felelősség és feladat hárult a nyugati világ magyar íróira. Egyrészt nekik kellett beszámolniuk, ha lehetett, a nagyvilág nyilvánossága előtt, mindarról, ami Magyarországon történt 1956 októberében és novemberében, majd a megtorlások gyötrelmes hónapjaiban és éveiben, másrészt nekik kellett őrizniük és fenntartaniuk, ha lehetett, a nagyvilág számára felmutatniuk a magyar forradalom politikai, szellemi és erkölcsi örökségét. Ez a kettős feladat korábban is megszabta a mindenkori irodalmi emigráció küldetését – 1711-et követően, a II. Rákóczi Ferenchez fűződő függetlenségi háború veresége után ugyanúgy, mint 1849 után, a szabadságharc leverése után. Akkor azonban jóval erőteljesebb volt a „menekült irodalom” hangereje, hiszen a fejedelem francia és latin nyelvű emlékiratainak vagy Mikes Kelemen hosszú ideig rejtőző leveleinek nem lehetett esélye arra, hogy befolyásolja a hazai vagy külföldi közvéleményt, és 1849 után is inkább államférfiak, politikusok és katonák: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Teleki László, Klapka György őrizték az emigrációban a szabadságharc szellemét, az írók: Arany János, Jókai Mór,

Kemény Zsigmond és Vajda János idehaza képviselték, ha kellett, csendben, ha lehetett, fennszóval ezernyolcszáznegyvennyolc eszméit.

Az ötvenhatos magyar forradalom leverése után viszont – az Illyés Gyula által „ötágú sípnek” nevezett magyar irodalomnak úgyszólván egy hatodik ága és sípja szólalt meg a nyugati világban. Részben azoknak az íróknak a hangján, akik már korábban elmenekültek a zsarnokság elől, természetesen Márai Sándorra, Cs. Szabó Lászlóra, Zilahy Lajosra, Kovács Imrére, Szabó Zoltánra, Borbándi Gyulára és másokra gondolok, részben azok révén, akik a forradalom leverése után kerestek maguknak új otthon Nyugat-Európában és a tengerentúlon. Ezek még számosabban voltak: Faludy György, Ignotus Pál, Méray Tibor, Aczél Tamás, Határ Győző és egy egész, ifjú írónemzedék: Bakucz József, Vitéz György, Ferdinandy György, Thinsz Géza, Sulyok Vince, Máté Imre, Karátson Endre, Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár és még sokan.

A számtalan ötvenhatos megemlékezés: a történelem váratlan csodáját ünneplő, majd a leveretés fájdalmát megszóltató igen sok irodalmi és publicisztikai közlemény közül (ezek ugyanis 1956 és 1957 fordulóján szinte elárasztották a nyugati magyar lapokat és folyóiratokat) a Látóhatár című müncheni folyóirat (1957 január végén megjelent) 1956 november-decemberi számát kerestem elő, mintegy dokumentálandó, hogy a nyugati magyar irodalmi élet és közélet miképpen értelmezte és kommentálta a magyarországi eseményeket. A folyóiratszám piros-fehér-zöld szalaggal került az olvasó kezébe – arra figyelmeztetve a nyugati világban élő magyarokat, hogy ami a szülőhazában végbement, az csak az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményeivel hasonlítható össze, és akárcsak ezek a több mint száz esztendővel korábban lezajlott események, ötvenhat októbere is újra konstituálta a nemzeti identitást, a nemzeti szellemet.

A folyóiratszám, mint szerkesztői írták, már nyomdakészen állott október második felében, amidőn Münchenbe megérkezett az október 23-i egyetemista tüntetés, majd a forradalom kitörésének híre. Ekkor sietősen a forradalom emlékszámaként alakították át a közlésre szánt anyagot, ami végül is egyszerre lett a hatalmas történelmi megmozdulás köszöntője és a levert forradalom fölött érzett gyász dokumentuma. A lapszám a szerkesztő, Vámos Imre *Október huszonharmadika* című vezércikkével indult, ebben olvashatók a következők: „Történettudósaink azt tartják, hogy a magyar történelem legdicsőbb napjai azok voltak, amikor összekapcsolódott a belső, társadalmi felszabadulásért vívott harc a külső, idegen elnyomók elleni küzdelemmel. Ezt tekintve, a mai október méltón illeszkedik nagy szabadságharcaink sorába. Ami az elmúlt hetekben otthon, a hazában történt, forradalom és szabadságharc volt. Forradalom a szociális jogokért, a reformokért és az igazságért – egyúttal pedig szabadságharc, függetlenségi küzdelem a megszálló orosz birodalom ellen.”

A szerkesztő már a szabadságharc leverése után vetett számot a történelmi eseményekkel, de még akkor, midőn javában zajlottak a forradalom utóvédharcai – a Nagybudapesti Munkástanács sztrájkmozgalma, az ifjúsági szervezetek (például a MEFESZ) demonstrációi idején. „A magyar munkásság – jegyezte fel – egyenlőtlen küzdelme az idegen elnyomókkal még ma is tart; erőszakkal és nyomorral próbálják megtörni gerincét; dinamikus ereje azonban naponta szü-

li újjá maga-magát. Ez a munkásság vitte végbe – miként arra Ignazio Silone oly találóan rámutatott – a munkásmozgalom történetében azt az egyedülálló teljesítményt, hogy egy levert forradalom után még országos sztrájkot tudott szervezni. Vérrrel, éhezéssel és szenvedéssel váltotta meg a jogot arra, hogy ez az ország egyszer olyan legyen, amilyennek ő akarja.” Ez az idézet ma arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyar forradalom a maga történeti és eszmetörténeti jelentősége és jellege értelmében eredendően egyszerre úgynevezett „baloldali” és „jobboldali” értékeket mutatott fel, pontosabban, mint a társadalmi egyenlőség és igazságosság meghirdetője „baloldali” és mint a nemzeti függetlenség és identitás követelményeinek érvényesítője „jobboldali” értékeket. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert az utóbbi évtizedben éppen ötvenhat „baloldali” karaktere elsikkadni látszott a napi politikai célzatú magyarázatok tükrében. Ezt a „baloldali” irányultságot rögzítette különben Borbándi Gyula kitűnő, *Forradalom vagy ellenforradalom* című tanulmánya is, amely az ötvenhatos követelések és programok felidézése révén vontta meg a magyar 1956 végső politika- és eszmetörténeti mérlegét, megállapítván azt, hogy a „nagy népi és nemzeti küzdelem” eszmei stratégiáját „a szabad, független, semleges, közéletében demokratikus, gazdasági és társadalmi felépítésében pedig szocialista Magyarország végleges megteremtése” – illetve az erre irányuló szándék szabta meg.

A magyar forradalomnak ez a jellegzetesen „harmadik utas” jellemzése, pontosabban a forradalom politikai és eszmei törekvéseinek, illetve hozadékának a (Németh László által is meghirdetett) „harmadik utas” elhelyezése mellett a magyar ötvenhat jelentőségét, a Látóhatár tanulmányíróinak meggyőződése szerint, ennek világtörténelmi jelentősége szabta meg. Borsody István, a kiváló emigráns történész és politológus *A magyar forradalom és a nagybatalmak politikája* című tanulmányában erről készített felmérést. „Az 1956-os októberi forradalommal – olvassuk – a magyar nép valószínűleg maradandóbban írta be nevét a világtörténelembe, mint bármely cselekedetével modern történelme során.” Ezt a világtörténelmi jelentőséget emelik ki az olyan dokumentumok, mint például a Nobel-díjas író: Albert Camus *Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez* vagy a világhírű spanyol filozófus: Salvador de Madariaga *Szuez és Magyarország* című írása, az első a nemzetek közösségét szólította fel (mint tudjuk, eredmény nélkül) a szovjet agresszió áldozatává vált magyar nép védelmére, a második annak a különben megalapozott gyanújának adott hangot, hogy az angol és francia haderő éppen azt a belső szovjet birodalmi válságot használta ki Egyiptom megtámadására, amelyet a magyar forradalom okozott. Ugyancsak a magyar forradalom világtörténelmi jelentőségét húzzák alá azok a dokumentumok, amelyek a Nemzetközi PEN Club tagszervezeteinek, illetve kiváló nyugati íróknak a tiltakozását ismertetik.

A forradalom leverése után a hazai magyar irodalomnak hallgatnia kellett a valóságos történelmi eseményekről: szinte „belső emigrációba” kellett vonulnia. A hosszú időre utolsó dokumentum, amely a forradalom igazsága mellett érvelt, a Magyar Írók Szövetségének 1956. december 28-i közgyűlésén került nyilvánosságra, a Tamási Áron szövegezésében elfogadott *Gond és hitvallás* című állásfoglalásra gondolok. Ezt a nyilatkozatot nagy többséggel fogadta el a közgyűlés, majd néhány nappal később a kádárista hatóság betiltotta az író-

szövetség működését, és Tamási Áron memoranduma is csak gépiratban, illetve a nyugati magyar rádióadások jóvoltából kerülhetett a nyilvánosság elé. Máskülönben hosszú évekig tartott a magyar forradalom „ellenforradalomként”, sőt „fasiszta” hatalomátvételi kísérletként történő rágalalmazása, ebben a gyalázatosságban, sajnos, írók (illetve a hatalom által íróknak tekintett tollforgatók) is szerepet vállaltak, például Bölöni György (Ady egykori barátja), Illés Béla (egykori szovjet alezredes), Berkesi András (korábbi államvédelmi őrnagy), Dobozy Imre (az írószövetség későbbi elnöke), Erdős László (korábban, sokak véleménye szerint, a horthysta rendőrség egykori besúgója) és Mesterházi Lajos (a Kádár-korszak egykori „kurzusírója” – nem érdemlik meg, hogy elhallgassuk a nevüket). Könyveiket már akkor sem fogadta rokonszenvvel a magyar olvasó (ámbar Berkesi gyenge politikai ponyvái valamikor a népszerűségi listákon foglaltak helyet!), és elutasította őket az értelmiségi közvélemény.

Az ötvenhatos ős eseményeinek hiteles ábrázolása ezért az emigráció irodalmára maradt. Természetes volt, hogy ez az irodalom egyik legfontosabb feladatának tartotta a magyar forradalom és szabadságharc emlékének és örökségének fenntartását és szolgálatát, egyszersemind a magyarországi kiadványokban tapasztalt ferdítések és hazugságok folyamatos cáfolatát. Ennek következtében figyelemreméltó személyes tanúvallomások adtak hangot az írói érzelmeknek a nyugati magyar költészetben és elbeszélő irodalomban egyaránt. Lássuk először a költészetet. Még a lázas történelmi napokban születtek a Németországban élő Csiki Ágnes Mária, az amerikai Kannás Lajos és a vereség után elmenekült Máté Imre költeményei. Csiki Ágnes Mária *De odabaza ég a város* című verse október 25-én keletkezett, midőn csak a kilátástalan harcokról és a karhatalom, valamint a bevonuló szovjet katonaság kegyetlenségéről érkeztek hírek: „odabaza ég a város, / – a kabátomra csepp terül – / gránát sikolt, halál kering fönt, / – a tejes köszönt messzirül – / a Múzeum kert, ahol játsztam, / lángok világában remeg, / – az utca szélén rikkancs ordít, / sietnek ernyős emberek.”

Kannás Lajos *Kormos kövek* című ötrészes költeménye úgyszintén a véres napok keltette gyászról beszél: „A hóban apró lábnyomok szaladtak, / s mint szálldosó szalagnak / lágy villanása, minden lépés fénylett. / De túl a térnek / kiégett sarkán megtorpant a nyom. / A golyóverte falon / megalvadt vér sötétlett. / Csak ennyi volt egy élet. / S a hóban nem szaladt tovább a nyom.” A nemrég még Budapesten a barikádokon harcoló egyetemista, Máté Imre *Meneküléskor* című verse pedig a menekülés fájdalomáról és a személyes döntés tragikus indítékairól tesz vallomást: „Szívem Istenének ajánllak hazám! / A szibériai bányák ónszínű nappalaitól félek, / és félek a szibériai éj szivárvány színeitől is / most mögöttem óriás szentjánosbogarak, a fölgyújtott városok égnék.”

A későbbiek során is igen sok emlékező és gyászoló költemény született a nyugati magyar írók tolla nyomán, a többi között András Sándor, Fáy Ferenc, Gömöri György, Határ Győző, Horváth Elemér, Kabdebó Tamás, Kemenes Géfin László, Kibédi Varga Áron, Kocsis Gábor, Makkai Ádám versei. A teljes költői korpusz áttekintése egy terjedelmes monográfiát vagy antológiát kívánna. Most csupán három nagyszerű versre hívom fel az olvasó figyelmét: Márai Sándor, Faludy György és Siklós István költeményeire – valamennyi az ötvenhatos forradalomnak állít maradandó emlékjelet.

Márai Sándor elsősorban a regényeivel és emigrációs naplójegyzeteivel került a hazai sikerlisták élére (ma is a legnépszerűbb írók közé tartozik), holott költőként ugyancsak nagyszerű értékeket hozott létre, így hozzá fűződik az 1948 és 1956 közötti magyar líra egyik legszebb és legfájdalmasabb emléke, a Nápoly mellett született és a száműzetés emberi tragédiájáról számot adó hatalmas költemény: a *Halotti beszéd*. Az 1956-os esztendő karácsonyán is született egy klasszikus magaslatba emelkedő lírai vallomás: a *Mennyből az angyal*, amely először a levert forradalom és a szabadságától ismét megfosztott magyar nép tragédiáját mutatja fel a nagyvilág előtt, majd az áldozathozatalból fakadó történelmi reménységet szólaltatja meg: „Angyal, vidd meg a hírt az égből, / Mindig új élet lesz a vérből. / Találkoztak ők már néhányszor / – a gyermek, a számár, a pásztor – / Az alomban, a jászol mellett, / Ha az Élet elevent ellett, / A Csodát most is ők vigyázzák, / Leheletükkel állnak strázsát, / Mert Csillag ég, hasad a hajnal, / Mondd meg nekik - / mennyből az angyal.”

A másik nagyszerű ötvenhatos költemény a forradalom harmincadik évfordulóján: 1986 októberében született, Faludy György *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* című (különben 1848-as Petőfi-emlékeket idéző) verséről van szó, amely a Rákosi-korszakban a recski kényszermunkatáborban sínylődő, majd a forradalom leverése után az Újvilágba menekülő költő személyes elkötelezettségéről és hűségéről tesz vallomást, hűségről a szabadságharc eszményei, eseményei és vértanúi iránt: „Ezerkilencszázötvenhat, sem emlék, / sem múltam nem vagy, sem történelem, / de lényem egy kioperálhatatlan / darabja, testrészt, ki jöttél velem / az irgalmatlan mindenségbe, hol a / Semmi víze zubog a híd alatt”.

Végül a harmadik idézendő költő és költemény: Siklós Istvánnak, a fiatalon Angliába került, később a londoni magyar rádióadás szerkesztőjeként tevékenykedő – és költői tehetségét az emigrációban kibontakoztató költőnek *Csönderdeje előtt* című terjedelmesebb költői műve, amely a magyar történelem tragikus eseményeinek jóformán szürrealisztikus költőiséggel történő felidézésébe szinte dokumentarista szövegszerűséggel helyezi el Nagy Imre miniszterelnök szavait: „a magyar nemzeti kormány a magyar nép / És a történelem előtti mély / felelősségérettől áthatva, a magyar / nép millióinak osztatlan akarátát / kifejezve kinyilvánítja a magyar / népköztársaság semlegességét. / a magyar nép évszázados álma / valósul meg ezzel, a forradalmi / harc, melyet a magyar múlt és / jelen hősei vívtak, végre / győzelemre vitte a szabadság, / a függetlenség ügyét.”

Az emigrációban élő magyar irodalom elbeszélői is arra törekedtek, hogy – szemben a hazai „hivatalos” irodalom torzításaival és hazugságaival – az ötvenhatos események valódi történetét örökítsék meg. Ez az elbeszélő irodalom alkalmanként ugyancsak dokumentarista hűséggel, mondhatni, a történetírók tárgyilagosságával mutatta be az eseményeket, egyszersmind hangot adott az elbeszélő személyességének: érzelmeinek, indulatainak, nosztalgiáinak. Néhány valóban kitűnő könyvre gondolok, amelyek máig ható érvényességgel idézték fel a magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek történetét és azoknak a fiataloknak, munkásoknak, értelmiségieknek a sorsát, akik részt vettek a forradalom eseményeiben. Olyan regényekre, személyes dokumentumokra hív-

nám fel a mai olvasó figyelmét, mint Kabdebó Tamás *Minden idők*, Domahidy Miklós *Tizenhat zár* vagy Dénes Tibor *Budapest nincs többé Budapesten*, illetve olyan elbeszélésekre, mint Aczél Tamás *Egy villa története*, Sárközi Mátyás *Menekülők*, Ladányi László *Novemberi misztérium*, Szász Béla (Vincent Savarius) *Az első balott* és Ferdinandy György *Mágneses erővonalak* című ötvenhatos történetei.

A magyar forradalomról képet adó: az események történetét és következményeit egyaránt bemutató szépirodalom egyik legnagyobb vállalkozása az Angliába menekült, majd Itáliában és a dél-amerikai trópusokon könyvtároskodó, végül Írorszáiban letelepedett Kabdebó Tamás *Danubius*, *Danubia* című regénytrilógiája. Ez a kitűnő nagyepikai alkotás az író alteregójának kalandos sorsát beszéli el, és a történet középpontjában természetesen az ötvenhatos forradalom eseményei helyezkednek el: először mint személyesen átélt történeti események, később mint olyan emlékek, amelyek a főhős világképét, gondolkodását, egész személyiségfejlődését meghatározták. A regény az emlékezés és a nosztalgia könyve, mindkettő az érzelmek holdudvarával veszi körül az ábrázolt valóságot, ezért stilizálja, átalakítja, „megszépíti” azt. Az epikai tükörben megörökített eseményeknek mindazonáltal sokatmondó emberi és történelmi realitása van, két vonatkozásban is. Egyrészt az ifjúság bizonyára legnagyobb emberi élményének, történelmi tapasztalatának: az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek felidőzésében, másrészt a forradalom leverése után világgá bujdosó magyar fiatalok sorsának, szellemi tájékozódásának, lelki közérzetének ábrázolásában. Kabdebó Tamás regénye a forradalom történelmi és erkölcsi nagyszerűségéhez méltó módon idézi fel a huszadik századi magyar történelemnek ezt a bizonyára legnagyobb: fájdalmas vereségében is mindig igaz és érvényes közösségi és erkölcsi példát adó eseményét.

A nyugati (emigrációs) magyar irodalom megőrizte és fenntartotta történelmünk egyik legnagyobb és az európai történelem alakulására is nagy hatást gyakorló eseményének emlékét és örökségét. Megőrizte az emlékeket, eleget tett a krónikások küldetésének, ösztönző példákat tárt az olvasók (szándéka szerint: a nemzet) elé. Ezek az ösztönző példák, igen sok személyes emléket tudnék felidézni minderről, erősítették a szívet, fenntartották a reményt, nem csak a nyugati világban, idehaza is. A nyugati világban élő magyar írók valóban „őrzők” voltak a „strázsán” – abban az értelemben, ahogyan erről annak idején Ady Endre beszélt *Intés az őrzőkhöz* című (az első világháború kiábrándító napjaiban) írott költeményében: „Őrzők, vigyázzatok a strázsán, / Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba feneségek. / Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillagszóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbeszótt hitét, / S akik még vagytok őrzön, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán”. Igen, az Ady Endre által állított erkölcsi követelmények, az általa megjelölt szellemi stratégia érvényesült a magyar forradalom emlékének, eszményeinek gondozása során. Mindez a nyugati magyar irodalom máig méltánylandó érdeme volt.

Szabó Zoltán és az 1956-os forradalom

„Személy szerint úgy vélem, hogy külföldön megjelenő magyar írásnak egyedül az adhat létjogosultságot, hogy a forradalom értelmét és mondandóját fokozódó hűséggel és tisztasággal fejezi ki. Abban, hogy ki miről szóljon és hogyan szóljon, a törvényhozó most egyedül a forradalom lehet. Egyszerűen azért, mert Magyarországon a nép a forradalommal fejezte ki magát, a nagyvilágot ezzel olyan ámulatba ejtve, amely előbb szentnek, később szenteskedőnek bizonyult. Ahogy ez már lenni szokott. A késő őszi forradalom mondandójának megőrzése és kifejezése nem könnyű feladat. Még megértése sem könnyű. A nép ugyanis ebben a forradalomban olyanformán szólt, ahogyan a népdalokban fejezi ki magát. E mondandó megértéshez, akár a népköltészet megértéséhez, bizonyos alkati rátermettség kívánatik.” (Szabó Zoltán, *1956 Korszakváltás*, Kenedi János, szerk. Osiris, 2006, 240 sk. – a továbbiakban: *1956*). Így írt Szabó Zoltán az általa szerkesztett Magyar Szó 1957. március 15-i számában. Ekkor már a forradalom „mondandójának megőrzése és kifejezése” volt számára a feladat, és ő ennek a feladatnak élete végéig eleget tett.

Azt hiszem, ténynek mondható, hogy Szabó Zoltán munkásságának, alkotói életének második felét az 1956-os forradalom határozta meg, nem 1949-es távozása párisi kultúrattasói posztjáról, vagyis nem emigrációjának kezdete. Akkor, 37 évesen, életének (egy híján) a felénél tartott. A forradalom évében 44 évesen és nagyon fiatalosan találta magát a számára legközelebbinek mondható események sodrában és egy konkrét és őt lelkesítő ügy szolgálatában.

Kiemelt helyzete volt a Szabad Európa Rádiónál, hetenként meg kellett írnia egy „Londoni levelet”, amit vasárnaponként olvastak be és sugároztak Magyarországra. A rádiótól viszont október 24-én azzal hívták fel, hogy folyamatos tudósításokat küldjön, akkor még telefonon bediktálva, a magyarországi események angliai fogadtatásáról. Ez a feladat felforgatta addigi életét. Napról napra írhatott, mintha napilapba, sőt olykor egy nap három-négyszer is küldött jelentéseket, helyzetfelméréseket. Barátja, Révai András is sürgette erre, mert az otthoniaknak tudniok kell, „mi a visszhang”.

Ezt az akkor még telefonon küldött és 48 darabból álló sorozatot Kenedi János fedezte fel Szabó Zoltán josselini házában a hátrahagyott papírok között. Ő szerkesztette egy még 1988-ban Párisban megjelent kis könyvvé, és ő adta neki a *Küszöbről* címet, megkülönböztetve attól a visszaemlékező sorozattól, amelyet Szabó Zoltán *Kívülről* címmel 1957 őszén tett közzé az (akkor már és még) londoni Irodalmi Újságban. A *Küszöbről* tulajdonképpen nyitott ajtót is jelent, illetve jelenidőt. Szabó Zoltán arról számolt be, ami éppen történt, ami történőben volt, és amibe ő bele is szólt. Ő ugyanis nemcsak beszámolt, hanem értékelt is, óvott is, lelkesedett is. Résztvevő volt, még nem megőrző.

Ezek a rádióba-olvasásra készített írások ma már rendkívüli hozzáférést nyújtanak: nincs párjuk sem a forradalomról szóló írások, sem Szabó Zoltán írásai között. A már visszatekintő, de még 1957 őszén készült *Kívülről* sorozata sze-

rint ő a Münchenből érkező felkérést akkor így aposztrofálta: „Vagyis Budapesten vér folyik, odaát szó, itt tinta. E munkamegosztás kissé megalázó, enyhén szégyenletes, és első érzésem a kételkedés. Az, amit Münchenben földindulásnak mondanak magyarul, itt esetleg földlökésnek minősül” (1956, 150. o.) Hamar kiderült, hogy tévedett, és attól kezdve szorongó és féltő izgalommal földindulásról számolt be. Később derült ki, hogy a forradalom a politikusok világpolitikájában csak földlökésnek minősült, holott az angol közvélemény szerint nem az volt.

Mindenképp tanulságos ma olvasni, hogy ő akkor hírmagyarázatként miféle tanácsokat is adott. Például: „Azok a jelentések, amelyek az ávósok vagy ávosgyanúsak tömeges lemeszárlásáról érkeztek Angliába, itt – ezt nyíltan meg kell mondanom – mélységes aggodalmat keltettek, noha mindenki megérti a szenvedélyek kirobbanását. ... Ha az atrocitások tovább folytatódának – a Nyugat látja, hogy ezideig elszórt jelenségekről volt szó –, a népforradalom tiszta zászlaja beszennyeződne, a Nyugat rokonszenve egységes nem maradna, s a négy szomszédos ország közül Jugoszlávia várakozó magatartása is kedvezőtlené fordulhatna át, ezenfelül a tárgyalások útja a Szovjetunióval lezárulna, a szovjet csapatok rendőri beavatkozásának útja megnyílnék. Ezesetben a bátorság gyümölcsei a vérszomj uralma következtében veszendőbe mennének.” (1956, 39. o.) A veszély előérzete és kióvásának felismert nehézsége magyarázhatja, hogy az éppen idézettekre célozva megszólítás nélkül is nyilvánvalóan *üzent* Mindszentynek, amikor azt mondta: „most minden magyar csak azért könyörög, hogy Isten adjon elég bölcseséget ahhoz érsekének, nehogy egy új 'Tomori, büszke vezér' a magyarságot új s önkéntes Mohácshoz vezesse.” (1956, 40. o.)

Ez a beszámoló nem került beolvasásra, csak találgatni lehetne, hogy az éppen idézettek vagy a következők voltak cenzúrázandók: „Az első követelmény az, hogy a népforradalom erői, vagyis az egész magyar nép, tisztában legyen azzal, hogy különíteni kell, különbséget kell tenni, nagyon kérem, jegyezzék ezt meg: a magyarországi szovjet csapatok múlt heti szereplése és a Szovjetunió mint nagyhatalom között. Tudom, hogy ez rettentő nehéz, amikor vér folyt és mennyi vér, amikor tankok tüzeltek és repülőgépek pásztáztak géppuskáikkal pár nappal ezelőtt. Ennek ellenére az itteni felelősségteljes vélemény az, hogy míg a helyi szovjet csapatokkal szemben teljes győzelemre volt szükség a múlt héten – a Szovjetunióval szemben modus vivendire, a népforradalom eredményeit föl nem adó megegyezésre van szükség a közeli napokban. Ennek feltétele az, hogy a Szovjetunióval tárgyaló kormányt a Szovjetunió, mint hatalom ne tekinthesse ellenségesnek, ez idő szerint.” (1956, 38. o.) November elsején tehát, a világpolitikai helyzetet felmérve, és a véleményekre és hangulatokra figyelve úgy látta, a kártyákban benne van az is, hogy a Szovjetunió eltűri Magyarország függetlenségét és vele a forradalom kibontakozását.

Ugyanakkor feltűnő, ahogyan az idézett mondatokban a forradalom és a szabadságharc közti különbségről és megkülönböztetésük szükségességéről beszélt, egyértelműen a forradalom védelmében. Úgy gondolta, a forradalom vívmányai csak akkor maradhatnak meg, ha a szabadságharc vereség nélkül fejeződik be, de úgy, hogy a Szovjetunió se vereségnek tekintse, ami történt.

Ennek lehetőségére, a telefonjelentéseiben elhangzottak szerint, négy okból gondolhatott. A nyugati baloldalon, még kommunista pártokon belül is, felháborodást keltett a szovjet katonai közbelépés, a szovjet katonai intervencióba belepusztulhatnak a nyugati kommunista pártok, és ezt Moszkvában is figyelembe vehetik. Másodsor, szerinte a forradalom, mint erről szó lesz, demokratikus szocializmust akart, egy szocialista országot pedig még ilyen körülmények között is elviselhetett a Szovjetunió, ha Finnországot elviselte. Harmadsor, mivel kiderült, hogy a Nyugat nem lép közbe, a status quo továbbra is fennmarad, Magyarország viszont szerencsés esetben kívül maradhat mindkét tömbön, semleges lehet, mint az éppen szabadon engedett Ausztria. Negyediknek azt is hihette, hogy a közvélemény nyomása a nyugati demokráciákban – „Mint már többször mondtam, a magyar forradalom egyetlen igazi szövetségese a világ közvéleménye volt.” (1956, 131. o.) – hathat a kormányokra, hogy ne maradjanak meg a felháborodásnál és az elítélő szavaknál.

Szabó Zoltán gondolkodása szerint a szabadságharc szükséges rossz, a forradalom viszont szükséges jó. A harc rossz, de az ország függetlensége megkívánja. Forradalom és függetlenség persze összetartoztak Magyarországon 1956-ban, a szabadság eszméje kapcsolta őket össze, de kétféleképpen, mert két megkülönböztethető összefüggésben. Forradalom lehetséges szabadságharc nélkül is, erre példa Franciaország; szabadságharc lehetséges forradalom nélkül – ez a függetlenségi háború –, erre példa Németalföld. Amerikában jelentkezett együtt a kettő, kárhóztatta is Szabó Zoltán az amerikaiakat, hogy saját múltjukat árulták el, amikor Magyarországot cserben hagyták (1956, 230. o.). Szabadságharcban egy nép harcol egy vagy több másik nép ellen a szabadságért, ami tehát nincs meg neki; egy forradalomban viszont országhatáron, egy népen belül, már keletkezett szabadság, a forradalom maga a szabadság jelentkezése.

Így gondolhatta Szabó Zoltán, hiszen tényszerűen azt gondolta, hogy a forradalom addig tart, amíg az emberekben, tehát amíg tart a passzív ellenállás. Érvéle „A hűség kérdése” című írásában 1957 őszén volt olvasható, de Révai Andrásnak már 1957. januári számvetésén alapult. Eszerint a forradalomnak négy szakasza volt, tehát, tette hozzá Szabó Zoltán, tíz hétig tartott: az első szakasz október 23-ától 29-éig, az orosz katonák visszavonulásáig; a második szakasz, a győzelmes forradalom, október 29-étől november 3-áig; a harmadik november 11-éig, az oroszok visszajöveteléig és fegyveres győzelméig; a negyedik pedig – „a forradalom leghosszabb szakasza, a passzív ellenállásé volt” – januárig, hiszen „csak január elején tudta elfojtani nem Kádár, hanem az orosz haderő.” Ehhez a gondolatmenethez, helyzetfelméréshez tartozik Szabó Zoltánnak az a meghatározó nézete, hogy: a forradalomnak ebben a negyedik és legtovább tartó szakaszában a magyar népakaratot tulajdonképpen a munkástanácsok fejezték ki... „Az olyan ember, aki a magyar forradalomnak csak a liberális jellegét hangsúlyozza, de szocialista alapjairól és progresszív lényegéről szívesen feledkezik, abban gyanús, hogy nem a forradalom formálta őt, hanem ő formálja a forradalmat.” (1956, 236. o.) Ezt az Irodalmi Újság 1957. október 23-iki számában jelentette ki.

Szabó Zoltán forradalom alatti tevékenysége közel sem merült ki beszámolók írásában, itt azonban csak ezekről lehet szó. Amit akkor és közvetlenül a

forradalom után írt, és amiben saját magáról, a *Tardi helyzet* és a *Szellemi honvédelem* írójáról is vallott, mindenképpen hozzátartozik az 1956-os forradalom értékeléséhez. Abban viszont, amit később, leghatékonyabban húsz évvel később írt a forradalomról, már figyelembe vette azt is, ami a világban utána történt és a jövőben történhet. Ugyanazt gondolta tovább, de tovább gondolta. Amit a forradalomra következő évben és években írt, arról a múlttól szólt, ami nem múlik el: „a múlt az, ami nem elmúlik”; amit viszont később írt, arról a jelenről szólt, amelyik 1956-ban Magyarországon jelentkezett és egy olyan jelen, amelyiknek jövője van és lesz. Úgy gondolom, ez a diagnózis most, a Szovjetunió összeomlása után is érvényes.

Azt az értékelését, hogy az 56-os forradalom egyfelől liberális, azaz demokrata, de másfelől szocialista volt, ő a legtömörebben az általa szerkesztett *Harmadik út* című és Bibó István írásait magában foglaló, 1960-ban Londonban megjelentett könyv bevezetőjében „a szabadság és a szocializmus páros csillaga” kifejezéssel jelezte. Ez a Bibónak is tulajdonított álláspont az ő gondolkodásában bizonyos változáson ment át a hetvenes évekre, de lényegében meghatározó maradt. Értelmezését segítheti két körülmény ismerete.

Az egyik körülmény az, hogy Szabó Zoltán már 1939-ben úgy gondolta, hogy tőlünk nyugatra „a földművest a parasztéletformából beleszabadították a polgári életformába. A megoldás e formájával ma, a polgári életforma elbizonytalanodása idején, mi már summásan elkéstünk. ... Nekünk a parasztkérdést, *mint parasztkérdést* kell megoldanunk. ... Röviden: *a parasztot tökéletesebb parasztként, új és a jelenlegi Európában példa nélkül való parasztéletformában – egyenesen* a nemzetbe kell szabadítanunk. Nem pedig először a polgári életformába – mely nálunk amúgy sincs –, és csak ezután és ezen keresztül a nemzetbe.” (Szabó Zoltán, *Szellemi honvédelem*, Markwardt Ágnes, szerk. Hét Torony, 1990, 85 sk.) Ebből első helyen azt akarom hangsúlyozni, hogy szerinte a polgári életforma nyugaton már bomladozott, Magyarországon pedig nem is volt. Érthető, hogy 1957-ben így írt 1956-ról: „Nem polgári forradalom, mert nincs olyan erős polgárság, amely a hatalmat magának kívánja, s nem is polgárellenes, mert nem a polgárság volt hatalmon. Pártkaszttellenes népi forradalom ez, s nem kétes, hogy eleven erői nem a demokráciának azt a fajtáját készítik elő, amelyben mi ideát élünk.” (1956, 200. o.) Véleménye szerint: „ez a népi liberális forradalom épp oly szükséges következmény a kommunista totalitarizmusban, amilyen szükségszerűek a polgári liberális forradalmak voltak a maradi autokráciákban.” (1956, 190. o.) Ebből egyaránt világlik ki, hogy számára a „liberális” a „demokratikus” szinonimája, és hogy valamiféle demokratikus szocializmusra gondolt, ahogyan Németh László is, és a népi írók java. Úgy emlékszem, Németh Lászlónál már 1945 előtt előfordult a „népi demokrácia” kifejezés, amit azzal rokonságban kell érteni, amit Szabó Zoltán 1957-ben „népi liberális forradalomnak” mondott.

A másik körülmény az, hogy 1939-ben – és utána, a „szellemi honvédelem” írásaiban – határozottan érvelt mind a nemzeti szocializmus, mind a nemzetközi szocializmus (kommunista) diktatúrája ellen. Ha a német áfium ellen jóval erősebben, csak azért, mert akkor a német fenyegetést tartotta jóval nagyobbak a magyarság számára; és ő elsősorban a szellemi gyarmatosítástól

tartott. Számára értelme volt a „magyarabb magyart” kifejezésnek, elsődleges feladat a nemzet magyarként megmaradása volt, és az idegen diktatúrákban olyan totális, a szellemiséget is elnyomó-átformáló diktatúrát látott, amely nemcsak Magyarország lakosságát uralta volna, de az emberekben saját, önálló nemzetiségüket is.

Németh László jobb- és baloldal között „magyar oldalról” beszélt – ez némileg más volt, mint Bibónál a „harmadik út” –, és Szabó Zoltán valóban magyar megoldást akart a magyaroknak, egyúttal a jobb és bal között egy harmadik utat, és mivel azok szélsőségeikben diktatórikusak voltak, olyat, ami mentes a szélsőségek hatalmától és úgy demokratikus, hogy már nem polgári. Ráadásul ő elmélet-ellenes volt, a két diktatúra viszont egyaránt elmélethez kapcsolódott, elméletet akart megvalósítani, ha más-más elméletet is. Ezért szerette már akkor idézni az általa tündökletesen megtalált Bocskai-mondatot: „mi sem a dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, az dolgot önmagát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását, azonkívül a szók és rábeszélések minálunk semmit nem fognak” (*Szellemi bonvédelem*, 78. o.) Ezt „Reform” című írásában idézte a Magyar Nemzetben. És aztán számos írásban, újra meg újra.

A „dolog maga” feladatokat követelt meg, a feladatok megoldásokat, a megoldások pedig helyzetismeretet. A helyzet nyilvánvalóan változott 1939 tavasza és 1956 ősze között, a parasztság nem az volt a földosztás, majd termelőszövetkezetekbe terelése után, mint a háború előtt. Változott a helyzet a forradalom idejére, és a tíz hét során osztályokra tagolódás nélkül vált szerinte néppé a társadalom. (A „nép” szó egyaránt jelentette a parasztságot és a munkásságot is, az ország népét és a magyar népet is.) Végül változott a helyzet a hetvenes évekre – ha Szabó Zoltán gondolatmenetét vesszük figyelembe – abban, hogy a nyugati demokráciákban is totalitárius erők jelentkeztek. Ezt ma a sok színben villódzó „globalizáció” szóval illetjük, ahogyan a „fogyasztói társadalom” kifejezés egységesítve, osztályokra tagolás nélkül nevezi meg az egész társadalmat. És akár igaza volt abban, akár nem, hogy a szabadságharc hamarabb ért véget, mint a forradalom, vagyis abban, hogy a passzív ellenállás is még forradalom volt, annyi biztos, hogy egy tekintetben meg lehet különböztetni egymástól a kettőt. A szabadságharc leverése szörnyű volt, de gondolatilag problémamentes, míg a forradalom megtörtént, akármennyi ideig is tartott, és problematikus volt, egy új problémát exponált. Érthető, hogy Szabó Zoltánt ez a forradalom foglalkoztatta elsősorban.

1956 jelentőségét ő dologban látta. Abban, hogy ez volt szerinte az első igazi forradalom Magyarországon: „Forradalom van?...A szóval együtt a kétség is felmerül. Forradalom a szó igazi értelmében sohase volt Magyarországon, sajnos, csak szabadságharc; ezernyolcszáznyolcvennyolcban csak forradalmárok voltak, illetve volt egy forradalmár, egyetlenegy: Petőfi személyében.” (1956, 160. o.) 1956-ban viszont forradalom volt, spontánul tört fel mindenfelé az országban, és az emberekben tört fel, vagyis nem valamelyik társadalmi osztály forradalma volt. Nem polgári forradalom, de nem is a munkásság forradalma, még ha a munkások forradalmi tanácsai tartottak is ki legtovább, hanem az egész nép forradalma, amire még soha nem volt példa. Ebben állt Szabó Zoltán

szerint világra szóló jelentősége: „Ezerkilencszázötvenhat forradalma szükség-szerűen újfajta – más minőségű forradalom volt. Az évszám a magyar és a lengyel országok történetében nem vált fordulóponttá. A bolsevizmus gyakorlatának, a Szovjetunió helyzetének és erejének, Európa felosztottságának korábbi adottságaiban nem hozott fordulatot. 1956 a forradalmak történetében vált fordulóponttá. Magyarországon az új, más determináltságú forradalmiság jelenik meg a színen – valóságos forradalommal –, amelynek kiváltója nem a kiszákmányoltság tudata, hanem a totális kiszolgáltatottság közérzete. Az igények összetételét és prioritásrendjét a modern totalitárius hatalom dehumanizált mechanizmusának hatása határozza meg. Nem egy társadalmi osztály az elnyomott, hanem az ember.” (1956, 225. o.)

Ezt már a hetvenes években írta, annak is a végén és a 80-as évek elején. A lényegét 1977-ben mondta el Genfben egy magyar találkozón. Csírájában minden megtalálható ebben az eredetileg elmondásra készített írásban, amit a forradalom idején telefonba diktált és a Szabad Európa Rádió Magyarországra sugárzott. A rá következő, 1957-es évben ezt fogalmazta meg és publikálta. De húsz évvel később már hatott rá az is, ami a nyugati országokban történt, például a párisi 1968, és az, amire hosszas gondolkodás, más szerzők olvasása és a forradalmiság átmentésének igénye vezetett.

Ekkor, 1956-ra visszagondolva úgy vélte, elsődlegesen nem is a nemzet volt elnyomott: „Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték, hetente többször az előző években és a korábbi évtizedekben. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregnek azonban nyomban megjelent az, ami nemzetbeli is bennük.” Felületes olvasó se értheti ezt félre, hiszen előtte már olvashatta: „1956 forradalmával Magyarországon nem a nemzeti karakter fejeződött ki. Ezzel a forradalommal a magyar nemzet jött létre. Újra meg újra, minden egymást követő napon.” Az *ember* hangsúlyozásában Illyés „zsarnokságversére” hivatkozott: „De hát hol van e zsarnokságvers nem is kevés strófái közt az, amely a nemzet szabadságának hiányát zsolozsmázza? ...A nemzet itt egyszerűen a *többes számmal* van jelen. A zsarnokság az *egyént* szorítja Szaharába, s az emberben magában van benne.”

Ebből következik, ha valakiben forradalom tör fel, már nem szem a láncban, már kiszakadt-kiszabadult belőle. Ezt, az egyes embert, az elnyomott emberben lévő szabadító erőt és azt, ami ellen feltör, a totalitarizmust pedig azért hangsúlyozta: „Mivel a totalitarizmusnak jövője van. S ha ezt mondom, nem azért mondom, mert azt képelem, hogy Hitler vagy Sztálin visszatérnek vagy visszatérhetnek. Itt inkább arról van szó, hogy a totalitarizmus nem kettejük elidegeníthetelen és örökölhetetlen, monopolisztikus tulajdona volt. ...Totalitarizmust létrehozhat a hatalom technikájának fejlettsége. Totalitarizmust a technika hatalmának a fejlődése is létrehozhat. Következésképpen, nekünk magyaroknak univerzális felelőségünk volna az első és eddig egyetlen antitotalitárius forradalom tanulságait és mondandóit tisztázni, s nem feledni. Elvégre ebben a forradalomban a mi nyelvünkön mondta a magáét a nép.” (1956, 225. o.)

Felületes olvasó ide, a mondandó végéhez érve, elfelejtheti a genfi előadás elejét, pedig ide a végéhez is tartozik és kívánczik. „Ha viszont nem riadunk vissza az olyan egyszerű valóságoktól, hogy a nemzet: emberek – akkor ebből eleve következik, hogy egy-egy nemzet egynemzetbeliekből tevődik össze. Mivel mi, akik itt vagyunk, egynemzetbeliek vagyunk, mi tehát, itt és most, nemzet vagyunk; noha azt nem mondanám, hogy a nemzet mi vagyunk.” (1956, 206. o.) A végéhez tartozik ennek az eredetileg Genfben tartott előadásnak az eleje, hiszen, csak a végéhez érve fedezhetjük fel, hogy a nemzet ilyen fogalma megfelel a nép fogalmának, annak, ahogyan a forradalom alatt, a nép helyi tanácsokból állott össze, kormányozta magát, központi vezetés nélkül. Ha a forradalmiság feltörhet az egyes emberben, a magyarban, akiben az embert elnyomták, akkor feltörhet az egynemzetbeliek csoportjában, bárhol, bármikor, országon belül csak úgy, mint országon kívül. És ezt ő nyilván azért mondta ott Genfben az „egynemzetbelieknek”, mert úgy gondolta, azok nincsenek ennek tudatában, nem is így éreznek, pedig szerinte 1956-hoz hűen így kellene. Szerintem nem kell ezt elfogadni, de megéri elgondolkozni felőle.

„...hátha mégis van remény”

Márai Sándor és az 1956-os forradalom

1954 és 56 között vezetett teljes naplójában Márai tömören számolt be a magyarországi forradalomról, a rövidebben (1945–1957) jóval bővebben. Bizonyára kiadójának, az Occidental Pressnek is szerepe volt ebben, a világszerte rokonszenvező figyelemmel kísért események alaposabb kommentálása alighanem kelendőbbé tette a különben igencsak lerövidített kötetet. Ez üzleti szempont, s alapos filológiai tevékenységet kívánna a nyitott kérdések megválaszolása. A kiadó kívánsága elől nem térhetett ki az író, aki nagyon jól ismerte az amerikai életet behálózó reklámok fontos voltát. Hogy a rövidített naplót megfésülve engedett az óhajoknak, az is bizonyíthatja, hogy a dátumokon is változtatott: a sűrített (és mégis bővebb) változatban október 23-i keltezéssel szerepelt ez a mondat: „Isten malmi gyorsan őrölnek”, a teljesebb (de 56 eseményeiről kevesebbet elmondó) naplóban október 31-e a keltezés. Az események, majd a megtorlások minden esetre igazolták az író egy korábbi szentenciáját. „A kommunisták minden pillanatban hajlandók feláldozni a kommunistákat, ha ezen az áron megmenthetnek és prolongálhatnak egy világcsalást: a Kommunizmust.”

Ami tény: a Szabad Európa rádió megbízásából – ami aligha volt ellenére – átrepültek Európába és Nickelsdorf mellett táboroztak le. „...már nem térhetünk haza – mondta Furkó Zoltánnak, aki felkereste San Diegóban, és tapasztalatairól *Márai Sándor üzenete* címmel adott ki érdekes könyvet –, az otthoni eseményekről a menekülő magyaroktól kaptunk tájékoztatást. Még sokáig maradtunk a határon, hátha mégis van remény. De az végleg elveszett.” Valószínűleg megcsalta az emlékezete, hiszen november 8-án már megkezdte beszámolóinak sorát a Szabad Európa rádióban. 10-én pedig Münchenben volt, tehát aligha tartózkodhatott „sokáig” a határon, hiszen a menekülők áradatától is értesülhetett arról, hogy az orosz csapatok leverték a szabadságharcot.

Valószínűsíthető, hogy a két napló jelzett eltéréseinek az a magyarázata, hogy a kiadásra szánt rövidebbe beledolgozta rádióelőadásainak megőrzésre érdemes, szélesebb olvasórétegek érdeklődésére számot tartó részeit. Mondhatni: szerencsére, hiszen ezek a részek mintha egy végzetdráma fejezetei lennének, szemben a „teljes” naplónak a repülőutakat leíró, terjedősebb epizódjaival.

Emlékezetes és mára történelmi tény, hogy a nyugati nagyhatalmak, elsősorban az Egyesült Államok számára sokkal fontosabb volt a szuezi – Márai szerint – „hadszíntér”, és Eisenhower elnök választása, mint a magyar események. 1956. november 8-án a *Forradalom után* című előadásában Márai így fogalmazott: „*Volt valamilyen mélyen szerencsétlen összefüggés a mi számunkra e napok eseményei között. És nem lehetetlen, hogy az orosz katonai parancsnokság nem egészen ok nélkül választotta Budapest és az or-*

szág ellen végrehajtott katonai merényletnek időpontjául azt a vasárnapot, amikor Szuezen még bombák robbantak és ágyúk dörögtek, és Amerika népe az elnökválasztást megelőző órák várakozó feszültségében élt. Szombatról vasárnapra virradó éjjel indult meg a katonai merénylet Budapest ellen, hétfőn az Egyesült Nemzetek első közgyűlési határozata után, mely vizsgálatot és helyszíni szemlét követelt a magyar ügyben, még veszedtek a szuezi kanális partjain, kedden éjjel számolták össze a szavazatokat, melyek Eisenhowernak adtak újabb négy évre megbízást a Fehér Házban, s amíg a világ közvéleménye a háború és béke esélyét latolgatta, a szovjet csapatok végrehajtották hadmozdulataikat a magyar nép és a szabadságbarcosok ellen.”

Lehet – mondta az író –, hogy az események ilyenén alakításában világpolitikai megfontolások is közre játszottak. Nem csak lehetőség volt, hanem valóság! Márai naplóinak politikai meglátásai és kommentárjai általában némi navitásról árulkodnak, ez a diagnózisa azonban pontos volt: a forradalmat csináló magyarság napokig magányosnak és elfeledettnek érezhette magát, kiszolgáltatva egy világhatalomnak, amely tankjaival bármikor eltaposhatta. Márai megsejtette a jövőt: „Lesz majd néhány szép gyászbeszéd”, aztán elföldelik a holtakat, s a nép „az orosz szuronyok árnyékában” él, ahogy tud és ahogy engedik. Talán liberálisabb lesz a hatalom, de az emberek úgy érzik, hiábavaló volt a véráldozat, „a világ másról beszél”.

Nem így lesz, nem lehet így! Ezt gondolta Márai s talán saját vigasztalására jósolta azt, hogy a nagy izgalmak után „nagy események következnek, amelyek a magyar ügyet „világügygé” változtatják. Való igaz, tiltakozások hangzottak mindenfelől, felszólalások követték egymást, elítélték a szovjet intervenciót, különféle nemzetközi szervezetek példátlanul neveztek az erőszakos beavatkozást. A kommunista pártok egy része ugyancsak szembefordult a Szovjetunióval. A magyar tragédia – mondta Márai november 9-i beszámolójában – minden vonatkozásban döntést követel a világtól. Ez a követelés az elmúlt napon a nemzetközi élet gyújtópontjába került.” Egy nappal később abban reménykedett, hogy a világ közvéleményének harsány tiltakozása arra kényszeríti a szovjet vezetőket, hogy tettük következményeit józanabban ítélik meg. Erre következtetett a vezető orosz politikusok magyarországi utazásaiból és a kormányalakítás nehézségeiből.

Márai számára különösképp fontosnak minősült az írók és művészek tiltakozása. November 11-én ezzel kezdte beszámolóját: „És most megszólaltak az írók. A magyar íróknak feleltek, de ez a válasz olyan erővel szólal meg a világban, mint egy szellemi atomrobbanás.” Sartre tiltakozását világszerte közölték a lapok. Márai kicsit színésziiesen így kommentálta: „Sartre, aki filozófiai magasságból nézte az elmúlt tíz évben mindazt, amit a bolsevisták a fogoly országokban műveltek emberrel és szellemmel, felordított. Megtagadott mindent és mindenkit, aki még hűvös, gyáva, langyos, aki valahol, valamiben tartózkodó még, amikor el kell ítélni azt a gáztettét, amit a bolsevisták Magyarország ellen, a szellem ellen, minden ember ellen elkövettek.” Lelkesen idézte Kazantzakis levelét: „görög vagyok, aki Ciprus szabadságának véres elfojtása miatt szenvedek, és ezért mindenkinél közvetle-

nebbül megértem a magyar nép hősiességét a szabadságért. Ám azt is látnia kellett, hogy a világ cselekvésre képes hatalmai visszaléptek, s hiábavaló a szellemi energiák mozgósítása, az eseményeket a fegyverek irányítják. Ódai szárnyalású, olykor himnikus hangjai lassacskán elégikussá váltak. Tisztán látását részben a menekültek értékítéletének köszönhettem, akik megértették velem, hogy a nagyhatalmak fegyveres beavatkozása esetleg világháború kirobbanásához vezetett volna, azok a szervezetek, például az ENSZ Biztonsági Tanácsa, amelyek esetleg megakadályozhatták volna az intervenciót –, hallgattak. A menekültek objektíven, tárgyilagosan mondták el véleményüket. „Ha október huszonhárom és november kettő között az Egyesült Nemzetek főtitkára egy bizottsággal Budapestre jön, az oroszok nem merték volna november negyedikén végrehajtani a Budapest elleni megszárlást. Amikor a világszervezet megfigyelői ott vannak...” És az író így folytatja: „Ezt többen is mondják.” Csakhogy már késő volt, be sem engedték volna őket. S egy szinte hasonló vélemény egy másik menekülttől: „Ha abban a tíz napban bejön az Egyesült Nemzetek küldöttsége Magyarországra, ahogy Nagy Imre és a prímás kérték, az oroszok kénytelenek lettek volna tárgyalni. És akkor minden másképp alakulhatott volna a szovjetvilágban is. Most késő.” Semmiképpen sem kérdőjelezném meg ezeket a keserű véleményeket, de nem kevés naivitásról árulkodnak. Tény viszont, hogy az ENSZ jórészt hitelét veszítette azokban a hetekben.

Márai a világgözpontú vélemények felháborodása mellett pontosan érzékelte a nyugati világban növekvő lelkifurdalást. Nem a politikusok tartottak önvizsgálatot, számukra a magyar események egy nagyobb játszma részei voltak. Az egyszerű emberek szolidaritása és tehetetlen haragja nyilvánult meg ezen a módon. Egy megrendítő nápolyi élményéről így számolt be: *„A gép magasan az Alpeselek felett repült az ideúton telihold fényében. A mélyben az Alpeselek kékesen, bavasan fénylettek. Nápolyban sirokkó. Az utcákon bangszórós gépkocsik, tömegek. Mindenki ezt kiáltja: „Ungberia, Ungberia!” Ez a kiáltás visszhangzik a Vezuv alatt, a kikötőben. A Via Brigida templomában nagy tömeg. A pap széttárt karral ezt kiáltja: „Ungberia!” És „...mortificazione...” Mindenki lehajtja fejét, sokan tenyérrel elfödik arcukat.”*

Az író rádöbbsen, amire a politikusoknak nem kellett rádöbbsenniük, mert eleve tudták, a kivérezett Magyarország anyagi támogatásra szorul. Megindultak a segélyszállítmányok Európa minden részéből. Élelmiszer, gyógyszerek, ruhák. Megnyíltak a szívek és a pénztárcák. A figyelmes szemlélő boldogan nyugtázta az útnak induló teherautó-konvojok látványát s jól érezte: Magyarországnak valóban nagy szüksége volt ilyen támogatásra is. Abban a raktárban, amelyben segítettem a szétpakolásban, hegyekben állt a konzerv, hal-mokban a ruhák, s mindig új és új rászorulók jelentkeztek Keresztes Sándornál, aki akkor már nem az újra alakuló Keresztény Demokrata Párt körül szorgoskodott, hanem az egyik elosztó részleget irányította, számlálta a liften érkező ládákat. Az akció végén egy sárga konzervvel tértem haza, dán vaj volt benne, szokatlan íz, szokatlan látvány. Ahogy Márai írta, miközben a vékonyan megkent szendvicseket majszoltuk, érezni lehetett, hogy a forradalom brutális leverése után egy humanista front alakult ki, amelyben Camus, Sartre,

Silone, Moravia, Jude, Romain, Maurois, Duhamel, Stephen Spender és a többiek mellett ott állt a firenzei pap és a világ templomaiban értünk imádkozók serege.

Akkor utópiának minősült Márainak az a gondolata, hogy a Budapestre zúdított ágyúgolyók Moszkvának is jóvátételten károkat okoztak. Történelmi léptékben kevés idő telt el, s a jóslat valóra vált.

A repedések jeleit azoknak előadásából érzékelte, akik elfogulatlan tanúi voltak az eseményeknek. Az itt ragadt külföldiek, üzletemberek, hivatalos úton levők a nyugalom helyreállása után végre kijuthattak a megszállt országból, és hitelesen tettek tanúságot a „magyar ügy” minden részletéről. Elismeréssel, sőt csodálattal adóztak az egyszerű emberek hősiességének, méltóságának, ahogy rezzenéstelenül szembenéztek a megszállókkal, akik talán rádöbbsentek arra, hogy nem ellenforradalmárok ellen küldték harcba őket. (A rózsadombi ház előtt, ahol 1942 óta laktunk, rejtelmes okból két orosz katona posztolt. Itt egyetlen lövés sem dördült el, de ők álltak, sétáltak rendületlenül. Hatalmas, sok éven át pallérozott orosz tudásomat összeszedve végül megértettem magam, s azt kérdeztem, mit keresnek itt. Legnagyobb elképedésemre azt válaszolták, Szueznél vannak. A másik megdöbbsentő felismerésem az volt, ezek a katonák félték! Attól az érzéstől, amely ott vibrált a levegőben, s amelyet Márai oly kiváló szimattal megérezett Münchenből is.) „... a szovjet katonák láttak valamit, amire nem készítették elő őket nevelőik, a politrukok. Látták és megélték, hogy egy nép elutasítja a rendszert, amelynek ők, a szovjet katonák éppen úgy áldozatai, mint azok, akik a tankokkal szemben fegyvertelenül szabadságot követeltek.”

Ha összevetjük a két naplót, szinte biztos, hogy november 16 és 22 között Rómában (rövid ideig Firenzében) tartózkodott, s amint ideje engedte, fölkereste Possilippót, ahol emlékezetes esztendőket töltött. Valószínű nem volt ellenére, hogy elmehetett a müncheni Szabad Európa rádióból, amelyet sokatmondóan „mucsainak” érzett, s nyomasztó légkörében „csaknem elbírhatatlan” tehetetlen érzés kerítette hatalmába. *„Mindennap öt percen át beszélek a rádióban – írta a teljes naplóban – az ébező, fagyoskodó szétlőtt országhoz, amelynek nem lehet semmit mondani. A rádiós emberekben, bennem is súlyos válságok. Senki és semmi nem mozdul a világban. Túl kell élni, de hogyan?”*

Rómában mégsem mocsárban vergődött. „Néhány óra Rómában, amikor a szem megpihen, mert Szépséget lát.” Emellett kihallgatáson vett részt a Vatikánban. Néhány évtizeddel korábban Kosztolányi panaszolta el egy másik pápának Magyarország Trianon utáni nyomorúságát, most ő mondhatott hasonlókat XII. Piusnak az eltaposott Magyarországról. *„Elmondom, hogy magyar vagyok, és a magyar írók, költők odabaza most nagy veszélyben élnek, mert ők kezdték e forradalmat. Most mind rejtőznek. Rejteni kell őket, mint a hitleri időben a zsidókat. Azt mondja, 'Alessandro, én tudom mindezt. Mindent megteszek, már két enciklikát adtam ki a magyar értelmiség érdekében'. Később, amikor végzett a többiekkel, mind körülálljuk, mindenkit megáld.”* (Megfejtethetlen, hogy ezt az epizódot miért nem említette a rövid naplóban.)

Tovább olvasta föl ötperces jegyzeteit, de egyre nyilvánvalóbb lett számára, hogy szavai nem sugároznak reményt, hisz maga sem bízott a változás lehetőségében. Madariaga, a spanyol író és filozófus levelére hivatkozott, amelyben azt kérdezte, miért késekedett a nyugati világ, az ENSZ a magyarok megsegítésével. E kérdésekre utalva érezni, hogy maga is, mintha tudathasadással küzdött volna, amelyet lepleznie kellett, hiszen pontosan ismerte a választ, még pontosabban, mint a felháborodott nyugati értelmiségiek: a „magyar ügy” politikai tőkét jelentett a nagyhatalmak számára, fegyverekkel megoldható eseményt. Márai ugyanarról beszélt: Tito ugyan felismerte, hogy Budapesten a munkások szálltak síkra a szabadságért, de a jugoszláv vezető nem szólhatott arról, hogy Budapesten az áldozatok mellé a kommunizmust is eltemették, de maga is tudta, hogy ez nem több közhelynél. Lehet, hogy Münchenből vagy Rómából úgy látszott, hogy a kommunizmust eltemették, hisz a nyugati kommunista pártok ugyancsak elítélték a szovjet agressziót, azaz valóban megszűnt a „világforradalom” esélye, de Budapesten itt álltak a tankok, amelyek nem a kommunizmus halálát, hanem az ébrentartásáért mozgósított erőszakot jelképezték. Abban viszont igaza volt, s ezt a magyarországi és a lengyel események is igazolták, hogy a kommunizmus „tartósan csak fegyverrel és terrorral alkalmazható, mert hiányzik belőle minden emberi ösztönzés”.

A forradalom leverésének fájdalma Márait a magyarsággal való azonosulás érzésével telítette. Az eredményeket általában távolságtartó fölénytel kommentáló, a „magatartás” páncélja mögé húzódó Márai. „A nép hallgat” – írta az első kicsempészett híradófilmeket szemlélve. A külföldiek nem tudhatják, miről „csak mi értjük, magyarok, akik sápadtan ülünk e széksorokban”. A nép hallgatott és figyelt. Figyelte a kísértetet, amely hol itt, hol ott tűnt fel a vasfüggöny mögött, s immár nem a kommunizmus kísértete volt, amelyről Marx „regélt”, hanem a szabadságé.

Ahogy teltek a napok, úgy lett egyre nyilvánvalóbb, hogy a magyar népet sorsára hagyták. Márai nem propagandista volt, hanem író. A Szabad Európa rádióban nem sztrájkokra, felvonulásokra, passzív ellenállásra buzdított – voltak, akik így tettek – hanem az író szemével, eszközeivel szólt a múlttól és a jelenről. Szépíró teljesítménye, ahogy a sokszorosan megcsalatott, becsapott nép sorsát jellemezte november 21-i jegyzetében: *„Mennyit hazudtak már ennek a népnek! Hazudott a politikus, amikor a pillanat jelmezében valamely bordó tetejéről szabadságot és kenyeret ígért. Hazudtak az írók, amikor évtizedeken át minden rigmusban énekelték a fülébe, hogy valamilyen csodálatos új világ van keletkezőben. Hazudtak az ő sorából való megtévedt, vagy politikai uborkafára felkapaszkodott sorstársai, amikor a szemináriumban a kultúrkörben az idegeket, eszméletet sorvasztó propaganda minden eszközeivel segítettek pépessé örölni lelkében a bitet, hogy ez a nyomorúság és szerencsétlenség lehet másként is. Mindenki hazudott ennek a népnek. Néha nemzetiszínű papírba csomagolták a hazugságot, néha vörös rongyokkal cicomázták fel, de mindig hazudtak. A nép tudta, de hallgatott. Miben bízott? Semmiben és senkiben. A fiát elvitték a kommunisták katonának, s a nép hallgatott, mint aki tud valamit. A párnát elvitték a feje alól adóba, és a nép hallgatott, a pusztta földre feküdt le, mint most ezek a halottak. Míg*

aztán eljött egy pillanat, mikor ezt a népet senki nem segítette többé. Már nem is bítegették, fenyegetni sem merték. És akkor ez a nép, amelynek és amelyről annyit hazudtak a világban, történelmének legfájdalmasabb pillanatában kezébe vette sorsát.”

Ez az ismétlésekkel, fokozásokkal dúsított szöveg, amely nemcsak a forradalomról szól, hanem elmondója ellenszenvét is rejti (a népi írókra tett célzásokkal például), valódi írói teljesítmény, messze különbözik rádióbeli szövegtörzseitől. Nem elemzés, nem jegyzet, nem kommentár, hanem egy író látomása a talán sosemvolt népről, amely öntudatra ébredve, szabadon, óriási tettekhez lett volna képes, ha lett volna olyan vezetője, aki nem hazudott.

Olasz íróval beszélt Rómában, aki azt mondta: elég a manifesztumokból, a papírra vetett, vagy az éterben elhangzó tiltakozásokból. Az íróknak, művészeknek, tudósoknak sztrájkolniuk kellene. Kimondta, vagy csak Márai képzeletében fogalmazódtak meg szavai? Mindegy, a szellemi ember terror elleni tiltakozásának módját és lehetőségét fogalmazta meg. *„Ha a nyugati tudós, író, művész minden következménnyel sztrájkolni kezd az erőszak ellen, amely a meggyalázott szocializmus nevében pusztít és gyötör egy európai népet, amely bitt a nyugati erkölcsben és műveltségben, akkor talán kényszeríteni lehet a hatalmakat, hogy cselekedjenek. Nem csak a kommunisták adják vissza most a párttagsági könyvet. A nyugati szellem kezdjen sztrájkot!”*

Másnap, november 23-án az olasz diplomata véleményét idézte. (Ennek egy részletét a rövidebb naplóban is közölte.) Akkor és ott, a sokat tapasztalt, nemzetközi összefüggésekkel is tisztában lévő külügyminiszteri alkalmazott meglátását akár Márai soha meg nem valósuló álmaként is lehetett értelmezni, amikor arról beszélt, hogy Magyarország, jóllehet nem kereste, világtörténelmi szerephez jutott, amit csak az ocsúdás után ismernek föl. *„Egy kis nép a század nagy perében minden következménnyel vállalta a tanú szerepét. Kimondotta, hogy a bolsevista parancsuradalomban nem kíván élni. Ennek hatása felmérhetetlen. Nem csak nálunk, a Szovjetunióban is. De az ára ilyen nagy... Az ára olyan nagy, hogy a világ nem tudja adósságát Magyarországgal szemben letörleszteni. Magyarországnak ma nem Garibaldira van szüksége, hanem Cavourra.”*

A diplomata a rövidebb naplóban is beszél arról, amiről itt: nem szabad hinni azoknak, akik most krokodilkönnyeket hullatnak a magyar események miatt. Vannak ugyan jóhiszeműek, de a régi gárda tagjai örvendeznek, hogy Magyarországot lerohanták, és vérbe fojtották a forradalmat, mert tudják, hogy a kommunizmust csak terrorral lehet fenntartani.

Hogy így zajlott-e a párbeszéd, nem tudjuk. Az biztos, hogy az olasz íróhoz hasonlóan az olasz diplomata ugyancsak Márai gondolatait, értékítéletét, véleményét mondta el – Márai nyelvén. Mint ahogy az utolsó rádióelőadásban megszólított pap is, aki az író egyik sokszor emlegetett kedves helyzetértékelését ismétli, mintegy azt igazolva: *„Szakszerűen kell cselekedni. Túl kell élni.”*

A megbízása november 25-én ért véget. Utolsó megnyilatkozása gyönyörű, a magyarságért elmondott imádsága, e sorozat méltó lezárása, egyik legátéltabb, legszebb vallomása:

„Mint ahogy az emberek e napokban nem tudnak válaszolni, az Istennel beszéltem. Ezt mondtam: “Mindenható Isten, irgalmazz nekik és könyörülj raj-

tuk”. A nagy templomban csend volt. A római Szent Péter-templomban mondtam ezt, Michelangelo Pietaja előtt.

A kora reggeli órákban úgyszólván senki nem volt a templomban. A felső világítás fénye a szobor női arcát világította meg. Ez az arc komoly, indulatmentes. Van egy foka a fájdalomnak, amikor az emberi öntudat kikapcsol. Michelangelo ezt a pillanatot mintázta meg az arcban. Az Anya, aki halott Fiát térdén tartja, nem sír, nem sópánkodik. Komolyan néz, figyelmesen. Minthogy könnyörgésekre senki nem felelt, nem tehettem mást, mint én is figyelmesen nézelődtem és vártam. Akkor, reggel, a római Szent Péter-templomban Michelangelo Pietaja előtt úgy hittem, megértettem valamit. Az Isten mindig felel, de mi, emberek, ezt nem értjük rögtön.

Nem véletlen, hogy ebben a templomban állottam, és a Pieta előtt. Ez a komoly, szenvedélymentes arc, amelyet Michelangelo így mintázott meg, válasz volt. Ezt mondotta az arc: „Nincs más megoldás, csak az irgalom.” És a néma kőarc indulatmentesen, csaknem közömbösen mondotta ezt. Megértettem, hogy nem segíthet rajtunk többé más, csak a szeretet. De nem a sópánkodó, lelken-dező szeretet, hanem a szakszerű, gyakorló, szívós irgalom. Most még hosszú időn át meg kell tanulnunk szakszerűen irgalmasnak lenni. Túl akarjuk élni. De mi nem tudunk fegyverrel küzdeni a Gonosz ellen.

Elmondtam a Miatyánkot. Először életemben mondtam el úgy, szó szerint, betű szerint, mint aki az utolsó szó jogán beszél. Mikor ezt a mondatot ismételttem: „...és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek”: megértettem, hogy az Isten felelt. Ezért tovább imádkoztam. Ezt mondtam: „Hiszek Egy-Istenben, a világ Teremtőjében. De nem hiszek többé abban, hogy mindazért, ami történik a világon, a felelősséget át lehet hárítani az isteni gondviselésre. Én vagyok a felelős, én, te, ő.” Körülnéztem, de nem láttam a nagy templomban senki elevent. E pillanatban, hetek óta először, megnyugodtam.

Van valami, amit a katolikusok kegyelemnek neveznek. Úgy éreztem, talán először életemben a kegyelem van velem, mert végre kimondtam, amit egész életemben gyáva voltam kimondani. De most, Rómában, a Szt. Péter-templomban, szemben a Pieta-szoborral, végre minden következménnyel ki mertem mondani, hogy nincs jogom elhárítani az emberi gondviselés felelősségét az isteni Gondviselésre. Ember vagyok, még nincsen jogom a felelősséget a Teremtőre hárítani. Én vagyok a felelős.

Néhány nap előtt, éjszaka, sok kilométer magasságban az Atlanti-óceán felett, amikor Európa felé repültem, hogy közelebb legyek azokhoz, akikhez tartozom és akik szenvednek, még nem értettem ezt. Az óceán felett nincs idő, sem tér. A nagy gép a felhők felett repül. A csillagok egészen közel vannak. És a gép alatt a világ olyan, mint egyetlen hómező. A felhők a szikrázó holdfényben mindent letakarnak, és ilyen hómezőszerű takarót borítanak a Földre. Semmi mást nem látni, órákon át, csak a felhőket a magasból és a sötét eget, amelynek csillagai kézzelfoghatóan közel szikráznak.

A világ szerkezetét látni e pillanatban, éjjel, az óceán felett és a csillagok alatt. És a felhők alatt, láthatatlanul, forgott a Föld. És ez a gyapjas-felhős kárpit letakart egy világot, amelynek egyik térségében a hazám van. Nem tudtam az órát és időt,

mert az óceán felett, repülés közben, tér és idő folyton változnak. Úgy képzeltem, Magyarországon már hajnalodik. Tájakat láttam, utcákat, ébredt az álmatlan éjszaka után a hazám. Készült arra, hogy a tankok között, a szétlőtt házakban, a kihűlt szobákban, maradék morzsákon élősködve túléljen még egy napot.

A felhő alatt, amelyen a gép most átrepült, nagyon sok ország volt, több földrész, sok nép. Abban a pillanatban úgy éreztem, mindezért, ami most a hazámban történik, nemcsak az embereket lehet felelősségre vonni, hanem az isteni Gondviselést is. Aztán partot ért a gép Európában, és sok emberrel beszéltem. Menekültekkel, írókkal, papokkal, diplomatákkal. Mindenki mást vádolt, másban kereste a felelősséget. Én is. Az Egyesült Nemzetekben, mert nem cselekszik ez az intézmény azonnal és hatékonyan. A franciákban és az angolokban, mert háborút kezdetek Szuezen. A fogoly népekben, mert nem lázadtak fel, nem siettek Magyarország segítségére. A diplomatákban, a katonákban, az írástudókban. Mindenki vádolt, és mindenkinek volt valamelyes igaza. Csak Magyarország nem vádolt senkit.

Most, amikor a Pieta női arcát néztem a római templomban, megértettem, hogy ilyen Magyarország arca is. Figyelmes és közömbös, mert nagyon szenved. Hungária így hajol a magyar nemzet fölé. Már nem vádol. Csak figyel és vár. És mind, akik még élünk, magyarok, otthon és a világban, annyira élünk csak, amennyire Magyarország él.

Megértettem, hogy a felelősség a miénk. Nem lehet többé elbújni kérdéseinkkel az isteni Gondviselés mögé. Napról napra, óráról órára cselekedni kell, személyesen. Adni, segíteni, erősíteni, tanítani, rejteni, vigyázni, éjjel és nappal. Túlélni. És aztán azok, akik túlélnek, mondják el a Miatyánkot. Mondják ki, minden következménnyel, ezt a mondatot: "És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek." Rajtunk már nem segít más, csak a győzelem. Hiszek abban, hogy túléljük, és a végén győzelmeink leszünk. De csak akkor, ha megtanuljuk, hogy a felelősség a miénk, és ezért megtanuljuk, hogyan kell egymáshoz irgalmasnak lenni. Nincs más győzelem. Ezt megértettem, és elmentem a templomból. És most elmondtam."

New Yorkba hazatérve kedvetlen, depressziós volt. Még két olyan írása van, amelyben felmerül a forradalom emléke és a belőle leszűrt tapasztalatai. Az egyik a *Mennyből az angyal* kezdetű megrázó költeménye, amelyet 1956 karácsonya előtt írt, a másik *Karácsonyi levele* 1957-ből. Ebben a számvetés az uralkodó szólam. A költemény az író hirtelen felindulásából és – nyugodtan mondhatjuk – felháborodásából íródott vádbeszéd, amelynek súlyát és erejét növeli, hogy címül a talán legismertebb karácsonyi ének (*Mennyből az angyal/lejött hozzátok/pásztorok, pásztorok*) felütését választotta, s az olvasó tudatában felmerülő, a Gyermekek születését idilli hangulatban köszöntő éneket egy nép halálának fájdalmas látványával ellenpontozza. A karácsonyi énekben az angyal „lejött” a pásztorokhoz, hogy a gyermek születésének örömhírét tudassa. Márai angyala más környezetbe indul, más megbízatással.

A költemény központi fogalma a csoda. A csoda, amelyet a világ ámuldozó népei fel nem foghatnak, hiszen készen kapták a szabadságot. "Egyik érti, másik nem érti". Ahol nem értik ott igazi karácsonyi ünnepeket tartanak, „gyertyafény világol”, a papok az éjféli misét mondják, és vigasztaló szavakat mon-

danak el szentbeszédekben, csillagszórók sisteregnek, a fák alatt ajándékok sorakoznak, s a terített asztaloknál meleg szobákban ünnepelnek a családok. Az ellentét: „egy szegény nép karácsonyfája égni kezdett a Csendes Éjben” (Karácsonyi ének: „Csendes Éj, szentséges éj”, a sokat emlegetett Stille Nacht fordítása.) A látvány döbbenetes, a karácsonyfán nem szaloncukrok függenek, hanem – Magyarország; a karácsonyfa átlényegül a nagypénteki keresztfává, amelyre a Megváltót szegezték föl. S ahogy a keresztfa körül, a bámeszködők itt is „Fejük csóválják, sok ez, soknak./Imádkoznak vagy iszonyodnak.”

Megismétlődik az evangéliumokban leírtak egy része; ezeket Márai kitűnően ismerte, hiszen Jézus-regényére készülve még idehaza egy évig végigolvasta a Szentírást (végül Júdás-regény lett, a *Harminc ezüstpénz*). Sűríti a képeket és jeleneteket: a kereszt előtt felvonulnak mindazok, akiknek gyalázatos sorsát köszönheti Magyarország: a katona, aki szíven döfte (célzás az orosz hadseregére), a Farizeus (a forradalom leverése után sokan voltak, például akik egyetértettek a szovjet intervencióval, vagy segítségül hívták az orosz tankokat az „ellenforradalom” megfojtására), a háromszor megtagadók, akik hűnek és megintgathatatlan hívének mutatták magukat, de tüstént átálltak. A júdások, a forradalomból hasznot húzók és azok, akik miközben „népfelkelésnek” nevezték, Moszkvában, a „nagytanácsnál” tárgyaltak.

Az éjszaka „titkáról” beszél a vers. A titok, amit az árulók, akik „nyíznak” sejtenek, de amit a részvétet és felháborodást érzők tudnak, a keresztáldozatnak messzire mutató értelme van, és hatása lesz. Ez az a gondolat, amely sok változatban fogalmazódott meg. Márai tudósításaiban, kivált azután, hogy felismerte: a harc elbukott, mert Magyarországot cserben hagyták, mint az apostolok Jézust.

A költeményben itt érzékelhető a fordulat. Miközben a világ csodálja a kis nép bátorságát, és „papok papolnak bátorságról” (Isd a firenzei leírást a papról, aki égnek emeli karját, s ezt kiáltja: „*Ungheria!*”), az államférfiak sürgősen elparentálják, a beteget pedig megáldja a pápa (utalás a pápai kihallgatásra és XII. Pius áldására). Az értetlenkedők azt kérdik: miért kellett a véráldozat, a nép miért nem alázkodott meg csendesen, és miért kiáltotta szenvedélyesen: „Elég volt!” Akik szabadságban élnek, valóban nem érthetik a történeteket, fel nem foghatják, hogy a rabok számára milyen drága a szabadság!

A befejezésben ismét a karácsonyi éj evangéliumi leírásnak emléke sejlik föl, a vágyott békesség képe, a csoda, melynek kettős a jelentése: a Fiúisten világra jövele, és a kis nép halála, mindkettőt most a pásztorok és a jászol körül álldogáló állatok vigyázzák. A Csillag ég, „és mindig új élet lesz a vérből”, s lassan-lassan majd világosság gyűl az ég peremén. A reménységnek ezt az üzenetét kell tolmácsolnia a „fagyban, didergésben éhségben” várakozóknak.

A bizakodás Angyala majd ismét megjelenik 1957-ben írt *Karácsonyi leveleiben*: „Nem vagyunk egyedül, szemmel tartanak. Ki? Nem tudjuk. Talán a Mennyből az angyal.” Messziről, betegen, meglehetősen magányosan még érzékelt, hogy az Angyal elvitte a keresztre feszített nép szabadságát, ahogy évtizedekkel korábban remélte, majd jósolta. Számára azonban már későn. Így is örökérvényű példáját adta annak, hogy sose veszítsük el a reményt.

Tárgyalóterem

ZÜRICHBEN

1956. november negyedikének reggelén Niclaus Bernoulli harminchárom esztendőös zürichi ügyvéd bekapcsolta a rádiót, és meghallgatta a híreket.

Azonnal csomagolni kezdett.

A svájci polgár, bár hazája évszázadok óta békekességben él, otthon tartja a fegyvereit és a katonai egyenruháját.

Bernoulli még aznap délelőtt – teljes menetfelszerelésben – gépkocsiba ült.

Géppisztoly, lőszeres táruk, gyalogsági ásó: irány Magyarország. Át Linzen, át Bécsen, el a magyar határig. Az osztrák határőrök döbbenet bámultak a svájci katonára.

– Hová tart?

– Budapestre! – és nyújtotta az útlevelét.

– Budapestre, uram? Ott háború van! Lőnek, bombáznak!

– Éppen azért!

Bernoullit nem engedték át a határon. Mielőtt a budapesti felkelőkhöz csatlakozhatott volna, a Corvin-közben vagy a Széna téren, visszaküldték a hazájába.

Helvécia törvényei szigorúak. Svájci katona egyenruhásan, fegyveresen nem léphet át más országba. Bernoulli átlépett, tehát ily módon a semleges Svájc hadba lépett a Szovjetunióval. Azaz, hadba lépett volna, ha az osztrák határőrök vissza nem fordítják a rettenthetetlen svájci katonát.

Miután hazatért, Bernoullit megrohmozta a sajtó. Miért indult hadba, mit akart tenni, lőtte-e volna a tankokat?

Ő ezt mondta:

– Nem maradhattam itthon! Égett az arcom a szégyentől, hogy a magyarok harcolnak, és mi egyedül hagyjuk őket!

A zürichi ügyvéd hamarosan ott állt a törvényszék előtt, amely ítéletet hirdetett. Niclaus Bernoulli egy évig nem hagyhatta el a zürichi kanton területét.

Ilyen enyhe büntetést még nem szabtak ki kirívó törvénysértés esetén. De hát Bernoullit mégiscsak elítélték. Svájcban a törvény alól nincs kivétel.

A tárgyalóterem egyébként zsúfolásig tömve volt, több százan kinn rekedtek. Amikor Bernoulli az emelvény elé lépett, a bíró intett a kezével, hogy üljön le.

Bernoulli leült.

Ekkor az esküdtszék felállt, és a bíróval az élen fejet hajtott a vádlott előtt.

BUDAPESTEN

1957. október 30-án Tamási Áront vallomástételre idézik a Fővárosi Bíróság épületébe.

A vádlottak padján négy író ül. Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán és Tardos Tibor. A vád: az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés. Halálbüntetés is várhat rájuk – Vida Ferenc vérbíró tanácsa ez.

Miként Tardos Tibor 1994-ben megjelent, *A tengervíz sós* című regényében olvashatjuk, Tamási elegáns, vadonatúj sportruhában lép be a tárgyalóterembe. A teremajtóban megáll.

„Összeráncolja magas homlokát – az nagyon magas, azon nagyon sok ránc tud összegyűlni.

Akkor előre lép.

De nem a várható irányban. Nem a törvényszék felé.

A mi irányunkban.

Hátat fordít a törvényszéki katedrának, összeteszi a sarkát, s mélyen meghajol előttünk.

Olyan mélyen, olyan hosszan, mint egy történelmi film szereplője a máglyára menő vértanúk előtt.

Az elnök levegőért kapkod.

– Kérem! A bíróság itt ül! Ezen az oldalon!

Tamási Áron nem válaszol neki. Nyugodtan fordul a katedra felé.”

– Álljon ide! A bíróság elé!

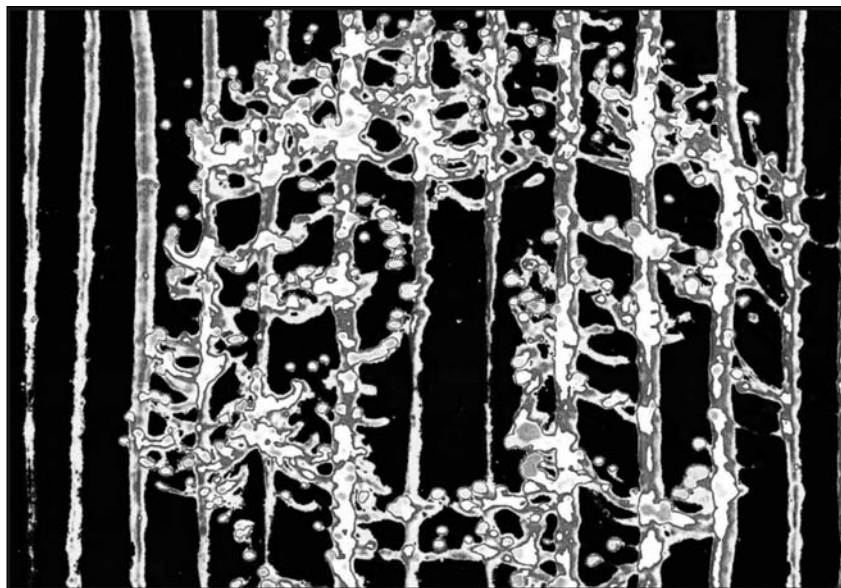
Záporoznak a kérdések.

– Mit tud Déry Tibor tevékenységéről? Mit tud a többiekről?

Tamási – miként a bírósági jegyzőkönyv rögzíti – így válaszol:

– Az irodalmi élet fellendülése érdekében ajánlatos lenne, ha íróársaim minél előbb visszatérnének az írói munkához, mert amit ők tettek, csak a pártvezetés hibái ellen tettek.

Mielőtt távozna, már háttal a bíróságnak, újra összeteszi a sarkát, és elegáns sportöltönyében mélyen meghajol a vádlottak előtt.

IRODALMI MOZAIK

A magyar forradalom az emigrációs költészetben

A most következő versválogatás két fogalmi kört kíván összefogni. Az 1956-os magyar forradalom emlékét és a nyugati magyar (emigráns) költészetet. Közismert dolog, hogy a forradalom erőszakos leverése után a Budapesten katonai intervencióval hatalomba helyezett bábkormány mindenképpen arra törekedett, hogy elfojtsa, meghamisítsa és folyamatosan rágalmazza a magyar nemzet elemi erővel kirobbanó szabadságküzdelmének emlékét. Ez az emlék igen hosszú ideig a rendőriellenőrzött és kézben tartott nyilvánosságban egyáltalán nem kapott szerepet, csupán emlékekben és utalásokban élt tovább. Főként emlékekben, hiszen a forradalom napjaiban nyilvánosságra került költői művek, így Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című hatalmas költeménye, Benjámin László, Zelk Zoltán, Tamási Lajos, Lakatos István és mások versei olykor elhangzottak a lefüggönyözött lakásokban (nem egyszer a Szabad Európa Rádió jóvoltából), és elevenek voltak azoknak az emlékezetében, akik hűségesek maradtak ötvenhat eszményeihez és eszméihez. A nyugati világban, az ottani magyar sajtó, így az Irodalmi Újság és az Új Látóhatár, illetve az ottani magyar könyvkiadás jóvoltából viszont széles körben ismertekké váltak, és ugyancsak az emigrációból beszivárgó sajtótermékeknek, valamint a nyugati magyar rádióadóknak köszönhetően számosan megismerték őket Magyarországon is. Márai Sándor, Faludy György, Tollas Tibor, András Sándor, Gömöri György, Horváth Elemér, Vitéz György és mások költői művei nem csak fenntartották a magyarság egyik legnagyobb forradalmának és szabadságharcának az emlékét, biztatást is jelentettek, minthogy azt igazolták, hogy a történelemben nem ismeretlenek a váratlan fordulatok, egy levert szabadságharc (akárcsak az 1848–1849-es) esetleg évtizedek múltán méltó fénybe kerülhet az utókor előtt, egy szersz mind megőrizték a nemzet emlékezte számára a felemelkedés és a szabadság történelmi emlékeit, és természetesen kifejezték a gyász érzéseit is.

Folyóiratunk jelen költői összeállítása ezekből a versekből ad közre válogatást – abban a meggyőződésben, hogy a magyar forradalom emlékét mindig újra és újra fel kell mutatni a jelen számára, és avégett, hogy a nagy múltú, irodalmi és nemzeti jelentőségében egyaránt figyelemreméltó nyugati magyar irodalomra mindig újra fel kell hívni az olvasóközönség figyelmét. Verses válogatásunk az imént felsorolt költők néhány művét mutatja be, irodalmi bevezetésként pedig Cs. Szabó Lászlónak, a mára már eltávozott kiváló londoni magyar írónak egy korabeli írását helyeztük el – ez 1956. november 1-jén: Halottak Napján hangzott el az angol rádióban, gyászolva a magyar forradalom elesett hőseit. Az emlékezés erkölcsé és történelmünk nagyszerű eseményeinek példája vezetett bennünket a folyóirat jelen számának összeállítása során.

Pomogáts Béla

Gyász és megdicsőülés

Halottak napja nem a porladó hamvak, az élő lelkek ünnepe. Több mint ezer-száz esztendeje megülik évente apró, reszkető fényeknél, mikor a fákra is leszáll az arany halál. De 1956-tól fogva Magyarországon krisztusi ünnep is ez a keresztény emlékezés: olyan áldozat ünnepe, amelyet egy nép hozott, hogy kiontott vérével tisztábbra mossa a világ lelkiismeretét, s pusztá mellett a fegyverek elé ugorva meghirdesse, hogy a Bűnnek nincs igazi hatalma. Mert azok a friss holtak, akiknek hevenyészett utcai sírja fölött kigyúl a mécses, megszegyentették a kételkedőket, akik nem bíztak a lélek törhetetlen szabadságában, s ujjongással tölti el a hívőket, akik tudták, hogy a lélek csöndes, de töretlen ellenállása egyszer még képes lesz a legnagyobb véráldozatra és önfeláldozásra. Nem bíztak hiába. Kicsi és szegény nép vállalkozott erre a fennkölt és felülmúlhatatlan áldozatra, olyan nép, amelyet legtöbb szomszédja s más világgrészek népei számban, hatalomban, anyagi erőben felülmúlnak. De egyik sem a lélek erejében és szabadságában. A gondviselés rendjét kell látni és dicsérni abban, hogy a magyar szabadságharc azon az ünnepen végződik, halottak napján, amely nem a porladó testek, hanem az élő lelkek ünnepnapja. Mostantól fogva akárhogy forduljon is a magyarság jó vagy bal sorsa, a világ népei a holtak élő lelkére emlékezve a síroknál, emlékezni fognak azokra a magyar férfiakra, asszonyokra és serdülőkre, diákokra, munkásokra, katonákra, parasztokra és írókra, akik véres áldozatukkal tanúságot tettek e lélek örök szabadságáról, s visszaadták egy magyar szó hitvalló, csodálatos értelmét. Ez a szó a halálmegvetés. Az elesett hősök a szó szoros értelme szerint megvetették a halált, mert nem hittek az örök halálban s tudták, hogy halál csak a földi létben van, abban a földi életben, amelyet megmérgezett a bűn, s méltatlanná tett az emberhez. Tudták, hogy élőhalottnak lenni rosszabb és méltatlanabb, mint hősi halottnak.

Hány hadosztálya van a pápának? – kérdezte Sztálin. Midőn a pápa meghalotta ezt a gőgös, balga kérdést, mosolyogva azt felelte: az én seregem az égben van. Ez a sereg harcolt Budapest utcáin nemcsak a katolikusok, hanem minden hitvallásúak mellett, s azoknak az oldalán is, akik sose próbálták ki az ima erejét, nem kóstolták meg édes ízét, mert szunnyadt bennük a hit, de szívük tisztaságával az angyalok szövetségesei voltak. Ifjak, férfiak, aggok, lányok és asszonyok fegyvertelenül vagy gyatra fegyverekkel a kezükben s halálmegvetéssel a szívben legyőzték Sztálin hadosztályait, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőiként vállalták a legnagyobb áldozatot utódaikért, nemzetükért és minden nemzetért. Rettenetes volt a bosszú a hitelenség fölött: a láthatatlan és letagadott lélek elnémította a látható fegyvereket.

A magyar költészet tele van hintve jövőbelátó igékkel. „Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” – kiáltotta Berzsenyi, nem törődve maga körül a szomorú valósággal, amely látszólag meghazudtolta. Neki volt azonban igaza, a próféta költőnek, mert a magyar nép százötven évvel később

helytállt a szavaiért. Milyen jó, hogy megvan ez a felséges sor, a legszebb sírfelirat az októberi áldozatok friss hantjai felett! Egy másik költő, élő kortársunk pedig pár év előtt, a hitleri háború legsötétebb óráiban, közelítő csapások és iszonyatok sejtelmével azt írta, hogy: „Nem ijeszt, mi csak ijeszthet, nem ölhet, mi csak ölne minket.” Milyen jó, hogy megvan ez a két sor, amely összemarkolja az októberi szabadságharc értelmét s a hősi halottak egykori hitvallását, ha maguk talán nem tudták is kimondani ilyen tömören.

A magyar nép ma azokhoz a repedezett, régi-régi képekhez hasonlít, amelyek a feltámadt, szomorú, de győzhetetlen Krisztus, borzalmas sebektől s alvadt vérrel borítva, kereszttel a vállán a nyitott és legyőzött sír szélén ül. Az ő áldozatára emlékeztet, amit a nép egy ködös, szétlőtt, leszegényedett, elcsúfított és megalázott nagyváros utcáin véghezvitt. Mint minden áldozat Krisztus nyomdokán, a magyaroké is egyszerre megszégyenít és fölemel, büntudattal és ujjongással telít. Nem vagyunk rá méltók, s mégis el kell fogadni, mert így akarja az áldozathozó.

Nagyon nehéz napok várnak a magyarokra. De nem azért, mert a tél küszöbén rommá lett az otthonuk. Azért sem, mert kevés a kenyér, ruha, szén és kötszer. Ezeket a hiányokat és gondokat enyhíti a bámuló és meghatott világ segítése s a maguk buzgalma. De nehéz napok várnak a magyarra, mert lélekben és szellemben, magatartásukban és közdolgaikban, a politikában, gyárakban, hivatalokban, iskolákban s a földeken felül kell múlniuk egész múltjukat. Nem lesz könnyű méltónak lenni azokhoz a holtakhoz, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőihez, akik halottak napja előtt Budapesten és az országban olyan sokat elmostak a világ bűneiből.

(Elhangzott 1956. november 1-jén, halottak napján az Angol Rádió magyar adásában Új Hungária, 1956. november 9.)

M Á R A I S Á N D O R

MENNYBŐL AZ ANGYAL

menj sietve

*Az üszkös, fagyos Budapestre.
Oda, ahol az orosz tankok
Között ballgatnak a barangok.
Ahol nem csillog a karácsony,
Nincsen aranydió a fákon,
Nincs más, csak fagy, didergés, éhség.
Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék.
Szólj hangosan az éjszakából:
Angyal, vigyél birt a csodáról.*

*Csattogtasd szaporán a szárnyad,
Repülj, subogj, mert nagyon várnak.
Ne beszélj nekik a világról,
Abol most gyertyafény világol,
Meleg házakban terül asztal,
A pap ékes szóval vigasztal,
Selyempapír zizeg, ajándék,
Bölcs szó fontolgat, okos szándék.
Csillagszóró villog a fákról:
Angyal, te beszélj a csodáról.*

*Mondd el, mert ez világ csodája:
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
És sokan vetnek most keresztet.
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.*

*És elmegy sok ember előtte:
A Katona, ki szíven döfte,
A Farizeus, ki eladta,
Aki háromszor megtagadta.
Vele mártott kezet a tálba,
Harminc ezüstpénzért kínálta
S amíg gyalázta, verte, szidta:
Testét ette és vérét itta –
Most áll és bámul a sok ember,
De szólni Hozzá senki nem mer.*

*Mert Ő sem szól már, nem is vádol,
Néz, mint Krisztus a keresztfáról.
Különös ez a karácsonyfa,
Ördög hozta, vagy Angyal hozta –
Kik köntösére kockát vetnek,
Nem tudják, mit is cselekszenek,
Csak orrontják, nyínak, gyanítják
Ennek az éjszakának titkát,
Mert ez nagyon furcsa karácsony:
A magyar nép lóg most a fákon.*

*És a világ beszél csodáról,
Papok papolnak bátorságról.
Az államférfi parentálja,
Megáldja a szentséges pápa.
És minden rendű népek, rendek
Kérik, hogy ez mivégre kellett.
Mért nem pusztul ki, ahogy kérték?
Mért nem várta csendben a végét?
Miért, hogy meghasadt az égbolt,
Mert egy nép azt mondta: „Elég volt.”*

*Nem érti ezt az a sok ember,
Mi áradt itt meg, mint a tenger?
Miért remegtek világrendek?
Egy nép kiáltott. Aztán csend lett.
De most sokan kérik: mi történt?
Ki tett itt csontból, húsból törvényt?
És kérik, egyre többen kérik,
Hebegve, mert végképp nem értik –
Ők, akik örökségbe kapták –:
Ilyen nagy dolog a Szabadság?...*

*Angyal, vidd meg a hírt az égből,
Mindig új élet lesz a vérből.
Találkoztak ők már néhányszor
– a gyermek, a számár, a pásztor –
Az alomban, a jászol mellett,
Ha az Élet elevent ellett,
A Csodát most is ők vigyázzák,
Lebeletükkel állnak strázsát,
Mert Csillag ég, basad a hajnal,
Mondd meg nekik –
 mennyből az angyal.*

New York, 1956.

TOLLAS TIBOR

Emlékbeszéd egy ifjú harcos felett

*Húszéves volt és bús napot
Harcolt át étlen, szomjan.
Húszéves volt s most halott,
Úgy pibent el karomban,
Mintha csak álmodna tovább,
S szíve fölött egy átkos
Álom megölte a csodát...
Hallom, kérdése hogy fon át:
– „Testvér, nézd meg a sebemet,
Ugye hogy nem balálos?” –*

*Abogy fuldokolt, úgy ömölt
A porba drága vére.
Falánkul itta fel a föld,
Páncélos tört a térre –
S csend lett utána, furcsa csend,
S felelt a véres utca lent.
Reánk borult a város,
Túl a falakon zúgva ment
Új csapat át a sáros
Holtakon... s lecsukló fejét
Öleltem s bívtam: „Jaj, ne még!...
A sebed nem balálos!” –*

*Friss vér folyt és egyre nőtt
Két ágra szakadt forrás –
Folyammá duzzadt, fölkelők,
– Egy szívre dobbant ország
Törte szét gátját, s átcsapott
Az Alpok hűvös bércén,
S menetelt száz és száz halott...
Szégyenükben a tárt karok
Lebulltak, mind most értvén,
Hogy e hömpölygő áradat
Jelzi a föld új sodrát,
S hol forró árja átszaladt,
Sok iszapba fült ország
Mozdult a mélyből Nyugaton.*

*Nem a trónok, a népek,
Vállukról tőkés nyugalom
Terbét dobják, s új utakon
Már mind, mind velünk lépnek!
A politikus helyett
Bányászok, dokkmunkások.
Testvér, ne nézd a sebedet,
Hidd el, hogy nem halálos!*

*A másik két ágát tenyerén
Viszi a barbár csorda
A páncélosok fenekén
Steppéken szétrobogva.
Viszi a Hazugság felett,
Hogy nem fasiszták vére,
A nép, a velük egy sereg
Küzd és hull most el érte:
A SZABADSÁGÉRT, és amíg*

*Remegve vonják vissza,
E bomlott sereg lesz a bíd,
S viszi bitünket tiszta
Harcok medrén át s századok
Partjai élénk dőlnek,
S lomba Ázsia lángja fog
Tüzet adni erónknek.
Börtönök nyílnak Keleten,
S fáklyát gyújt éjszakádhoz
A Te sebed az én sebem,
Testvér, már nem halálos.*

*S ha páncélos zsarnokok,
S az arany földbe olvadt,
Virág borít majd bolt romot,
Tűzrózsát hint a Holnap
Kibúlt szívedre, mely lebulult
Tegnap az utcakőre,
Lángjain elég majd a múlt,
S életre kelsz belőle,
Mint hajdan legendás madár,
Szárnyad új fényre bontod,
Míg Kelet, Nyugat, száz batár
Benned rak fészket, boldog
Jövendőnkre... s az ég alatt
Két világ Néked áldoz,
Hazám! Lángodtól ég a nap,
S amelyből ennyi fény fakadt,
Az a seb nem halálos!*

1956. október 24.

Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában

*Mert úgy érezték a magányban elapadt akkor a városi
esteli zaj csak egy távoli villamoscsengő harangozott furcsán
Az éjszaka szelíden súlyosan gördült végig az utcán
mint gumikerekű ezüstös gyászkocsi.*

*Jönnek az elbúnyt rokonai
muszájból szemethúnyt rokonai
tegnap még nevető rokonai
holnap már nevető rokonai
sobasem feledő rokonai
és utálkoznak a történelemtől*

*Hadd gyónjunk a rumok urának
a cifra borok kegyes asszonyának
gyónjunk a titoktartó pálinkának –
fullaszt az útálat*

*Ím, jöttünk, hogy gyászoljuk a reményt,
a szegényt, a jót, Nagy Imrét;
csillagos, szép mosolyával
a hitünk lobbant el ismét.*

*Gyere komám térdepeljen a kedvünk
alázatos gyalázatos kedvünk
rövidzárlatozó büszkeségünk –
nincs mivel kérkednünk*

*Ím, jöttünk, hogy apáink módján
sirassuk újra magunkat;
ó, nekünk a győzelmek helyett
csak védtelen bősök ha jutnak.*

*Palackok orgonasípjain ömlik a gyászdal
rezegnek zengenek a falak a koponyák
füstölgő fényben tankok ölelkeznek gépfegyverropogással
az oltárnál az elkínzott csapos veri az orgonát.*

*„Miképp az meg vagyon írva
a mosógéphez szóló
harmadik utasításban –
fehér gyolcsot tarka szeméttel
ne moss össze a gyászban.*

*„Ám ne bidd a megváltást nyújtá
néked az ügynök, az álnok,
s magad immár nem kell kínozni –
bétpeccétes buja szennyet
a csalárd mosógép se mos ki.*

*„Fiam, bittél vala csodában,
a mosógépben ne biggyél,
mert hiába köpsz a sírra –
a holt gyilkolhatatlan, de ki él, még balandó,
miképp az meg vagyon írva.”*

*Palackok orgonasípjain
ömlik a gyászdal –
Pajtásom, drága pajtásom,
mit kezdek a zokogással?*

*Két szemem két jó géppisztoly
pattognak belőle a könnyek,
engem járnak át, magam ölöm,
de nem megy hogy megdögöljek.*

*Testemből a szomorúság ólmát
az autóbusz úgyis kirázza –
csókra születtem pajtás,
nem baláltra, nem a gyászra.*

*Szédeleg a rokonság lábuk előtt a bánatsötét verem
és hullanak a holtra hófehér sörbab-virágok
fülekben lakozó ágyúdörgés tép lyukat a gyászéneken
és billen a piros pohár és az arcokon vér szivárog*

*„Csapataink harcban állnak.
A kormány helyén van.” – A sírban.
S majd jön ideje a feltámadásnak –
így hisszük. S mert hisszük – így van.*

Új Látóhatár (München) 1958

G Ö M Ö R I G Y Ö R G Y

Emléksorok egy áldozatról

N.I. emlékének

*Utca nem őrzi nevét, mosolya is már fakulóban
régi felvételeken, s bár vannak még, akik érzik
kézszorítás-melegét, s idézik utolsó,
bátrabagyott szavait, az újonnan születettnek
ő már csak adalék, túl egyszerű, köznapi két név.
Meg kellett balnia: így kívánta a százcselű végzet.
Sértett démonok engesztelésére vére kiomlott –
s kellett a test a habarcsba, az alapozásba, amelyre
s relatív jólét csálé Dévavára fölépült.
(Ingatag falain, aki látja, olvashatja az írást:
„KAPARJ KURTA; NE SZÓLJ SZÁM, S NEM FÁJ A FEJÜNK.”)
Utca nem őrzi nevét, s aki szólna ma róla, csak így szól:
nem e világra való volt ennyi naiv bizalom.
Él mégis, túl szavakon, most és minden időben,
mindig, míg valahol pár magyar összebajol.*

F Á Y F E R E N C

Missa Hungarica

*Emeljük ég felé a holtakat:
a kartalanokat, a lábtalanokat,
a harmatmellű gyermeklányokat,
a gépebagyott munkást, a diákot
– ki a balállal került iskolát –
kis bűgaink, öcséink sárga csontját...
S mutassuk fel, kik ott vonultak át
a lángok közt, az októberi csendben:
szép, védtelen, fegyvertelen csapat,
kiknek a méhe új időket bordott
s új boltakat.*

*A malmok mélyén zúg a kő.
Lisztet-rejtők a zsákok.
Nagy rézüstökben szilva fő.
Szüretre érik az idő.
S vizet dajkál az árok.*

*Emeljük ég felé a holtakat:
a hangtalanokat, panasztalanokat,
mészfehér bajú aggastyánokat;
a kézfejet, mely soha nem éri
a testet már, amelytől elszakadt;
a szemeket, a nyelveket, a szívet...
a tejszagú kis ártatlanokat,
kik úgy zuhantak anyjuk lágy öléből
a föld felé – égő kísértetek –
mint szép bitünek, amelyet eltapostak
a győztesek.*

*A fák közt csípős füst lebeg,
felsír a krumpli szára
S birsalma-sápadt fellegek
alatt a tó is megremeg,
lúdbőrös lesz a háta.*

*Emeljük ég felé a holtakat:
az úgy-szeretteket, az elfeledteket,
a bóbérkézzel eltemetteket;
parasztokat, kik megrakott szekérral,
égő sörényű, reszkető lovak
szemében hoztak bírt az ismeretlen
falu felől, hol kincses álmokat
vigyáz a föld; – s hol most, a tarkaszóttos,
ravasz, titkokkal-terhes őszi rét
vizek fényében őrzi jó fiának
a cvikkerét.*

*Az égbe, húzó vadludak
tőrélű éke verve.
Lepergő, rozsdás hangjukat
ködök közt bújkáló utak
bordják a végtelenbe.*

*Emeljük ég felé a holtakat:
az elporladtakat, féregrágottakat,
már annyi éve nem sirattakat,
akik felett nagyöblű évgyűrűket
nevelt a fa. S kikről csak hú szelek
beszélgetnek a csípős alkonyattal,
mikor felszáll a csontjaik felett
az őszikék egysípú siratója...*

*Lángolj fel ég! – Szikrázzatok szavak!
Hét-rétegű avar alatt keressük
a holtakat.*

1963

HORVÁTH ELEMÉR

Huszonöt év után

*Tizenegy millió nem disszidálhat
nem is ugorhat ki az ablakon
s ennyinek nem elég nagy a Bakony
bogy elmenjen modern haramiának*

*Az alkoholban nincs jövő csak másnap
A vers azt bibetné nagybatalom
ba kinyomják S úgy néz ki Papíron
(ami nem jut mindenki mondatának)*

*Legfeljebb 5% ba beállhat
idealizmusból nihilistának
bisz nem áruló mindenegyes párttag*

*Munkát végez és nem gyűjt vagyont
Van ennyi szabadság minden muszájban
S ahol zsarnokság van itt zsarnokság van*

1981

FALUDY GYÖRGY

Ezerkilenszázötvenhat, te csillag

A terrible beauty is born
(Yeats)

*Másnap, szerdán reggel: por, ágyúszó
és szenvedés; mégis, mikor átvágtam
a Hősök terén, mosolyognom kellett,
mert nem állt szobor többé a csizmában,
csütörtök: lázrőzsák mindenki arcán,
Földváry már kedd este elesett
a Rókus előtt; szemközt, az iskola
padlásán felfegyverzett gyerekek,
péntek: még több vér, tankok, a Ligetnél*

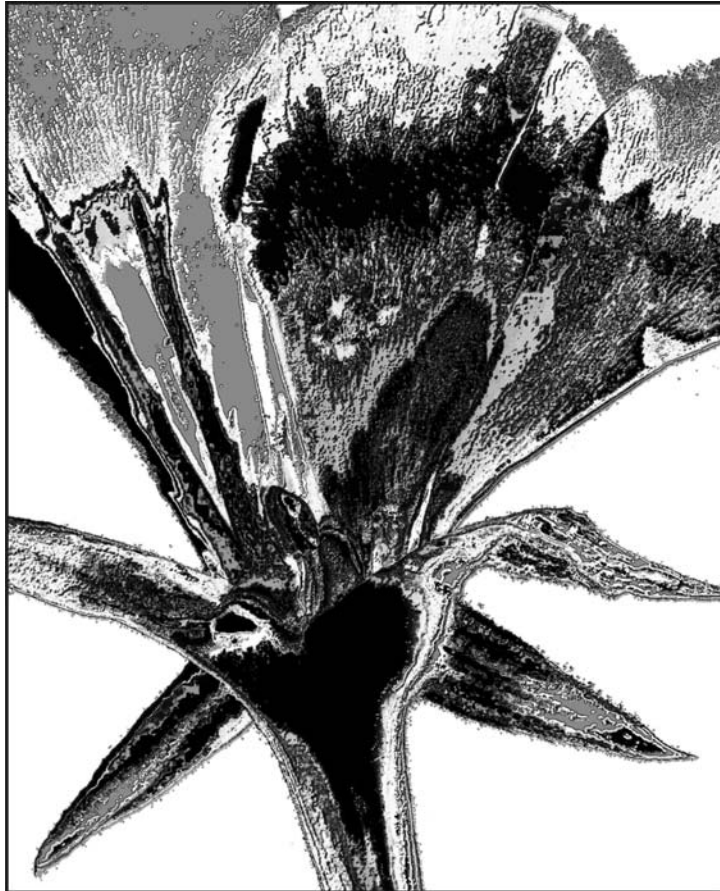
*az ütegek torkolattüzeit
nézem éjjel és borzongok: a „szörnyű
szépség” most nálunk is megszületik,
hat nap: a kénezett arcú halottak
apró csokorral mellükön, a járdán,
(Köztársaság tér), röplapok, szorongás,
szemem előtt kis, tétova szivárvány,
ölelkezés az Írószövetségben,
mert csomagolnak s indulnak baza,
feltépett sínek és torlaszok: fölöttük
a szabadság liliom-illata,
ezerhétszázhárom, nyolcszáznegyvennyolc,
és ötvenhat: egyszer minden száz évben
talpra állunk kínzóink ellen; bármi
történjék is, boldogság, hogy megértem,
és újra péntek: a Dunánál állunk,
a nap áttör füstön, ködön; talán
sikerül minden s az alkonyat bíbor
brokátja Zsuzska lenszőke haján,
és szombat: a hajnalban csupa reménység,
estére tudni: nyakunkon a kés,
a keleti szembatár mögött mocskos
felbők, nyugatról álszent röfögés,
mentünk a kétszázézerrel; nem bírnék
több börtönt és ha nem is jön velem:*

*Árpád óta bennem lakik az ország,
minden völgyét meg dombját ösmerem,
akkor is hazám, ha távol lesz tőlem,
eddig sem ápolt s ha más föld takar
mit számít az? s mit számít, ha fiam majd
dad-nek is szólít és nem lesz magyar?
Mi elmaradt, azt hús vagy száz év múlva
az ifjúságtól mind visszkapom:
ők látják majd, hogy az előszobákban
kabátom még ott lóg a fogason.*

*Ezerkilencszázötvenhat, sem emlék,
sem múltam nem vagy, sem történelem,
de lényem egy kioperálhatatlan
darabja, testrészt, ki jöttél velem
az irgalmatlan mindenségbe, hol a
Semmi vize zubog a híd alatt,*

*melynek nincs korlátja: – életemnek
te adtál értelmet, vad álmokat
éjjelre s kedvet a szenvedéshez
meg örömet; mindig te fogtál kézen
ba botladoztam, magasra emeltél
s nem engedted, hogy kifulladás vénen,
ezerkilencszázötvenhat, te csillag,
a nebéz út oly könnyű volt veled!
Oly régesrégen sütsz fehér bajamra,
ragyogj sokáig még sírom felett.*

Szivárvány (Chicago), 1986

SZÉPIRODALOM

UTASSY JÓZSEF

Október

*Rothadt rózsák a kertben,
deresen, megdermedten,
rothadt rózsák a kertben.*

*Ősz fű leng, minden kibalt, vén,
te pompázol csak, krizantém,
ősz fű leng, minden kibalt, vén.*

*Szél ama subanc-sírokat
ölelgesd, becézd, simogasd,
s csókold, aki ott sírogat!*

*Mert fakítja forradalmad
fényét, ki hallgatván hallgat,
fakítja forradalmad.*

*Ünnepek ünnepe: tüntess,
ha kell, bát bitangot büntess,
tüntess, Október, tüntess!*

Őszök húrjaira

*Az iskolába
ballag három fiúcska.
Mind csupa táska!*

*Szél hátán fölszáll,
és leng lassan, ezüstlőn,
leng az ökörnnyál.*

*Az őszi tarlón,
bosszán a dűlőútnak.
levél barangol.*

*Ördögszekeret
kerget a puli, prüszköl
a dértől, füsttől.*

*Már hazagondol
a jubász: hömpölyög a
nyáj az akolból.*

*A jegenyéket
varjúcsapat szállja meg.
Oda az ének!*

*Hullnak a lombok,
hullnak, emberek halnak.
Ősz, ravatalszag.*

Őszidő

*El-elnézem,
abogy nesztelenül
ez az öreg fa
lemeztelenül.*

*Törzse nyarat akar még,
de már telet kavarnak,
és hullnak rá a nagy fekete rongyok:
ejtőznek az óriás varjak.*

*Kár
már
mindenért,
kár,
kár.*

*Száll a levéllullailat.
És boldimádó kutyák ugatnak.*

Csillagok parazsánál

*Hamubundában bál a tűz,
a tőke bold ágát siratja,
pajta előtt pipál a csósz,
kalapja van, kerek kalapja.*

*A csillagok parazsát nézi,
szítja szúrós tekintetével,
és látja Istent, s kérve kéri:
ne haljon meg ezen az éjen!*

November

*Fák alatt,
a fekete fák alatt avar
hever
a sárban sápatag.*

*Ágakon akad fönny a szél,
s lobog,
leng,
mint a gyászszalag.*

*Zokog a szél,
zokog.*

Kondoleál a Nap.

Rálehel a fákra a tél

*Rálehel a fákra a tél,
leájul egy sárga levél,
sárga levél.*

*Ködös a november,
szeles:
bújj közelebb hozzám,
szeress,*

*ködös a november,
szeles.*

*Ránk lehel miránk is a tél,
hajad, réműlt arcod fehé,
arcom fehé:*

rálehel a fákra a tél.

Már

*Már az utolsó levél is lepergett:
vak buzatodban, vén Idő, didergek,
már az utolsó levél is lepergett.*

*Ködöt vajúdnak völgyek, rétek,
zúzmara hull, fák feketéllnek,
ködöt vajúdnak völgyek, rétek.*

*Nyirkos a lelkem is – nyúlós, nyálkás,
vállam fekete varjú-virágzás,
nyirkos a lelkem is – nyúlós, nyálkás.*

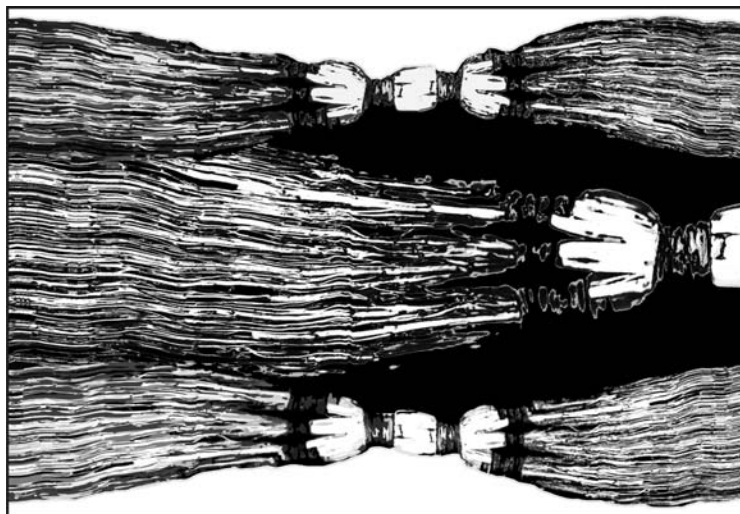
*Évszakok zsarnoka, légy bát látható!
Pengjen a jégcsap, szakadjon rám a hó!
Te zsarnok évszak, légy bát látható!*

*Tél, dideregtess dérrel, faggyal:
szemem bekötni jön egy angyal,
tél, dideregtess dérrel, faggyal!*

*Krisztusi sorsomat világ, értsd meg:
pecsétnek kell a porhába vércsepp,
világ, krisztusi sorsomat értsd meg!*

*Villogó terror, havas hársfa:
tündököltes utat a nyárba,
villogó terror, havas hársfa!*

*Már az utolsó levél is lepergett:
vak huzatodban, vén Idő, didergek,
már az utolsó levél is lepergett.*

Kiért szól a hidasi harang... ?

Avagy a történelemben vetett ember felelőssége

(Váratlan megbízatás)

Egyik barátom vaskos könyvet nyomott a markomba, s mindjárt egy kérést is csatolt hozzá: „Nézd meg, igaza van-e? Neked igazán tudnod kell, hogyan is némult el a hidasi harang.”

Hogy barátom a harangügyben miért nekem nyújtja be „interpellációját”, az egyáltalán nem lepett meg. Pár hónapja ugyanis, a 2010-es Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg *Emelt fővel* című szociográfiám új kiadása, amelynek első fejezete éppen a vándorútra kelő hidasi harang történetét mondja el. Mondhatnám úgy is, a könyv a bizonyossága, hogy *ballottam* már *valamit harangozni* a hidasi harangról.

Az előbb említett baráti kérés a vaskos könyv (*Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag. Ünnepi kötet Gerhard Seewann 65. születésnapjára*) egyetlen tanulmányára vonatkozott, amelynek szerzője Norbert Spannenberger, címe pedig: *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a hidasi harang?*

Első rápillantásra úgy gondoltam, az 1934 júniusi haranglopás ügyét néhány oldalon tisztázni lehet. Ahogy azonban válaszomat írni kezdtem, egyik kérdés maga után vont a másikat, az írói felelősség tisztázása összefonódott a magyarországi német kisebbség tragikus sorsával, a megvádolt Illyés Gyula és Fülep Lajos neve mellett felmerült Bleyer Jakab neve is, és mindenekelőtt az 1938-ban megalakult Volksbund. Olyan kérdésekkel is szembe kellett néznem, hogy mi határozza meg a nemzeti identitást, elképzelhető-e a kettős identitás, s hogyan kapcsolódik egymáshoz Trianon, a nemzetiszocializmus megjelenése térségünkben és a hazai német nemzetiség csupán identitást megőrzőnek deklarált politikai mozgalmak. Kik a felelősök és kik az áldozatok? A felelősség hogy oszlik meg a kitervelők, a végrehajtók és a valódi tettesek között? Mindez hogy függ össze a nagyhatalmi politikával, amely sohasem békét köt, s célja mindig a megtorlás? Ki volt a magyar íróknak készülő Eötvös kollégista Basch Antal Ferenc? Kik voltak a „német utazó diákok”? Milyen szerepe volt a Volksbund megalakulásában Gratz Gusztávnak? És végül az 1945-öt követő migráció eseményei, azaz a második Trianont követően a magyarok felvidéki, délvidéki és erdélyi kiűzésének és a németek kitelepítésének története. A rövid válasz lassanként terjedelmes tanulmányá növekedett, amelynek alább csupán egy részlete következik.

A máig vitatott kérdéseket vizsgáló, alaposan dokumentált tanulmány teljes szövege rövidesen megjelenik a PONT Kiadó nemzetközi CONFLUX sorozatában magyar és német nyelven.

(Gratz Gusztáv jóslata)

Gratz Gusztáv ötvenöt évig lappangó, a két háború közti Magyarország történetét feldolgozó munkájában (*Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001. Osiris kiadó.) részletesen ír a német nemzetiség érdekvédelmi egyesületeinek tevékenységéről. Ez egyrészt személyes vallomásnak is tekinthető, másrészt viszont a Volksbund olyan történelmi értékelését adja, amely a hangsúlyok tekintetében ugyan eltérhet a németországi műhelyekben kialakult történelmi képtől, realitását azonban tagadni nem lehet.

„Minél szorosabbá vált a viszony Magyarország és Németország között – írja könyvében Gratz Gusztáv –, annál érezhetőbbekké és kellemetlenebbekké váltak azok a súrlódások, amelyek a két ország kormánya és közvéleménye között a magyarországi német kisebbség kívánságai körül keletkeztek. Ezek 1935-től kezdve jóformán le sem kerültek a napirendről. 1934 nyarán, még a Gömbös-kormány kívánságára, e könyv írója vette át a Német Népművelődési Egyesületnek [Gratz Gusztáv *Egylet*nek nevezi, én maradok a továbbiakban is a megszokott *Egyesület*nél – A. G.] elnökségével együtt, annak Bleyer halálával elárvult tényleges vezetését is. E minőségében rájött arra, hogy az Egyesület tisztségviselőinek egy része külön utakon halad, hogy elég sűrű utazásokat tesznek Németországba, és hogy Budapesten is *Kameradschaft* néven egy külön bizottságot tartanak fenn, amely a hazai németiség politikai megszervezésével foglalkozik. Ez a bizottság – a későbbi *volksdeutsch* mozgalom szülőanyja – igen jelentékeny, kétségtelenül Németországból eredő pénzek felett rendelkezett, sőt onnan még autót is kapott „ajándékba”, amellyel a bizottsághoz tartozó fiatal emberek állandóan bejárták a németlakta községeket. Világos volt, hogy azok a berlini körök, amelyek mögöttük álltak, azon dolgoztak, hogy a magyarországi németeket megnyerjék a német expanziós törekvések számára. Olyasfélét akartak belőle csinálni, amit később mint saját hadseregük „ötödik hadosztalpa” néven emlegettek. Kiderült az is, hogy ezek a külföldi németek megszervezésével foglalkozó körök magyarországi német származású fiatal egyetemi hallgatóknak rendszeresen ösztöndíjakat adtak arra a célra, hogy tanulmányaikat német egyetemen folytassák, aminek fejében kötelezettséget kellett vállalniuk, hogy tanulmányaik elvégzése után valamely magyarországi német nyelvű községben telepednek le, és ott Németországból magukkal hozott utasítások szerint politikai tevékenységet fejtenek ki. Sőt az is napfényre került, hogy az egyesület titkárainak és egyéb alkalmazottainak nagy része rendszeres havi szubszidiumokat [pénzügyi támogatást] húzott németországi forrásokból. Ily körülmények közt érthető volt, hogy az egyesület fiatal titkárai elsősorban német barátai és pénzadóik kedvében igyekeztek járni, és az ő ínyük szerint beszéltek itteni vidéki körútjukon is. Amikor mindez kiderült, a kormány az Egyesület feloszlására gondolt, amit azonban magyar részről, tekintettel arra a reakcióra, amelyet ez a lépés Németországban kiváltott volna, szerettek volna elkerülni. Ehelyett e könyv írója mint az Egyesület elnöke vállalta magára, hogy az egyesületet a Berlin zsoldjában álló megbízhatatlan elemektől megtisztítja. Amikor az Egyesület főtitkárát, Basch Ferencet, a magyar bíróságok a magyarság gyalázása

miatt jogerősen kétévi fogházra ítélték, elmozdították őt állásából. Ezt az intézkedést az Egyesület választmányának többsége jóváhagyta. A kisebbség erre Huss Richárd debreceni egyetemi tanár és Basch Ferenc vezetése alatt kivonult az Egyesületből, külön lapot alapított, és a bőven rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásával most már mind rendszeresebben, és mind nyíltabban kezdte folytatni a német kisebbségeknek faji alapon való politikai megszervezését. A kormány nem látta ugyan szívesen ezt az akciót, de az ellene alkalmazott eszközök igen kevéssé voltak hatásosak, mert a németek érzékenységet ebben a tekintetben állandóan kímélni akarták. A Német Népművelődési Egyesületben megmaradt államhű elemek igyekeztek a németiség tudtára hozni, hogy az az irány, amelynek meg akarják őket nyerni, és amelyet annak szószólói „népi német” (volksdeutsch) iránynak neveztek, ellentétben áll a magyarországi németeknek ama hagyományaival, amelyekhez való ragaszkodásuknak köszönhetik jólétüket. Figyelmeztették a magyarországi németiséget, hogy ez az út a magyarságtól való lelki elszakadáshoz vezet, és katasztrófába viheti őket, mert az arra magyar részről feltámadó reakció ki fogja űzni őket házaikból és udvaraikból. Ezek az intelmek azonban nem találtak meghallgatásra. A Németországból hozzánk szivárgott és itt nagy költséggel gondosan ápolat nemzetiszocialista eszméknek mérge a német kisebbségben állandóan tovább terjedt.” (Gratz Gusztáv: *Magyarország s két háború között*. Budapest, 2001. Osiris kiadó. 287-288. l.)

(Hazatelepítés – Elűzetés)

Gratz Gusztáv nem a bekövetkezett katasztrófa után, az áttelepítéseket követően írta le prófétikus szavait arról, hogy a negyvenes évek nemzetiségi politikáját követően a német nemzetiség mire számíthat, hogy a Volksbund politikája csak katasztrófába torkollhatott.

Ennek ellenére nem hiszem, hogy a ki- vagy áttelepítés – vagy ahogy bizonyos joggal Gerhard Seewann javasolja –, a *kiűzetés* főoka ez lett volna. Ebben a vonatkozásban nyilván igaza van a Spannenberger idézte Gernot Seidenek, aki szerint a kisebbség politikai szerepét [helyesen talán: szereplését – A. G.] nem szabad kauzális összefüggésbe hozni elűzésükkel. (Spannenberger. Volksbund. 27.) Megbocsátható enyhe cinizmussal hozzá tehetném, hogy *sajnos!* Akkor ugyanis sokkal könnyebb volna, ha nem is igazságot tenni, csak éppen eligazodni – nem a valóságban, hanem – abban a sűrűszövésszerű fogalmi, történeti hálórendszerben, amelynek legszorgosabb munkásai az 1956-ban indult müncheni *Südostdeutsches Archiv* hasábjain teszik közzé kutatási eredményeiket. Elég a szakbibliográfiákba belelapozni, azonnal szembetűnik, hogy a magyarországi németiség problémáinak vizsgálatában, az arra vonatkozó leglényegesebb dokumentumok közzétételében a szóban forgó Festschrift ünnepeltje Gerhard Seewann és munká-, olykor szerzőtársa Kathrin Sitzler tettek legtöbbet. Munkásságuk értékelésére nem vállalkozom, tanítványaik, főleg Norbert Spannenberger tolmácsolta nézeteik hangsúlyelosztásával azonban – ahogy az eddigiekből is nyilvánvaló – többnyire nem értek egyet.

Ami viszont Norbert Spannenberger tanulmányának – *Az író felelőssége avagy hogyan némult el a bidasi barang?* – nem titkolt, rágalmozó tételét illeti, mind magam, mind azok nevében, akik az értékek, sőt normának tekintett magyar kultúra szellemi légkörében élnek, a leghatározottabban vissza kell utasítanom. Szerinte – erről már eddig is esett szó – a magyarországi németek kitelepítésének, ennek a gondolatnak szülőatyja két felelőtlen magyar író és gondolkodó, Illyés Gyula és Fülep Lajos volt. Aki ismeri munkásságukat, aki tisztában van a magyar szellemi életben elfoglalt helyükkel, az tudja, hogy ez blaszfémia. Illyés és Fülep életművében, gesztusaikban lehet találni olyan momentumot, amely kivethető, amellyel esetleg nem érthetnek egyet, amelyet szívesen a 'felejsük el' kategóriájába sorolnék. Illyés megrendült híradása azonban, Fülep Lajos torokszorító láttelepe életművük, sőt életük aranypróbája. Ami az ő számára az egyetemes magyar rasszizmus felháborító megnyilvánulása, az az én számomra példa és tette serkentő remény. A bűnbakokat kereső Spannenberger vádja oly képtelen és szánalmas, hogy még ennyi szót is kár volt rá vesztegetni.

Ezzel Norbert Spannenberger felelőség-áthárítási manővereihez fűzött megjegyzéseimet be is fejezhetném. 1945 után azonban eljött az igazság és a számonkérés órája, amelyből csak az igazság hiányzott és gyakran a számonkérés jogossága. A kérdések pedig tovább mérgeztek a lelkek mélyén.

Kitől ered a telepítés gondolata?

A német birodalmon kívüli népi németek át- vagy hazatelepítésének terve, tudjuk, már Hitlert is foglalkoztatta. A bukovinai németek hazatérése a Birodalomba meglehetősen nyugtalanságot keltett a bukovinai székely falvakban. Az áttelepítéssel kapcsolatos remények és félelmek jellemzésére érdemes megemlíteni a kevesek által ismert Reimesch-level történetét. Hitler 1939. november 6-án a Reichstagban tartott beszédében bejelentette, hogy a töredék (ma úgy mondanánk, hogy „szórvány”) német népcsoportokat haza kell telepíteni. Ez már magában is nyugtalanságot keltett a svábság körében, hát még a sváb falvakba a *Verein (Volksbund) für das Deutschtum im Ausland*tól érkező Fritz Heinz Reimesch levele, amelyben ismertette a nemzetiszocialista külpolitika elvét, hogy minden népi németet át kell telepíteni. „A Führer nagy terve a következő nemzedék idejére kilátásba helyezi a délkeleti és más területek összes szétszórt német erőinek áttelepítését és visszavitelét a birodalomba.”

A magyarországi németek között hatalmas megdöbbenést keltett és pánikreakciót váltott ki a levél. Basch Ferenc a Volksbund elnöke a magyar kormányt kérte, hogy hivatalosan nyilatkozzanak, hogy nem tervezik a svábok kitelepítését. A kitelepítéstől való félelem beárnyékolta a Volksbund későbbi munkáját is. (Spannenberger: Volksbund. 190.)

Spannenberger a Volksbundról írt könyvében részletesen foglalkozik ezekkel a tervekkel és azok fogadtatásával. Gazdag levéltári kutatásra alapozott könyvében természetesen még csak a nevét sem említi Fülep Lajosnak, ami érthető, hisz a zengővárkonyi református pap írásainak, véleményének semmi, de semmi hatása nem volt arra, ami 1945 után bekövetkezett.

A magyarországi németek kitelepítéséről ki döntött?

Sokszor és sokan elmondták már, de nem árt még egyszer elismételni. A három nagyhatalom képviselői döntöttek: Truman elnök, Sztalin generalisszimusz és Attlee miniszterelnök. Mégpedig a három hatalom berlini konferenciáján, amelyet 1945. július 17-e és augusztus 2-a közt tartottak a Cecilienhofban, Potsdam közelében. Általában úgy szokták emlegetni, hogy a *Potsdami konferencia*.

A Potsdami Konferencia XIII. fejezetében (*A német lakosság rendezett áttelepítése*) erre vonatkozó legfontosabb mondatok:

A konferencia a következő megállapodásra jutott a németeknek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítését illetően:

A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba. Egyetértenek abban, hogy mindenfajta áttelepítésnek, amelyre ténylegesen sor kerül, szervesen és humánus módon kell végbemennie.

A kitelepítés végrehajtását a magyar nemzeti kormány 12.330/1945 M. E. számú rendelete szabályozta. Ezek szerint kitelepítik a volt Volksbund tagjait, s azokat, akik a legutóbbi népszámláláson német anyanyelvűnek vallották magukat.

Jogos volt-e a kitelepítés?

Természetesen jogos. Helyesebben jogszerű, annak ellenére, hogy a kitelepítésnek az igazságossághoz és az emberséghez igen gyakran kevés köze volt. Ezért lehet ezt a potsdami határozatra hivatkozó áttelepítést *kiűzetésnek* is (Vertreibung) nevezni.

Hogy én milyenek láttam a kitelepítést, hadd idézzek egy részletet *Emelt fővel* című szociográfiámból.

[A Délvidékről, Bácskából menekülő, lerongyolódott bukovinai székelyek letelepítéséről, földhöz juttatásáról van szó.]

A legfontosabb és legkényesebb feladat a föld megszerzése volt. A kisajátításnál az 1945. március 18-án megjelent 600/1945. ME. sz. rendelet 4. és 7. §-ára lehetett hivatkozni, amely kimondta, hogy a hazaárulók, a nyilas, a nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a háborús és népellenes bűnösök sorában a Volksbund-tagok földbirtokait teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni, a megművelésre szolgáló összes eszközökkel, élő és holt gazdasági felszereléssel, a rajtuk lévő épületekkel, sőt általában a belsőséggel, lakóházzal együtt.

Csakhogy abban az időben nem mindig lehetett megállapítani, hogy ki volt a Volksbund tagja. A tagnévsorokat megsemmisítették, és ha a faluban tudták is, az egyik család mentette a másikat, a haragosok pedig igyekeztek azt is befeketíteni, akinek semmi köze sem volt a Volksbundhoz. Teljes volt a zűrzavar. Így aztán nem egyszer olyanok is a megbélyegzettek közé kerültek, akiket pár hónapja még épp azért üldöztek, mert nem voltak hajlandók belépni a Volksbundba. Hosszas nyomozó munkára viszont nem volt lehetőség, sürge-

tett az idő, a mezőgazdasági munkákat minél előbb meg kellett kezdeni. A dilemmából kiutat ígért a „kollektív felelősségrevonás” elvének alkalmazása. Az elv maga még akkor is helytelen, ha a közösség nagyobb része valóban elmarasztalható. Mert ahogy már korábban láttuk, a magyarországi német nemzetiség valóban magas százalékban támogatta, ahogy akkor mondták a „fasiszta”, valójában a *náci* Volksbundot, ennek ellenére ezért az egész nemzetiséget felelőssé tenni nem lehet. Pedig amikor kimondták, hogy mindazok „bűnösök”, akik német nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották magukat a legutóbbi – 1941-es – népszámláláskor (akiket röviden csak „anyanyelveseknek” neveztek), akkor nyíltan ezt a tarthatatlan álláspontot képviselték.

A telepítés megkezdésekor még nemigen volt szó kitelepítésről. Csupán vagyonekobbzásról. A *potsdami konferencia* csak 1945. július 17-én ült össze, ahol a három nagyhatalom – az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió – megegyeztek a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak, vagy annak egy részének kitelepítéséről. Hogy a németek kitelepítése korábban is a levegőben volt, nem kétséges. Már 1944-ben, a Debrecenben megalakult ideiglenes nemzetgyűlés egyik vitájában, december 21-én Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány későbbi miniszterelnöke kijelentette, hogy *a megteremtendő demokratikus népállamban a bazaaruló németeknek nem lesz helyük.*

Itt egy pillanatra érdemes megállni és elgondolkozni.

Ez a kijelentés kísértetiesen hasonlít Benešék és az őket támogató cseh és szlovák kommunista párt ugyanezen időben a felvidéki magyar őslakosságról elhangzó nyilatkozataira. A szituáció hasonló – egy újraszerveződő állam igyekszik rendet teremteni portáján –, és a nyilatkozatok is ugyanannak a zavaros korszaknak bélyegét viselik magukon. A hasonlóság azonban sosem jelenthet azonosságot. Korántsem hiszem, s hihetem azt, hogy a felvidéki magyarság és a Schwäbische Türkei népi németjeinek múltjában, sorsának mélyebb rétegeiben bármi azonosságot is lehetne felfedezni – maga a potsdami egyezmény is visszautasította az ilyesféle egyenlősítő törekvéseket –, arról viszont meg vagyok győződve, hogy ha nem akarunk végzetesen tévedni, akkor a mindkét oldalon elhangzó tragikusan demagóg kijelentések súlyát a *sértett felek* mérlegén kell lemérnünk. De bármit és bárhogy mérünk és mérlegelünk is, a kollektív felelősségrevonás elvének alkalmazása mindkét, sőt minden esetben abszolút helytelen, és csak demagógiával védhető.

Közvetlenül a háború után azonban ennek az elvnek érvényesítését az „ellenféllel” szemben a csehszlovák állam és kormány éppúgy helyénvalónak tartotta, mint a magyar állam. Akik pedig az elv érvényesítése ellen foglaltak állást – mint például a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt egyes helyi szervezetei –, azokat a svábmentés, a fasisztabarátság nagyon hatásos demagóg jelszavaival tették lehetetlenné.

A *Nemzeti Parasztpárt*nak is készen volt a tervezete a német kérdés megoldásáról, azaz a németek kitelepítéséről. Tervezetük szerint ki kell telepíteni mindazokat a németeket,

1. Akik az 1941-es népszámlálás alkalmából német nemzetiségűnek vallották magukat.

2. A nemzetgyűlés politikai bizottsága a magukat magyarnak valló és a németiség elleni harcban a magyarság mellé állt személyeket mentesítheti [Emlékezünk a reszlovákizálásokra; hogyan kényszerítették a felvidéki magyarságot nemzetisége megtagadására. – A. G.]

3. Az állampolgárságukat elvesztetteket az ország területéről kiutasítják és elszállítják.

4. Az illetők ruházatukat, használati tárgyait, bútorait – a szállítási lehetőségeken belül – magukkal vihetik.

5. A kitelepítettek minden ingó és ingatlan vagyona zár alá kerül.

6. A német jogi személyeket fel kell oszlatni, vagy vagyonukat zár alá venni.

7. A magyar állam a zárolt ingó és ingatlan vagyonért kártérítéssel tartozik.

8. Ha Magyarországnak Németországgal szembeni kereskedelmi, kártérítési követelései meghaladják a zárolt német vagyon mértékét, ez utóbbi a magyar állam tulajdonába megy át.

Bodor György ezeknek az elveknek a szellemében járt el. A német lakosság azonnali internálása a lengyeli Apponyi-kastélyba túlmént ugyan a tervezeten, ezzel, a lényegében jogtalan intézkedéssel viszont el tudta érni, hogy nem szakadt meg a mezőgazdasági munkák folyamatossága, és az ingó vagyon nagy része sem pusztult el. Ahogy a székelyek az üresen maradt német gazdaságokba betelepültek, a lengyeli tábornok is feloszlatták, és az egykori tulajdonosok visszaköltözhettek a faluba. A sűrlődások mindennaposak lettek, bár esetenként békésen élt együtt székely és sváb család, és még arra is volt példa, hogy közösen művelték meg a földet, a szőlőt együtt szüretelték le, és a termésen megosztottak.

Mindkét náció sorsa bizonytalan volt. A németek feje felett ott lebegett a kitelepítés, a székelyek pedig attól rettegtek, hogy innen is tovább kell költözködniük. Bodor György ugyan egyik gyűlésen, mikor a székelyek közül valaki megemlítette, hogy nem lesz-e abból baj, hogy megint másokéba költöztek, kijelentette: „Enyém a felelősség azért, hogy ide jöttetek. Vállalom a felelősséget, mert más és jobb megoldás nem kínálkozott. Ez azt jelenti – folytatta Bodor György –, hogy ha baj lesz, én is itt leszek. Ha menni kell, veletek megyek. Ha veszni kell, veletek pusztulok.”

Ez biztosítéknak ugyan kevés volt, de a kedélyeket legalább megnyugtatta. (*Emelt fővel*. 1. kiad. 406-408. l.)

Őslakosok?

Itt lehetne közbevetni, hogy egy kisebbség esetében mit jelent, milyen jogokat foglal magába az őshonosság. Az andrásfalvi székelyek kétszáz év jogán őshonosok voltak-e Bukovinában? Vagy csak a több mint ezer éve ott élő csángók, a moldvai székelyek tekinthetők annak? A Bácskából elűzött székelyeket senki sem tekinti őshonosnak, de a magyar közvélekedés bizonyára megosztott a német kisebbség őshonosságát illetően. Őket – sokak véleménye szerint – (egyszerűsítve a kérdést) a magyar érdekek ellenére telepítették, ahogy ők mondanák, a nyakunkra. Szerintük – és ezek közé tartozott Bodor is, a székelyek letelepítője – a Kollonich Lipót szellemében ide hozott németeket ugyancsak Kollonich Lipót szellemében ki is lehet (esetleg kell) telepíteni.

Visszatérve az eredeti kérdésre, hány év teremt jogot? Az őshonosság milyen jogot jelent? Hány évtől tekinthető valaki vagy valakik őshonosnak? Öt, tíz, kétszáz, ötszáz? De látjuk, olykor még az ezer sem teremt jogot. Vagy ez is az elbirtoklási törvény hatálya alá tartozik? Tartoznék, ha ennek jogi szabályozására egyáltalán eddig gondoltak volna.

Csak hogy nem gondoltak, nem is gondolhattak, mert itt még mindig az ököljog uralkodik. A hatalom és az erő dönt. A finom entellektüelek az íróasztaluk mellett elszórakozhatnak a jogos és jogtalan kategóriáival, a végső szó a hatalomé, az erőé. Legfeljebb manapság civilizáltabban (?) gyakorolják a hatalmat.

Nincs új a nap alatt. Arany János ezt már versbe is foglalta:

*Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvebetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybebagyja*

(Civilisatio – 1877 után)

Ki vagy kik a felelősök?

Gerhard Seewann egyik írásában kifogásolja, hogy valahányszor a németek kiüzetéséről esik szó, mindig csak az áldozatokról beszélünk, azok megpróbáltatásairól, s egy szenvedéstörténetnek lehetünk átélői és tanúi. Új „narratívára” volna szükségünk. Ez azonban csak „akkor jön létre, ha a tetteseket és az áldozatokat a tettek által meghatározott plauzibilis összefüggésekbe helyezük.” Magyarán, ha az áldozatokat szembesítjük a tettesekkel, a politikusokkal, a pártokkal, az általános társadalmi gondolkodással. Ha legalább megkíséreljük a tettesek profilját is megrajzolni. (Gerhard Seewann: *A kitelepítés mint kiállítási téma Németországban és Magyarországon*. Ford.: Eiler Ferenc. – Kisebbségkutatás. 15. évf. 2006. 4. sz. 738-741.)

A kitelepítés azonban oly mértékig elvont fogalom, kierőszakolása, megvalósítása, végrehajtása olyan erőket feltételez, hogy egyes személyek felelősége csak ritkán állapítható meg. Némi malíciával azt is mondhatnánk, hogy a három nagyhatalom a potsdami határozatban, a kisebbségi térképek átrajzolásával, az elrendelt kitelepítéssel csupán a Führer korábban idézett tervének – a szórványban élő népi németek egy Reichbe való egyesítése – végrehajtási utasítását fogalmazták meg.

A Potsdamban megfogalmazott kitelepítési kötelezettség vagy javaslat azonban (mindig az alkalomnak megfelelően értelmezték) nem a németek javára és érdekében történt, hanem éppen ellenkezőleg, a német nép büntetésének szánták. Ennek fényében, vagy inkább árnyékában tökéletesen mindegy, hogy Fülep

Lajos mit írt és mondott, hogy Franz Anton Basch milyen viszonyban volt Himmlerrel, hogy elfogadott-e pénzbeli támogatást a Harmadik Birodalomtól, hogy a magyarsághoz, a magyar földhöz ragaszkodó „megrontott” svábok mit gondoltak a horogkeresztes ünnepekről. Az ostoba (már-már faji alapú) németgyűlölet volt a döntő, amely a legendásan „antifasiszta” Ehrenburg röplapként osztogatott primitív irományában nyilvánult meg. Ebben a magyarul is osztogatott röplapban a „németet” (N.B. nem a „fasisztát”!) már embernek sem tekintik. A németgyűlöletben a nagy amerikai elnök boldogan egyesült a diktátortárs Hitlerben csalódott Sztalinnal. Spannenberger elszomorító erőlködése, hogy a Fülep-Illyésen keresztül (Ungváry Krisztián közreműködésével) bemocskolja a magyar szellemi élet kiválóságait, fölösleges erőlködés. A Volksbund nehezen tagadható magyarságellenes tevékenysége is ide sorolható s nem különben a Súdost Institut tudományos hálózövegetése. Elnézó jóindulattal ezek is a szenvedő áldozatok közé sorolhatók, és úgyszólván egyetlen lényeges vonással sem járulnak hozzá, hogy megértsük a gyökereket, hogy milyen emberek, milyen tetteikkel, milyen motivációk alapján és mikor alakították ki azt a helyzetet, ahol és ahogyan ez a szenvedéstömeg „megvalósulhatott”.

Igen, ebben igazat adok Gerhard Seewannak (ha talán nem is mindig úgy, ahogy ő gondolja), én magam is a tetteseket keresem, azok profiljához keresem a jellegzetes vonásokat. Az áldozatok, a negyvenezer lemészárolt délvidéki magyar emlékének felidézésével, a baltával lefejezett székelyekre emlékezve, a mindenükből kifosztott, a szülőföldjükéről, a Csehszlovákiából, a határon átdobott családokra. Áldozatokkal alaposan el vagyunk látva. Jószerével a mohácsi katasztrófa óta a magyar történelem, különösen (?) az utolsó száz év története nem más, mint szenvedéstörténet: mint az áldozatok végeérhetetlen processziója. Az áldozatok közt, a nagy veszteséglistán az emberek mellett az egykor vigaszt vagy reményt nyújtó eszmék is ott menetelnek a semmibe, s Isten tudja, melyik a súlyosabb veszteség: az emberek-e vagy a hitelüket veszített eszmehullák.

A tetteseket azonban nem szabad összetéveszteni a végrehajtókkal. Seewann – tudom – amikor a tettesekről beszél, ezekre gondol. Holott a végrehajtók magasabbról nézve maguk is áldozatok, a szenvedéstörténet szerencsétlen szereplői. A forгатókönyvet mások írták, ők az igazi tettesek: a tervek, a szereposztások kieszelői, a tanácsok, a nemzetközi szerződések bizottságok mögé rejtőző fensőbbes megalkotói.

Hogyan jöhetett létre az a – magyar oldalról nézve – *kettős diktatúra*, amelyről előbb írtam? Hogyan jöhetett létre – a kettősség első tagja – a pusztulásunkra kitalált, a magyarságot körülölelő diktatórikus gyűlöletgyűrű? Kik voltak, akik abban reménykedtek, hogy a kisantant tüzes abroncsa megöli a maradék magyarságot? Károlyi Mihályt – tudjuk – ez a remény éltette, Kun Béla hívei ebben bíztak, és az eltévedt, megzavarodott magyar emigráció jelentős része (nem is akárkikkel az élen!) ebben a labirintusban tévelygett. Életünket, gondolkodásunkat kényszerpályára lökő diktatúra menetrendjét ők határozták meg, a trianoni diktátum megalkotói. Ők az igazi tettesek. Akik a magyarság testéből kiszakítva, művilleg létrehozta egy kisebbségekkel (értsd: magyarokkal) megrakott gyűrűt, s utána szemüket szemérmesen becsukták, mintha nekik

semmi közül sem volna a történetekhez és következményeihez. A térséget fenyegető ökológiai és demográfiai katasztrófának ők a felelősei. Egyetlen következetes válaszuk a felelőtlenségbe burkolózás, az áthárítás, mintha nem tudnák, hogy történt, ami történt, a *népek önrendelkezési joga* továbbra is érvényes jog marad. Ez a békediktátumokat is felülírja. *Na, és!* – rántják fel vállukat, s ez a vállrándítás a 21. századi politika lényege. Ez nemcsak a hazai, muccsai (kommunista) politikát jellemzi, a nemzetközi politikában is visszatérő motívum. Egy erős és öntudatos állam – ilyennek szeretném látni a jövő Magyarországot – ezt nem fogadhatja el.

A *másik diktatúra* forgatókönyvét némelyek úgy hiszik, a *Mein Kampf*-ból lehet kivilágosítani. Holott – és ezt nem a magyar rasszizmus súgja a fülembe – végső soron ők is, a németység is, az áldozatok közé sorolható. Ez nem mentség és felmentés, csupán tény. Ha az önhitt békeosztók Versailles-ban nem a tiltsi béke szellemében akarják újra megalázni Németországot, ha nem a reváns, hanem valóban a béke, a megbékélés diktálja a feltételeket, akkor a Goethe, Schiller és főként a Fichte vizionálta „az emberiség többi részének például szolgáló” németység nem züllött volna odáig, hogy baráti kezet nyújtson az ideológia másik elvetemült kalandorának, Sztalinnak. A tettesek nem az igazság, hanem a bosszú diktálta békeszerződéssel a németséget Hitler karjai közé lökték. Hitler pedig az ő forgatókönyvük alapján végrehajtotta, eljátszotta azt a szerepet, amit – lehet, hogy öntudatlanul, hogy csupán ostobaságból – kiosztottak rá.

1945-ben elkövetkezett az igazság órája. A tettesek ugyanazok, és milyen is lehetett volna az ő *igazságuk*?

A végrehajtást – most már csak Magyarországról beszélek – a megszálló tettesek ütemezték. A megismételt, sőt súlyosbított *békediktátumra*, a számonkérés fórumára, a *népbíróságok* működésére, a végrehajtókra nem kívánok szót pazarolni. A helyzet jellemzésére csak az akkori igazságügy-miniszter, dr. Ries István szavát szeretném ismételtelen emlékezetünkbe idézni. Szerinte az akkor megalakuló népbíróságok feladata nem az igazságosztás, hanem a megtorlás.

Hogy milyen helyzetben kellett eleget tennünk a békeszerződés feltételeinek az újra megcsonkított hazában, csupán az 1946-os népmozgalmi adatokból idézek. A harcok során romba döntött, kirabolt, újra megcsonkított országnak 376 ezer menekült – *kiűzött* – magyar állampolgárt kellett elhelyezni. Az újra Romániának ítélt Észak-Erdélyből 134 ezren menekültek, 119 ezren az újra Csehszlovákiának ítélt főként magyarlakta Felvidékről, az Ukrajnának ítélt Kárpátaljáról és a Jugoszláviának ítélt Délvidékről pedig 123 ezren menekültek. Ezek közt voltak a mindenükből kifosztott bukovinai székelyek. (Jugoszláviában máig bizonytalan adatok szerint 30-40 ezer ártatlan magyart mészároltak le. Ők nem gyarapították az elűzöttek számát.)

Ezt a hatalmas embertömeget sürgősen el kellett helyezni. A megszálló szovjet sürgetése mellett ez is kényszerítően hatott, hogy a potsdami egyezménybe foglaltaknak megfelelően a magyar hatóságok minél előbb megkezdjék a kitelepítés hatálya alá eső német nemzetiségű lakosok kitelepítését. Hogy ez milyen körülmények közt zajlott, már volt róla szó.

A szovjetek megszállásával az *egyik diktatúra* – a hitleri német expanzióra gondolok – megszűnt. A *másik diktatúráról* – a kisantant megsemmisítésünk-

re vagy legalábbis állandó sakkban tartásunkra kitalált izzó gyűrűjéről – majd fél évszázadon keresztül azt hazudták, hogy az sosem volt, az csak a sovinszta magyar képzelgés fantazmagóriája. Ezzel még védekező ösztönünket is igyekeztek elaltatni, megbénítani.

Hogy kik?

A tettek, akik az elmondottakat megtévezve még koncul oda is vetettek a szláv expanziót megöröklő szovjet birodalomnak. A cselekvést bénító *kettős diktatúra* tehát súlyosbított feltételek között megmaradt. Ez lett, és szerencsére csak volt a mögöttünk maradt és 1956-ban néhány napra megszakított kommunista diktatúra szenvedéstörténetének korszaka. Végrehajtóit ismerjük, tetteseinek arcvonásait egyre világosabban látjuk.

Fennmaradásra, túlélésre csak akkor van esélyünk, ha képesek vagyunk és leszünk felismerni a veszélyt, a baráti álcák alatt is az ellenséget. Végre nem a „szendéstörténettel” kellene foglalkoznunk, hanem a tettekkel, akik a végrehajtóknak a cselekvési utasításokat is megadják. Akiket mostanában arról lehet legbiztosabban felismerni, hogy a nemzetiségi kérdés számukra teljeséggel ismeretlen. Mintha az a trianoni „rendezés” óta a társadalom magán-szférájába tartoznák. Ilyesmikkel ők (a világhatalom birtokosai) nem hajlandók foglalkozni, legyen az véres atrocitások sorozata, jogfosztó dekrétum, autonómia törekvés, etnikai tisztogatás, vagy éppen a szólás szabadságát korlátozó nyelvtörvény. A mi kellemetlenkedő kötelességünk, hogy ezekről újra meg újra szóljunk, egy pillanatra se feledkezzünk el róla, s ne hagyjuk, hogy a tettek „a béke mindeneknél fontosabb” színfala mögé menekülve mentesüljenek az újragondolás felelőssége alól.

Még egy kényelmetlen kérdés. Miért van szüksége a Pécsi Egyetemnek Gerhard Seewann munkájára – kérdezhetné egy okvetetlenkedő. Miért előnyös nekünk – folytathatná –, hogy a jövő magyar germanistái egy mégoly rangos müncheni professzor vezetésével szembesüljenek a magyarországi német kisebbség nem csupán nyelvi, nyelvészeti vagy kulturális, hanem kifejezetten politikai tartalmú nemzetiségi problémáival? Érdeemes, hasznos, sőt megengedhető-e – kérdezhetnénk vele együtt –, hogy egy magyar egyetem növendékei esetleg egy másik állam szemléletét képviselő jelentős kutató büvkörébe kerüljenek. A tanár és tanítványi viszony bensősége könnyen tévútra vezetheti a tanítványt. A pécsi egyetem feladata elsősorban *magyar germanisták* nevelése, olyan tudósok képzése, akik a magyar történelemben ágyazva vizsgálják a hazai jelenségeket. A müncheni Südost Institut elsősorban természetesen a német történelem megvilágításába kerülő momentumokra figyel. Az árnyékban maradó jelenségeket olykor észre sem veszi. Amikor például megállapítja, hogy a Volksbund *csak részben* volt náci és a fajelmélet híve, akkor a német germanista nyilván a náci eszméktől érintetlen részt tarja lényegesebbnek, az kap nagyobb hangsúlyt előadásukban. A magyar germanista elemzésétől viszont ezzel ellentétben elvárható – és ez a természetes is –, hogy az irritáló, a nácibarát és a magyar érdekeket sértő rész kapjon nagyobb hangsúlyt és részletesebb elemzést. A *Festschrift* tanulmányainak tükrében, különösen a – tudomásom szerint – Münchenben dolgozó Norbert Spannenberger tanulmányában és a Volksbundról írt könyvében ez a sajátos hangsúlyeltolódás több helyen is tetten érhető.

Az okvetetlenkedő kérdés nyilvánvalóan jogos. Ennek ellenére örülnünk kell, hogy egy olyan a Német Szövetségi Köztársaság által finanszírozott alapítványi tanszék működik a Pécsi Egyetemen, amely „*a Kárpát-medence népeinek együttélését interdiszciplináris megközelítéssel kutatja, oktatja és prezentálja a széles érdeklődő köröknek*”. (Festschrift. Köszöntő. 17.) Örömről azonban nem felhőtlen, hisz az eddigiekből talán az is kiderült, hogy minden történeti-társadalmi kérdés anélkül, hogy a durva *hamisítás* jelző használata indokolt volna, egyszerűen a más és más kultúrába ágyazottságuk következtében más – hogy ne mondjam, idegen – narrációban is előadható. Persze mindig kéznél van a latin közmondás imperatívusza: *audiatur et altera pars*, azaz: meg kell hallgatni a másik felet is! Pontosan ennek szellemében, saját felelősségünket és tehetetlenségünket firtatva kérdelem, vajon működik-e a lipcsei, a heidelbergi, a freiburgi vagy a müncheni egyetem keretében olyan, a Magyar Köztársaság által finanszírozott alapítványi tanszék, amely interdiszciplináris megközelítéssel, egy kiemelkedő *magyar* germanista vezetésével kutatja, oktatja és prezentálja a széles érdeklődő köröknek az évszázados, sőt nem túlzás, évezredes, olykor barátságtalan vagy éppen véres német-magyar kapcsolat történetét? Tudomásom szerint ilyenről szó sincs.

De hadd kérdezzem tovább – egyre inkább nekikeseredve, és ez már korántsem csupán a mi belső ügyünk –, egy ilyen alapítványi tanszékét szívesen fogadnának-e a Német Szövetségi Köztársaságban, a Pozsonyi Egyetemen, vagy éppen Kolozsvárott? Pedig az *audiatur et altera pars* ezt is magába foglalja.

(A harang és a templom)

Gerhard Seewann professzor *batvanötödik* születésnapjára jelent meg az a tanulmánykötet, amelyről az előzőkben annyi szó esett, s abban idézte fel Norbert Spannenberger a hidasi harang történetét.

Hatvanöt év! Az andrásfalvi református székelyek ügyszintén 2010-ben ünnepelték hidasi honfoglalásuk hatvanötödik évfordulóját.

Harangjukat Bukovinából nem hozhatták át a határon, a hidasi harang pedig vándorlása közben elvesztette szívét. Harang nélkül nem falu a falu. Bácskában ugyan vásároltak újat, de az „egy batyuval” kiűzött székelyeknek újra ott kellett hagyniuk harangjukat. Hidason hosszú évtizedeken keresztül kölcsönben kapott harang hívta vasárnaponként imádkozásra a híveket.

A hidasi harang igaz történetét befejezve örömmel jelenthetem, hogy az andrásfalvi székelyek végleg birtokba vették új falujukat, Hidast. Két évvel ezelőtt, református lelkipásztoruk, Boruss Mária vezetésével teljesen önerőből, kalákában felépítettek egy gyönyörű, székely faragványokkal díszített új templomot. A templomukat. Ez már csak az övék. A harang pedig, ha megszólal, nemcsak értük szól, nemcsak nekik üzen, hanem értünk és nekünk is, azoknak, akik hittek abban, hogy megszólalhatnak az elnémult hidasi harangok. Azokért és azok biztatására, akik hisznek abban, hogy fel lehet és fel kell építeni a „templomot”.

A hidasi, egykor elnémult harang pedig *az élőket* hálaadó *imára hívja*, az életharchban *elesetteket elsratja*, s *megtöri* az ellenük támadó *villám erejét*.

Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango.

L Á S Z L Ó F F Y C S A B A

A Hóvár-bércek alatt *

(Variáció egy százéves versre)

Inog, töredezik a pallód;
Adybandi fáradt, rekedt
hörgését folyton visszahallod:
Ha egyszer *eltörött derékkal*
az éji palló beszakad,
elnyel a babonás patak!

Erdős álmaid sűrűjében
pallótlan, emlékkihagyásos
évszakban, túl a sötétségen:
búgó hangjához vagy jajához
hajdani szeretőknek merre visz
a zöld ösvény – vagy örült nemezis

zúg fölötted s fejedben is?
Sehol már a régi igézet,
hiába is kiáltanád: hevítés,
meztelenség! Sehol az asszonyszépek;
csak korholó szózuhogás, bevégzett
élet; a végzeté ez az idegen íz.

Mint ahogy bőrödön a zápor
szikrázott, *száz meztelen lány szalad*
át rajtad, valahol tudat alatt,
s a hideg verejtékben, fulladásból
ocsúdva érzed már: a beszakadt,
kettétört derekú palló te vagy.

* *a kurzív sorok az Ady-versből*

Téglák a falban

„Szerkesztő úr, az iskolák és iskolaudvarok förtelmes sivársága és osztársadalmi elmebaj közti szerves kapcsolatáról is írhatna ám egyszer!” Hát jó, egyszer írok róla. Tessék, itt van...

Oscar Wilde-nál olvastam, hogy minden faluban vagy városban az iskola kellene hogy legyen a leggyönyörűbb hely: olyan gyönyörű, hogy ha a gyerekek rossz fát tesznek a tűzre, azzal büntetik őket, hogy másnap nem mehetnek iskolába. Minden áldott nap láthatom, mily kevésbé teljesül minálunk ez a nagyon is jogos kíváncsi – hogy az iskolák mennyire nem a leggyönyörűbb helyei falvainknak és városainknak. Elég kinéznem az ablakon, máris szemem elé tárul a csattanós bizonyíték. Nem untig hallott, tönkrebecsült jelzőként tolu a számra, hogy „csattanós”, hanem mert vele fejezhetem ki legszabatosabban az ablakom alatt elterülő, vasráccsal bekerített, betonnal és döngölt sóderral beteregetett iskolaudvar lélekbe markolóan csúf és sivár valóságát.

Jobban mondva kinéznem sem kell, mert csukott ablakon, sőt a falon át is behatolnak hozzám a velótrázó csattanások, dübörgések, puffanások, ordibálások, ahogy be-becsapják a vaskaput, ahogy pattog a labda a betonon, ahogy boldogtalan, frusztrált gyerekek hordái tombolnak tízpercben az udvaron, vagy ahogy a fősorakoztatott osztályt egzecíroztatja a boldogtalan, frusztrált testnevelő tanár.

De a „szabadban”, mármint az udvar porában-piszkában megrendezett iskolai ünnepélyek lármája – az se kutya ám! A bemelegítőnek szánt népi demokratikus beatzene a hatvanas évekből. A sorakozásra meg „igazodásra” fölszólító vezényszavak. A kórusban kornyikálás. A rémséges szavak meg a még rémségesebb ünnepi beszédek, teletűzdelve a tanügyi érzélgősség, rossz íz és hazudozás évszázados közhelyeivel. Mindez akkora hangerővel, hogy másfél négyzetkilométeres körzetben beszakad az emberek dobhártyája, s ahány kutya csak van a környéken, megvész mind egy szál, a madarak meg egymás után potyognak le holtan a fákról vagy a levegőből.

Mély szájalomra és részvétre indít, hogy ivadékaink gyermekkorában ilyen undok udvarokba és még undokabb tantermekbe és életkori gettóba van beszorítva. Nem csoda, ha tízpercekben torkuk szakadtából visítanak és üvöltnek. Együtt szenvednek az érzékenyekkel, a finomakkal, diákok és tanárok legkülönbözősebbjeivel, akik a többiekénél is többet szenvednek az általános irányvesztés és szétesettség, az „anómia” tobzódásától.

Az említett „állatorvosi iskolának” pont az ablakaimmal szemközt van a hátsó bejárata. Azon át járkálnak be és ki: a tanügy kis elitje az apostolok lovain, a tanszerekek meg gyalog, kerékpáron vagy gépkocsin. A kora reggeltől késő estig tartó ki-be mászkálásnak a két szárnyú vaskapu az eszköze: ez a retesszel és lakattal zárható, nyikorgó pántokon forgó istencsapása. Az állandó nyitogatás-csukogatás olyan éktelen csattogással jár, hogy

a környező tömbházak lakóiban megáll az ütő, ökölbe szorul a kezük, és szörnyű átkokra nyílna a szájuk, de csak tátogni tudnak, mert nem kapnak levegőt. Ha szóhoz jutnának, „A rák egye le a kezeteket!” volna a legenyhébb átkuk. De nem jutnak szóhoz, csak szép csöndesen megbomlik az agyuk. Sokan öngyilkosok lesznek, a környéken lakók több mint fele idült alkoholisták. Lassanként mindenki begolyózik, vagy már réges-rég be is golyózott.

Ennek a pokoli kapunak a csettegését lehetetlenség megszokni. Hányszor akartam már fölrobbantani, vagy legalább bekenni valami undorkeltő anyaggal, mondjuk politikusok és közoktatási főnyikhajok bűzhödtt hablatyával! Minden egyes csattanása olyan, mintha szöges ostorral vágnának végig az agyamon. Az iskola udvara, ez a minden irányban épületekkel körülhatárolt, szinte hermetikusan zárt térség valóságos hangkattanó, a legkisebb hangot is fölerősíti és visszaveri. A csöndes köhintés is dübörögve visszhangzik. Hanem „az van kiadva”, nyilván valami magasságos hülyeségközpontból, hogy mindig be kell csukni azt a rohadt kaput, nem mintha akadna az ocsmány udvarukon húsz fillérenyi érték, amit bárki is el akarna lopni tőlük, de hát az iskola klasszikusan az a hely, ahol annak muszáj érvényt szerezni, ami „ki van adva”.

A megfélemlített, bezápuzott, a tágabb vonatkozások iránt érzéketlen, a fennhatóságuk alá jutott iskolás gyerekeket tananyagba döngölő, mindenféle konfliktust gyáván kerülő tanszemélyzettel hiába próbál szót érteni az ember. Kezüket tördelve tehetetlenkednek. Gondoljunk csak bele: a hiányzó konfliktuskészség a korrupció egyik legkártékonyabb fajtája.

Nemcsak gyávák és korruptak, hanem tudatlanok is. Egész létezésük azon a teljességgel hamis föltevésen alapul, hogy a tudás intézményes *oktatásnak* az eredménye, jöllehet a legnagyobb részét annak, amit tudunk, nem az iskolában, nem tanárainktól, sőt éppen hogy tanáraink ellenében tanuljunk meg: beszélni, gondolkozni, érezni, szeretni, szeretkezni, játszani, káromkodni, politizálni, dolgozni és egyáltalán: *élni*. („Élni – *itt?* Na, ne szívasson, szerkesztő úr!”)

Vak vezet világtalant. „Jaj, biz ez a nevelészet / Csak *piano* nevel észet” – írta Arany János. Az iskolákban megszerezhető „tudás” jószerivel csak arra képesíti az embert, hogy idomított rabszolgaként – munkaerejét gagyi káprázatokért, színes üveggolyókért, tüzes vízért elherdáló konzumjanicsárként, elnyomás-technikusként, kifosztás-menedzserként, médiapribékként – be tudjon tagolódni a kizsákmányolás-alapú (*péká* madárnyelven „tudásalapú”) társadalomba.

Egyébiránt sem a tanzombik, sem a szülők nincsenek tisztában azzal a sarkalatos ténnyel, hogy az iskola életében a pedagógus valójában igen jelentéktelen szerepet játszik. Ahogy C. S. Lewis írta: „Ami jó vagy rossz az iskolás gyerekekkel történik, ahhoz a tanárok alig járulnak hozzá, és még kevesebbet tudnak róla.” Mutassanak nekem egy értelmes iskolás kölyköt, aki nem tartja a tanárnőit hülye libáknak és érzélgős idegroncoknak, a tanárait meg szadista hekusoknak, nagyképmű seggfejeknek vagy szájalmas pojácáknak...

Ady így írt *A magyar tanítókhöz* szólván: „S kik hivatatok vezérül a népnek, / Ne maradjatok gyáva csöcseléknek: / Úri gazságok jobbágy öreül.” De bizony

legnagyobbbrészt annak maradtak: gyáva csőcseléknek, úri gazságok jobbágy őreinek (olyasvalakiként mondom mindezt, akinek a szülei magyar néptanítók voltak, a Gárdonyi-féle, a sötétségben világító és utat mutató lámpások fajtájából). Az állítólagos szellemi munkások közt manapság nincs tudatlanabb, ostobább, „kontraszelektáltabb” népség a tanzombiknál. Gőzük sincs róla, milyen súlyos a felelősségük a társadalom bamba söpredékké züllesztésében, s ami a letragikusabb: a leghalványabb sejtelem formájában sem dereng föl bennük, miféle készségekre lesz szükség, hogy a globális parazitokrácia világrendjének összeomlása után önfenntartó kisközösségekbe szerveződve életben maradhassanak az emberek.

Ha a hátborzongató udvara és a pokoli hátsó kapuja felől nézem ezt a csúf, tömlöcszerű épületet, fölhagyok minden reménnyel. Dermesztő látvány már maga a rácskerítés is. Ezt az undokságot csak beteg lelkű alakok tervezhették és építhették. Bevált a tervezők perverz számítása: az elmúlt évtizedben 1218 nadrágülep akadt fenn és szakadt el a kihegyezett vasrudakon, 1217 alkalommal nebulók kifelé iparkodása közben, egy ízben pedig a tökrészeg pedellus próbált bemászni, mert nem boldogult a riglivel. Elégedetten dörzsölheti a markát az a vadbarom is, aki lebetonoztatta az udvar nagy részét: térdek és könyökök ezrei horzsolódtak le, bokák százai marjultak ki vagy törttek el rajta. A lökött bumburnyák miatt meg, aki az iskola második emeletére telepítette a kazánházat, amit csupán egyetlen ablaküveg választ el az udvartól, ennél fogva kora ősztől késő tavaszig tompa zúgásba borítja az egész környéket, ötvenkét szobanövényt és három varrógépet hajítottak ki az utcára, harmincöten kínoztak halálra valamilyen háziállatot, kilencen ölték meg a házastársukat, hat nő spontán elvetélt, hárman emigráltak Észak-Koreába, egy jobb napokat látott cipőfelsőrész-készítő pedig végső elkeseredésében előfizetett a Népszavára...

Az ilyen gyerekmegőrző és tantervi ítélet-végrehajtó intézetekben, ahová diák és tanár egyaránt utálkozva jár, nem az önmagára eszmélő, a tulajdon tökéletesedésén és a köz javán dolgozni tudó ember a képzés célja, hanem a *bedarálás*. Itt csak zajongástant, törtetéstant, birtoklástant, kapzsiságtant, herdálástant, földutálatot, vízutálatot, levegőutálatot, nagyképűséget, nemtörődömséget, bunkóságot, káoszt, drogozást és „rendszerkonform” gazemberséget lehet tanulni – főként ami a szerencsétlen kis tesztszteronrobotokat, az emberfaj serdülőkorból soha ki nem gabalyodó hím egyedeit illeti, mert a lányok többségében van valami csapdába ejthetetlen belső védettség, a legzordabb tanodát is elviselhetővé tevő lágyság és finomság.

Ha le nem megyek és föl nem szedegetem az iskola kapuján és kerítésén kívüli járdáról a *pestilentia scholaris* nevű nyavalyában rakásra pusztuló sirályok, sólymok és sasok tetemét meg a temérdek elhajigált limlomot, se tanár, se diák le nem hajol érte, hogy eltakarítsa, ugyanis a szemeteléstán is szerves része a tanagyagnak.

De hogy mégis túl tudom tenni magam a mindennapok gyötrelmein, hogy kínomban nem üvöltök, mint a sakál, azt csupán annak köszönhetem, hogy ezen az átkozott iskolaudvaron, amely nem hogy nem a leggyönyörűbb, hanem

az egyik legocsmányabb helye a városnak, a pokolian csattogó hátsó kaputól néhány lépésnyire áll egy csodálatosan terebélyes juharfa, sztoikus türelemmel és bölcs nyugalommal viselve el a tövében dühöngő káoszt és tébolyt. Attól is megszépül néhány pillanatra az elnéptelenedett iskolaudvar, hogy néha áthalad rajta egy-egy macska: a széppé avatás a macskák isteni adománya. Ha az a fa meg a macskák nem volnának, tán golyót is röpítenék a fejembe, vagy nem titkolnám tovább, hogy valójában nagybányai Miguel Vasziljevics Nietzsche azték herceg vagyok, vagy kivándorolnék a Hold túlsó felére, hogy ne is lássam a veszébe rohanó glóbuszt.

Mert néha egyetlen fa is meg tudja békéltetni az embert balsorsa minden nyűgével és nyilaival, a kor gúnycsapásaival, meg a sok-sok rúgással, amellyel méltatlanok bántalmazták a túró érdemet. Attól a juharfától tanulom nap mint nap, hogy szinte mindenben több a csodálnivaló, mint a viszolyogtató, s hogy mindenre van bocsánat, csak arra nincs, amit Bertrand Russell így fogalmazott meg: „Az emberek tudatlannak születnek, nem ostobának; ostobává a közoktatás teszi őket.” Nem lehet rá se bocsánat, se mentség, hogy a szabadságtól való szűkülő félelem igazgatta tanügyi kócerájok végtermékként kétlábú, tollatlan, önmagukat és másokat elnyomó és elnyomórító szórakozó-, fogyasztó- és szavazóbarmok barbár hordáit szabadítják rá a társadalomra: ez adja be végképp a kulcsot halálán lévő kultúránknak.

A parazitokrata hatalom és a közoktatás, a tömeg-félretájékoztató meg az egész *propaszféra* közti munkamegosztás így szól: „Ti butaságban tartjátok, mi meg kifosztjuk őket.” A tömeg a *propaszféra* áthatolhatatlanul sűrű szövésű hálójának foglya. „A propaszféra – állapítja meg Regina Belser – a *közélet* (oktatási intézmények, média, kormány, egyházak, szórakoztatóipar) összes szintjét jelenti, mégpedig a propaganda egy bordában szőtt, tökéletes rendszereként, amelyben minden egyes alrész megerősíti a többi alrész üzenetét. A megtévesztés szférájának óriási és mélységes hatékonysága abból fakad, hogy *valóságnak* érzélik az emberek. Ez a világ nem áll másból, mint felületekből – verbális és nem verbális végszavakból, célozgatásokból, hamis következtetésekből, és az emberek többségét sakkban tartó viselkedés-szabályzó készlettel: *a többiek viszolygásától és helytelenítésétől való félelemmel* él vissza. A televízió például folyamatosan, szüntelenül sulykolja a »korrekt« magatartást a vegyes házasságok iránt (ez a »trendi« meg a »kúl«), a zsidók és Izrael iránt (ők mindig ártatlan áldozatok, akik feltételek nélküli és korlátlan mértékű támogatást érdemelnek); a fehérek iránt (ők »az emberi faj rákfeneje«). A szövegkörnyezet, amelyben ezek az üzenetek megjelennek, filmsorozatoktól, helyzetkomikumon alapuló vígjátékoktól a talk show-ig vagy akár a sporteseményekig terjedhet; bármi is a megjelenési formája, a globalista, »újvilágrendes«, fehérellenes, cionistapárti éthosz »alapbeállításként«, vivőhullámként van jelen mindenütt. Minthogy valóságnak színelve jelenik meg a közsférában, behatol a magánéletbe is. A televízió, ama sajátossága révén, hogy a szó szoros értelmében beviszi a közéletet a magánélet központjába (a nappaliba, a hálószobába vagy a konyhába), s mert szinte valamennyi családi otthonban jelen van, »fehér zajt« szolgáltatva a mindennapi élethez, valamint erőteljes vizuális médium-voltából adódóan is, természete szerint haj-

lamos rá, hogy elsorvassa a szellemi tevékenység folyamatait: az elemzést, a szintézist, a képzeletet, és egynemű világnézetet plántáljon az agyakra. A gondolkodást kísérő képek megdöbentő mértékben a televízió által közvetített képek; a divatos kiszólások, »magyarázatok«, de még a köznapi élet tárgyalási formái is a televízió által kivésott nyomvonalakat követik. A népesség ijesztően nagy százaléka voltaképp másodkézből vett életet él, a televízió által megszabott keretek között.”

Nincs más hátra, mint nagydobra verni, közhírré és közköveteléssé tenni: – Világ iskolakerülői, egyesüljete! Ivan Illich („az iskola csupán reklámügynökség, amely elhitegeti veled, hogy a társadalomra a meglévő formájában van szükséged”), Paulo Freire („a közoktatás a tanár-tanuló ellentmondás feloldásával, az ellentmondás pólusainak összebékítésével kell hogy kezdődjen, hogy mindkét fél egyszerre lehessen tanár és diák”), jöjjön el a ti országotok! Követeljük a társadalom iskolátlanítását, vagy legalább azt, hogy Astrid Lindgren Harisnyás Pippijének argentin iskolarendszerét vezessék be mindenütt: „Ott a húsvéti szünet a karácsonyi szünet után három nappal kezdődik, és alig ér véget a húsvéti szünet, három nap múlva már nyári vakáció van. A nyári vakáció november elsejéig tart, akkor nehéz időszak következik a karácsonyi szünidőig, ami november tizenegyedikén kezdődik. Azért azt is ki lehet bírni, mert leckét nem adnak föl. Argentínában szigorúan tilos leckét föladni és tanulni. Előfordul időnként, hogy egyik vagy másik argentin gyerek elbújik a ruhásszekrénybe, és ott titokban tanul, de ha a mamája rajtakapja, akkor van nemulass. Ott egyáltalán nincs számtan az iskolában, és ha valamelyik gyerek tudja, mennyi 7 meg 5, akkor azt a szégyenpadba ültetik, legalábbis ha volt olyan ostoba, hogy elmondta a tanító néninek. Olvasás is csak pénteken van, már ha akad könyv, amiből olvassanak. De sohasem akad. ... És akkor mit csinálnak az iskolában? ... Hát cukorkát esznek. Van a közelben egy cukorkagyár, onnan egy hosszú cső vezet az iskoláig, azon ömlik a cukorka egész nap, a gyerekeknek épp elég dolguk van vele, hogy mind megegyék. ... Hogy mit csinál a tanító néni? ... Szedegeti le a papírt a cukorkákról... Talán azt képzelted, hogy a gyerekek bajlódnak ezzel? Még mit nem! Sokan nem is mennek el az iskolába, csak a bátyjukat küldik el maguk helyett...”

*We don't need no education
We don't need no thought control
No dark sarcasm in the classroom
Teacher, leave us kids alone
Hey! Teacher! Leave us kids alone!
All in all you're just another brick in the wall
All in all you're just another brick in the wall.**

Pink Floyd: The Wall (A Fal): „Nem kérünk a nevelésből / Nem kell nekünk agymosás / Sem gúnyolódás az osztályban / Tanár, szállj le rólunk már / Hé, tanár, szállj le rólunk már! / Nem vagy más, csak egy újabb tégl a falban / Semmi más, csak egy újabb tégl a falban.”

KERÉK IMRE

A közelítő tél

(változat Berzsenyi versére)

*Hervad már ligetünk. Lombok aranylanak:
rőt kincs-garmada, mit szertekuszál a szél.
Villanydrót fonalán fecske-zsinat zszibong,
készülvén a Nagy Útra már.*

*Vadszőlő levelén vérszínű rozsdafolt.
Rózsák ejtegetik földre a szirmukat,
bólingatva fejük. Árva rigó kutat
árny-tartó lugasom körül*

*fonnyadt szilvaszemek, tömpe barack után.
Tókéim csupaszok mind, venyigéiket
már nem dongja körül csíkos-arany darázs. –
A szüret dala csöndbe bolt.*

*Oh, a szárnyas idő birtelen elrepül.
Nézzük kékbe-tűnő röpte ívét együtt,
kedves, sejtve, mi vár még ezután ránk. –
Minden csak jelenés, tudod.*

*Nézzük hát derűsen, hogy elvirít
tavaszunk koszorú-bimbaja... Int az ősz:
ízleljük piruló, zsenge gyümölcseit,
nektárját, amíg élhetünk!*

IRÁNYTÚVEL

ALBERT ZSUZSA

„És visszahulltak rám mind az évek”

A 80 éves Kárpáti Kamil összes verseinek margójára

Kárpáti Kamilt 1957-ben ismertem meg, a Fiala Írók Stúdiójának titkára volt, az Egressy Klubban lehetett találkozni vele. Emlékszem a zsúfolt, kör alakú teremre, s a csepp irodára, ahol láttam. Az akkor huszonnyolc éves költő hét és fél évet töltött a politikai terror kilenc börtönében.

Előtte azonban Pesterzsébeten volt fiatal, verseiben a Csorba utca, Átlós utca, Károly utca, Klapka utca, Virág Benedek utca, a Kakas tó a szülőföld fájdalmas elevenségével jelenik meg. Ott találkoztak a kamaszkoruktól egy életre társak, növendék festők és költők: Gaál Imre, Csillag Tibor, Czétényi Vilmos, Rátkay Endre, Juhász Sándor és Kárpáti Kamil, „akik szinte még gyerekfejjel édesítettük meg szánk szélét a háború utáni sarjú demokrácia tünékeny szabadságával.” 1945-ben *Holnap* című hetilapot jelentettek meg, amelynek tizenhat évesen ő volt a főszerkesztője. A Madisz keretében született a *Holnap*, s a balra tolódott Madisz központ szüntette meg. Szerkesztőit átvette a *Pesterzsébet* c. lap, Földeák János és huszonéves „triásza”: Tamási Lajos, Szarka József és Molnár Géza. Ott jelent meg a 17 éves költő „Város, hol az ifjúságod?” c. tanulmánya 1947-ben. Egy mondat belőle: „Mára a forradalom frázis lett. Elült a forradalmi kürtök zsvajva... Ma a holtak szánt hajtás – az egyetlen megoldás – : a népi kollégium.”

Az *Összes versek* első fejezetében látnak napvilágot Az *Ifjúkor* versei (1942-1949). Jelenetek, hangulatok, balladák, háborús emlékek, leánynevek, egymás folytatásai, újra születései, Gí, a nagy mítosz előképei. Még látszik mestereinek keze nyoma: Szabó Lőrinc, Ady, Babits, Weöres Sándor tanulságait viszi tovább; történeteiben, álomszerű misztériumaiban mintha Jánosy István jeleneteit látnám:

„– Hús víz, átlátszó, vadakat úsztató, kék és ezüst és – – – / tíz ujjam, forró, belémerj, / játssz és kacagj és hancúrozz”!

Szándékoltan, avantgardosan szemérmetlen. És lázadó. Csillag Tibor idézi a fiatal Kárpáti: „A templomok a megszokottság házai. A pártházakban pedig az ifjak úgy figyelnek, mint a nagyon vének és a nagyon betegek. A holt város ifjúsága ezért lett terhes barbár ösztönökkel, ezért lesz egyre pipogyább”.

1947-ben Kaposvárra megy, s egy esztendeig újságíró a Somogy Vármegyénél. Versei Kosztolányi és Kassák ígézetében születnek, szürrealista felhangokkal. A kaposvári évnél láthatóan gazdag termése van, a földosztás tragikus oldalát a *Karádi történelemben* írja meg. Lelkesedik a szürrealisták 1947-es párizsi kiállításáért, s ahogy azok a festészetet irodalmasítják, úgy ír Kárpáti Kamil színes versképeket.

Az *Egy ifjú Somogyba érkezik* a „pannon derű” jegyében fogant: „De foszlik a völgyben a tündéri vígság / ahánnyal lábam semje-ölébe lép, / alkonyi

menny mély sátra alatt csak /font-kontyú víg nőket látok: ...igali lányok lépnek felém./ Mert bizony én / a rőtlobogású ház előtt ülök már,/ épp mosolygó tálon hoz sajtot / a kovács nagy szemű lánya.”

Kárpáti Kamil nagyapja reneszánsz mesterek képeiről készült olajnyomatokkal házalt, nem nagy sikerrel, s ő kislíúként a szekrény aljában őrzött képeket nézegette. Ezt a vonzalmat táplálhatta Kaposvár, színeivel, légkörével, színházával, Rippl-Rónay Roma hegyi házával. A gyerekkori képámulások, festő barátságok mellé ez Kaposvár hozadéka, ilyen színekkel Takáts Gyula dolgozik, csakhogy az ő lírája mézöntő, nem a városok kesernyés kassáki logikája fogja össze.

Egészen más a *Kép sárga mezőben* látomása: „Szájam szögletéből hullámlázik elő / ez a hideg sárga mező / ez a holdfény, ami apadt / folyót öblít, fákra fügeként tapad, / ez a házsor, cserepe zúzott, törve, / ül fonnyadón ráncos körte / a vénasszonyok kontyain... meghidegült csípőjük ünnepe. / Mint egy ide-oda nyúló / tojás formáját nem lelő hurok, / vacog tőlük a szív, epe. / Megfúlok.” – Helyzetrajz, ebből újjá kellene születni.

A kaposvári jelenlétben hosszú, novellisztikus versekben ábrázol, kommentál, keresi magát. Készül első kötete. A *Hajnali gyümölcsös* azonban 1949-ben nem jelenhetett meg.

Bertha Bulcsú riportjában említi, hogy Kárpáti Kamil Kaposvárról írt leveleiben kifejtette: „a magyar kommunizmus csak tévedés lehet, nekünk csak rosszat hozhat. Talán ezzel is magyarázható, hogy én elvagyódtam ebből az országból. A másik ok, hogy a reneszánsz ígézetében telt el a mi kamaszkorunk, és én nagyon hamar szerettem volna eljutni Olaszországba. Engem nem az akkori, hanem a 14-15. századi Olaszország érdekelt.” Útlevelet nem kapott, „1949 májusában aztán disszidálási kísérletért letartóztatták”. Itt ért véget K.K. naiv, napsugaras, aranyhajú, kékszemű ifjúsága.

1993-ban a *Relief egy fegyházzól* jegyzetében a jelzőtáblát is kirakja az olvasó számára:

„Életem három meghatározó állomása: a szerelem, a börtön és Itália. Életemű sorozatom első könyve, *A tengerre vetett ág* ezért lett a szerelemé, ez a második, a *Relief egy fegyházzól* a börtöné, a harmadik, *A Napördög Firenzében* ezért lesz az itáliai verseké.”

Az *Ősszegyűjtött versek I.* következő fejezete: *Politikai börtöneim*. Már nem luxus, nem játék a vers, nem politikai közlés, hanem életmentés. Ismeretes, hogy Budapesten, az utcán tartóztatták le, vitték társaival az Andrássy út 60.-ba, onnan Kistarcsára, internáló táborba, ahol a szeme előtt egyenként égették el verseit, s úgy érezhette, ő semmisül meg. 1950 októberétől a hírhedt Recsken tölt tíz hónapot, bírói ítélet nélkül.

Recsken, a „poklok poklában” kezd újra verset írni.

Isten háta fekete

Az Isten háta fekete / vak koporsónak látszik itt. / Kimondhatatlan messze áll, / inkább csak guggol három ház, / füstjük sem ér a drótokig. / Isten ül a hegyen fontebb, / a háta, a háta látszik itt. // Ó, ha széltől veres estben / latrinának rúdján csüggünk, / állattá vált tagok, kezek, / iszonyodva egyre látom: / aki csak él, hull a próbán. / Soha embert kínja nem fog, / csak dögévé, sárrá tenni. / Jobb lett volna a bitófán.

Ez is látvány-vers: fekete és szürke színek uralják, s a *fekete, vak, koporsó, füst, a drótok* kirajzolják az internáló tábort lent. Az ember nyomorúságát. A komor magasság látványa pedig: „az Isten ül a hegyen föntebb” – nem felemel, sőt, még nyomatékosabban semmisíti meg az embert. Az ősi nyolcasban írt vers darócban jár, az első hétsoros strófa háromszor csendíti össze a sorokat: *látszik itt–drótokig–látszik itt*; a második nyolcsoros, két rímtelen sor kihasználásával hozza a megrendítő egyetlen rímet, amely a *próbán* hívószóra felel: „Jobb lett volna a *bitófán*”.

Mikor Recskről sikerül megszöknie néhány rabnak, őt is megvádolják, megjárja a Fő utcát, és a Kiszegyház, a halálra ítélt utolsó állomását, ahol minden másnap akasztanak. Tíz évre ítélik, s az addigi hármát nem számítják be.

„1952 tavaszán, összeesküvés ügyem tárgyalása és elítéltetésem után Vácra kerültem a börtön MZ (magánzárka) házába, ahol fölfedeztem, hogy a varrottúvel vécepapírra karcolt írás képes megúszni a rendszeres „hipiseket” (a zárkák éjszakai felforgatását és tüzetes motozásokat) is. 1954 nyarán egy embernek megmaradt kedves nevű börtönőr (Mókus tizedesnek hívták) két vécepapír csomagban így menekítette haza édesanyámhoz addig született verseimet.” A váci fegyházban Nagy Imre idejében érezhető volt az idők változása. „Különös véletlen folytán a váci börtönben egész csapat költő verődött össze, s valóságos irodalmi élet bontakozott ki. 1954 koraősze és 1956 koratavasz között *Füveskert* összefoglaló címmel öt kézírásos, egy példányos irodalmi antológia készült el a váci politikai börtönben.”

Vácra elmehet dolgozni a tatabányai szénbányába; meglátogatja édesanyja, de nem találkozhatnak, mert a csoport nem teljesítette még a kötelező normát. Fellázad, fellázadnak, eredmény a márianosztrai szigorított börtön. 1956. október 28-án szabadítják ki Márianosztrán, eljut Esztergomba, másnap reggel újra elfogják, délutánra ismét szabad, siet Pestre, ott van Tamási Áronnál az Írók kiáltványának megfogalmazásakor Gérecz Attilával együtt, aki négy nap múlva orosz tank-ágyú áldozata lett. Vele Vácra és Márianosztrán raboskodott, s máig feladatának tartja Gérecz Attila versinek nemcsak kiadását, hanem a magyar irodalom vérkeringésébe juttatását is.

A forradalom bukása után egy ideig bujkálni kényszerül, aztán 1957 novemberében kegyelemmel rehabilitálják. 1957 áprilisától könyvtáros az Egressy klubban, Krizsán Sándor néptánc-koreográfus jóvoltából, aki igazgatóként fölállalta. „Közben még ref.-es voltam (hetenként kellett jelentkeznem a rendőrségnek), és még személyi igazolványom sem volt. Krizsán Sanyi sem vállalt volna, ha nincs Kiss István, az akkori Szabad SzOT főkönyvtárosa, aki amíg csak élt, mindig fedezett és támogatót.” Szervezi a Fiala Írók Stúdióját, amely az összejöveteleken zsűfólásig megtelt tette kész induló művészekkel.

1966-ban megjelent *Ördöggyöly* című verseskötetét első feleségének, Anna Máriának ajánlotta. A verseket 1958-tól '65-ig dátumozza. 1962-ben fia születik. A kötet befejező soraiban írja: „Találkozott hát minden. / Sorsom a házam. Más, több nincsen. / Mitől a gyermek borzadt, / beteljesülsz Középső Korszak. / A sírtól s születéstől / egyenlő messze mennyi mérföld! / S középtűt ülünk ketten / Hidegben. S állat leheletben. //”

Kötetnyitó versciklusának a *Pesterzsébet felbőrközlői* címet adja. Itt kezdődik a mítoszalkotás, a városé. „P”. Ezt a balladai nevet adja Pesterzsébetnek.

Népe a Magyarság, az Ember szimbóluma. Története a város mitológiája. A *Pesterzsébet felbőkarcolói*-ban Chagall látványa izzik:

„Hol az Átlós utca pelyhes kalapú / mezítlábas fiatal cigány, álmodik. / Szelíden megtapossák a székek, / míg végignyúl a következő városig, //s a Jutagár-ból munka után nem lép / – mint hold a Soroksári úton – felépül / a tömeg az égi emelet felé; / és egyszerre itt áll mindenki legfelül. //”

Lírai regény *a Madárszülömnnek szárnya* c. tizenhárom költeményből álló kompozíció a '70-es évekből, mártír, hősiés anyáról, benne foglaltatik a gyerekkortól kezdve egész élete, háború, internáló tábor, minden. A szent szeretet látomása teremt a verset, az indulat löki a képeket sorról-sorra, az Anyáért, a Szegényekért, az Emberért. Költészete egyre magasabbra ível, az ő Antheusza nem a divatos falu, hanem a kommunista éra alatt gyanússá vált külváros, de az igazi, a szelíd szegénységé. Menedéke, amely nyomon követhető ezekben a versekben, rím és kötött ritmus nélkül. Elégikus, amely azonban időnként rap-szódiába fordul.

„De ha ez az / „úgyse” verse, / úgyse-kell-vers, // cimboráim, / tűzgyűrűtök váli mélyén // torpanjatok / meg egy szóra/ Mivége volt oly kicsinyke? // oly súlytalan / mint a széltől / meglebbentett // gyöngyszürke toll? // Fészke nem volt. / Szállni nem bírt. Másnak látszott? // Két malomkő / örlete lett” Az ősi nyolcas szabad variációi.

A szentek bevonulása a Városba a '80-as évekből, a védekezés köveiből rak templomot barátainak. Hosszú, több részes költemények Gaál Imréről, Rátkay Endréről, Kondor Béláról, Tóth Menyhértről; a régi, pécsi jó barát, Galambosi László, az erzsébeti Molnár Géza, a szintén erzsébetinek is tekinthető Végh György és Kormos István mellé áll Csukás István: versek a valóságból épülő csodákról. A *Londoni születésnapra*, levél Határ Győzőnek, akinek a magánzárkában még ki se hűlt a helye, mikor Kárpáti odakerült. Recski társ volt Faludy György is, „akivel egy csoportba kerültem Kistarcsáról Recskre, s 1950 óta ismertük egymást. A szociáldemokrata ifjúsági mozgalom (SzIM) fiatal vezetőit 1951-ben hozták Recskre, ők szervezték meg 'előadásait'.”

„Láttam, ifjakkból volt már udvara, s noha / mindannyian minium-csíkos zubonyt hordtunk, / láttam, ki képzelt frakkban röppen, ki csillár/ alatt állt – s F.Gy.-t, tengeren-túli háza / balkonán, három fényesre fésült ebbel./ Helyén hát mind! A képből csak én maradtam ki.”

Kárpáti Kamil költészetében a hosszú versek mindig várakozásra vallanak, és változásra várnak. Ír indulatból, ír hivatástudatból, ír kötelességből. Versek feleségről, fiatalon öregedésről. Házassági évforduló: „A város neve Pesterzsébet, / hová nevem befalzták. / (Adalék Atlantisz-kutatóknak.)”

Ebből keres szabadulást és talál is, a megrendítő, megtartó szerelemben. Ahogy a terror éveinek számos más áldozata.

Az *Összes versek* első kötetének következő fejezete: *Egyetlen vészkijáratot ismerek* 1966-1988. A szerelem mítoszt teremt meg a *Gelsomina paradicsom-palántái* c. versében:

„Tizennégy éves őrangyalát Isten küldte el. / De harminchat éves, férj és apa voltam. /A tizennégy előtt hogy lett volna ez kimondható? /...Nem tudom, mivége, kezemet kezébe adták. / S amíg ő úgy vélte: én vezetem, / porrá vált sár, nélküle holt, megnevezem a tényt: / rajtam az ő szárnya suhogott. //”

„’71-ben a bíróság kegyes volt fölbontani első házasságomat. Pár héttel később munkanapon, munkaidőben a P-i Városházán feleségül vettem a tolnanémedi tanítókisasszonyt, Gí-t”

Megírta a *Kakastó számig ér* verseit, „negyvenen jócskán túl, Gí ölébe raktam gyerekkoromat – az újszülöttünket. (Ezért is iktattam a Gí versek kellős közepébe a *Kakastó számig ér* kis kötetét.)”. Ahogy Ady elvitte Lédát Érmidszentre, úgy viszi Kárpáti Erzsébetre Gít: mesél a Kakas tőről, Dedeó bácsiról a suszterről, s a szomszéd fűszeresről, Schröder bácsiról, a temetkezési vállalkozóról. Hogy aztán folytassa a háború eposzi látomásaival, mikor öreggé maszkírozott édesanyját átmenekíti a fronton orosz katonák között, mint Aase anyót egy új Peer Gynt. Jelentős terjedelmű elégiái barátairól arcképek a belső várkastély termeiben. Kormos Istvánra emlékeztet a gyermekkori szerelmek földidézése, de ezek hosszú versek, a biztonság ráerős öröme s az önbizalom táplálja őket, meg a kortársak példái: a hosszú vers megjelenik a kor költészetében, erőpróba, mint prózáíró számára a regény.

Az *Összes versek* második kötete az 1971 és 2008 között írt verseit tartalmazza. A *meglékelt homokóra* című fejezet válaszokat fogalmaz meg Magyarország tragikus jelenére. A címadó vers szimbólum, értelme a pusztuló idő, a mérhetetlen, az elrontott idő. A halál. Ami ellen egyetlen menedék a szerelem, és a művészet.

A Helsinki út Budapest felől Szeged felé vezet, arra nyílik a költő ablaka. A hasonló című vers az alkony rózsaszín látomása felől indul. „Egy csík. Vízsztintesen. Cezúra a szürkület rétegei között. Mélység nélküli szakadék. Meder nélküli folyam. Ég a földön.” De a látomás egyre ironikusabb: „S alatta szürke az úttest.” Reménytelenség alig kiejtett, rövid mondatai, mint korábbi verseiben a zárlat. Mellette nagylélegzetű hosszú versek, a barátság és szerelem menedékei. A *noah-noah zóna*. Ebbe a verskörnyezetbe kerül, Pesterzsébet mitológiájában a város lakóit nevezi noah-noahoknak. Gauguin Noa-noa című úti naplójában kétszer használja ezt a szókapcsolatot: „És a füle mögé tűzött virágból áradt az illat.” „vállunkon vittük a nehéz rózsafát: noanoa!” „Ennek a paradicsomnak Évája egyre engedékenyebb, egyre szeretőbb. Áthat egészen illata: Noa Noa.”

Kárpáti Kamil azonban *b* hangot tesz a szavak végére, „életemben nem írtam le ennél fontosabb *b* betűt.” „az elveszettség sóhaja” :H...ah...noah... / Az öncsonkító toldalék. / Az ugrástalan bolha-lét./ Csak a „soha”.

Az 1988-ban megjelent *Minden nagyság emlék* című kötet bevezető verse: *Egy noah-noah N.L. könyvesboltjában, így éjszaka*. Nagy Lajos könyvesboltjába belép egy ismeretlen:...” Hogy mondta, kicsoda? / Nevet nem mondtam én, csupán / A noah-noahságomat. / – Úgy hangzik, mint egy törzsi név... / Szigeti szép nő illata: / ócán sutja leheli./ Egy h-t toldottam hozzá én, / Az elveszettség sóhaját. / – Hát mi az, ami elveszett? / – Az „emberméltóság” Nagy úr.”

Recsken írta 1951-ben: „Atlasz súlyától görnyed a vers. / Úristen, miért, hogy földre versz?/ Hogy merjen álmodni az élet?/ Odavágyom, hol az országok zöldek, füvesek,/ hol a tavak tiszták, kékek./ Ahol majd virágot hordok, nem köveket. //”

A csúfsággal szemben a szépség, a gyűlölettel szemben a szeretet, a gúzsba kötött, rabbá tett ember helyett a szabad ember ideáját teremti meg. A *Ki eljut Rómába, a boldog* c. vers sem kecsegtet sehol paradicsommal, csakis „két ember szigetén”, a szerelemben; „Európát elrabolják” hangzik szinte szenttelenül, és

utána csak egyetlen lehetséges megoldás látszik: a szerelmet nevezni el Európának. Ez Kárpáti reneszánsz költészetének kiteljesedése.

Az 1978-és 2008 között született itáliai verseket az *Összes versek* második kötetében *Időaranylás* címmel gyűjti össze. Végre Itália, harminc év tavasztól őszig, választott otthonában. Viszi magával hajszolt önmagát és múltját, de nyitottabban, boldogabban, s ki-kihullat némi terhet a zsákból. „1978-ban engedett ki a diktatúra először Olaszországba. Két hónapot éltünk Firenzében és Pádovában feleséggel, Gível és tizenéves fiammal. Hazám púpjával jártam Itáliában, hajszolságomban nem jutott idő műemlék tiszteletre, műélvezetre se sok, a magunk – szellemi, politikai és egyéb – nyomorát kívántam összemérni az itáliai múlttal.”

Ez a menekülési útvonal csak az övé. Képek, versek és tanulmányok együttese a szerelem ege alatt segíti vissza az elveszített emberi létbe. „Ó, mennyi tovaris Zsdanov, és professzor Gombrich éber figyelmét kijátszom, és ember vagyok. Micsoda gyönyörűség: ember vagyok.”

Erosz győzelmét a halál felett *A tengerre vetett ágy* verseiben dicsőíti, amint *A menyasszony vetköztetése* című különös regényben együtt él Velence ragyogása, látomásos színei, költött és megélt szerelmei a tudat alól feltolongo múlt rémeivel és poklaival.

Műalkotások képei a szövegek között viszik az olvasót a belső múzeumba, Delvaux, Sodoma, Ucello és Czétényi Vilmos, Piero della Francesca, Gaál Imre, Rátkay Endre képei és Mantegna! Mantegna, aki Janus Pannoniushoz írt több részes költeményét ihleti, és az *Egy római bátív tüzetes leírása*-t. Ez sikeres kísérlet, hogyan lehet verssé formálni egy festményt, mintegy teherbe esni vele, és más formában újra alkotni.

A rövid sorok egybeolvasható prózává simíthatók, de ha a tördeléshez híven, szaggatottan olvassuk, a tárgyilagos leírás megtelik fojtott szenvedéllyel. Képzőművészet és irodalom szintézisének lehetünk tanúi.

A jelen és múlt egyidejűségét teremti meg a *Mellénk ül Gaál Imre, negyediknek*:

„Pedig tizennégy éve halott volt.”

Ettől kezdve összemontírozza a jelent a múlttal: „Az utazást Padovába / (Firenzébe, Sienába). / Ugyan! Ezt várni P-ben? / Volt egy gyorsan szétvert, / r-gárdásított MADISZ, / még gyorsabban szétvert / népi kollégium. / És P-ből / senki nem jutott / Padovába. / Janus Pannonius / Mantegna utolsó / magyar barátja. / Állapotára nézve püspök inkább, / mint P-beli mocsár-fiú.”

Itt lényegül át 'P' Magyarországgá. Csak gondolatritmus, sűrítés, feszes fogalmazás, a szeretet és fájdalom elégiája.

Kárpáti Kamil költészetében a 20. század megalázott embere, a légerek embere szólal meg, vádlón, és észbontó vággyal másik élet, a szépség és szeretet földje után. Thukydidész megírta, hogyan pusztította el magát a görög kultúra. Mit lehet tenni ma? Megírni a harcot és kudarcot, a sátánt és a hőst, az angyalt. A pusztulással szemben magunk elé emelni az életet, a teremtést. Ezt műveli Kárpáti Kamil, a század filozófiai és formakultúrájával vétezetten, egész életét és művészetét az igazságnak alárendelő becsületével és büszkeségével. Ez emeli költészetét a századforduló magyar lírájának élvonalába.

Magyar irodalom Ausztriában

(Nyomkeresési kísérlet)

NINCS KÖNNYŰ DOLGA ANNAK, aki az ausztriai magyar irodalom taglalásába kezd. Fejtörést okoz mindenekelőtt az, beszélhetünk-e egyáltalán magyar irodalomról Ausztriában, pedig ez már a könnyebbik megközelítés, ugyanis ausztriai magyar irodalom éppenséggel nem létezik, legfeljebb említhetők nevek, akik történetesen – átmenetileg – Ausztriához kötődtek, mindez azonban megreked az esetlegesség szintjén. Úgyszintén kérdéses az irodalom mint besorolási kategória. Mintegy fél évezredet átívelve található ugyan irodalmi természetű munkák, de sokkal helytállóbb nyomdatermékekről beszélni, amik – eltekintve az önálló kiadványoktól – kvantifikálva – tágabb értelemben inkább a publicisztika/újságírás fogalmkörébe sorolhatók.

Pedig igen változatos esetekkel van dolgunk, különösképpen ha a könyvnyomtatás beindulása körüli időszakkal kezdjük meg a nyomkeresést. Mielőtt azonban belefognánk ebbe, magyar szempontból is különbséget kell tenni az I. világháború előtti és utáni Ausztria között. Kategórikusan kijelenthetjük, hogy 1918, pontosabban 1921 előtről nem választhatjuk le a mai Burgenlandot Magyarországról, hiszen abszurd vállalkozás lenne pl. Güssing/Németújvárt ausztriai szellemi központként említeni a reformáció korából. Hasonlóan kifícamított besorolás lenne a Németújvárott született és Rohoncon elhalálozott *Faludy Ferencet* (1704–1779) ausztriai magyar papköltőnek nevezni, mert éppenséggel a mai Burgenland területén született, élt és alkotott. Még cifrább a dolog Kazinczy Ferencsel, mert éppenséggel Kufstein várában raboskodott, amit aztán meg is írt fogsága naplójában.

EZEN BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK UTÁN kezdjük talán a nyomkeresést az 1960-ban alakult **Bornemisza Péter Társasággal**, ami történetesen Bécsben alakult, és nyilvánvalóan nem véletlenül választott névadóul olyan személyt, aki nem csupán protestáns volt és mindamellet jeles humanista, de történetesen Bécsben is élt és alkotott. Az 1535-ben született **Bornemisza Péter** 1558-ban a bécsi Egyetem hallgatója volt, itt magyarította meg Szofoklész *Elektráját*, ami itt is jelent meg ugyanezen évben. Nem eredeti alkotás, de mindamellet a magyar nyelvű irodalom egyik korai jeles megnyilvánulása. Bécs és egyeteme mindamellet a magyar művelődés szempontjából általában nem kapja meg a magyar szellemiségben neki kijáró helyet. Pedig nem árt megjegyezni, hogy az 1365-ben alapított Alma Mater anyakönyvei 1377 óta jegyzik a *Natio Hungarica* tanulóit, igaz, közéjük számították a cseh- és morvaországi, ill. sziléziai tanulókat is. Számuk 1630-ig 5.378-ra emelkedett; a XVII. század folyamán további 2.000 egyetemistát tartottak számon – Grác mellett itt tanult a költő **Zrínyi Miklós** is, és persze nem feledkezve meg az egyetem magyar (származású) professzorairól, köztük **Sylvester Jánosról** (1504? – 1551 után) sem, aki 1543-tól a héber, majd az ógörög nyelv tanára volt. Bécset verseiben is megörökített-

te, természetesen latinul. Ugyancsak ide kívánkozik az 1623-ban alapított papnevelő intézet, **Pazmaneum** említése is.

E MOSTANI TAGLALÁSSAL ugyan nyomokat keresünk, de korántsem állítható, hogy ezekre mi bukkanunk először, sokkal inkább felszínre hozásukra és tudatosításukra gondolhatunk. A nyomkeresésben óhatatlanul Bornemisza Péter tanítványára, *Balassi Bálint*ra is kell utalnunk, akinek *Bécsi Zsuzsannáról és Annamáriáról* szerzeményével közvetlen ide kötődő élményei elevenednek fel. Bécsben megfordult vagy éppenséggel itt éveket töltött későbbi utódai is a császárváros helyszín jellegét igazolják, anélkül, hogy önálló szépirodalmi alkotások eloszlátának az itteni magyar irodalom kapcsán támadó kételyeket. Nem magyarul s nem szépirodalmi műveket írt és gyűjtött **Sambucus-Zsámboki János** (1531–1584), akiben egyben a bécsi magyarnak mintegy prototípusa fedezhető fel.

FELTEHETŐLEG NEM WERBŐCZI *Tripartituma* volt az első Bécsben napvilágot látott magyar vonatkozású nyomdatermék, de jelentőségénél fogva biztosan nem elhibázott az 1517-es évet mintegy kezdetnek nevezni. Volt ilyen irányú kezdeményezés, de nem állíthatnám, hogy összeállította már valaki mondjuk éppenséggel a XVI. századtól az ausztriai, mindenekelőtt bécsi magyar nyomtatványok jegyzékét. (Hasonló csupán az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található hungaricumokról készült.) Pedig az Ausztriában, jelesen Bécsben megjelent kiadványok számbavétele feltétlen izgalmas vállalkozásnak ígérkezne, hiszen akadnak egészen meglepetésnek számító esetek is, ha csak *Fazekas Mihály Ludas Matyijára* gondolunk is, hiszen Kerekes Ferenc, majd **Márton József** jóvoltából Bécsben jelent meg 1815-ben, ill. 1817-ben. Utóbbiról bővebben is meg kell emlékezni. Márton József személyén keresztül feltárul a magyar irodalmi élet bécsi vetülete, közvetve *Mikes Kelemen* (1690–1761) vonatkozásában. A törökországi levelek írójának ugyan megtiltotta Mária Terézia a hazatérést, kézírata azonban egy Mészáros nevű közvetítőn keresztül Bécsbe jutott, ahol az itt élő és író **Görög Demeter** (Hajdúdorog, 1760 – Bécs, 1833) vette gondozásba. Ő adta tovább Kultsár Istvánnak, aki aztán Szombathelyen jelentette meg 1794-ben, egy emberöltővel Mikes halála után. Már ezekből az utalásokból is kitetszik, hogy a bécsi magyarok szerepe irodalmi vonatkozásban nem is annyira eredeti művek megalkotása, hanem gondolatok és könyvek terjesztése, közvetítése, kiadása révén tapintható ki.

HA AZ ÉPPEN MEGÁLLAPÍTOTT ÉRTELEMBEN folytonosságot keresnénk a felvilágosodás korával, itt is a **Magyar Testőrgárda** 1760. évi alapításával kellene kezdenünk. Vajon belegondoltak-e kellőképpen a magyar irodalomtörténet művelői, mit jelentett az, hogy a nem éppen felvilágosult Habsburgok fővárosában, a germanizáció főfészkében magyar testőrök itt ismerték fel hazájuk felvirágzásának szükségességét, méghozzá a magyar nyelv fejlesztése és kiművelése révén. **Bessenyei György** neve túlságosan ismert ahhoz, hogy külön foglalkozunk jelentőségével, ellenben a későbbiekben Széchenyi Istvánnak tulajdonított Magyar Tudományos Akadémia gondolata Bécsben vetődött fel először a XVIII. század második felében: Bod Péter (1760), majd Bessenyei György 1781-ben *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* c. röpirata alapján **Révai Miklós** 1784-ben, ill. 1790-ben készített erre vonatkozó tervezetet és szabályzatot. Viszont ezzel összefüg-

gésben idézni kell – egyben ismét Márton Józsefre utalva – az 1742-ben Rimaszombatban született, Bécsben letelepedett és 1816-ban ugyanitt elhunyt lapszerkesztőt és számos könyv kiadóját, **Decsy Sámuel**t. **Pannóniai Féniksz avagy Hamvából fel-tamadott magyar nyelv** c. a „*nemes két magyar hazának*” ajánlott, szintén Bécsben 1790-ben kiadott – mai kifejezéssel – stratégiának mondható munkáját. Ő fogalmazta meg legfrappánsabban a magyar nyelv nemzetfenntartó jelentőségét: „*Két fő végem volt e könyvetskének írásában. Első, hogy nemzetemet a magyar nyelvnek és tudományoknak szorgalmatos művelésére serkentsem, melly nélkül semmi nyelv sem virágozhatik, semmi tudományok nem öregbülhetnek. Masodik, hogy meg-mutassam azt, hogy valameddig nyelvünk művelésében nem tessük azt a hazában; mind addig sem természeti, sem polgári állapotunkra nézve nem lehetünk boldogok.*”

Decsy Sámuel érdemei között feljegyezték, hogy 1793–1816 között, vagyis egészen haláláig szerkesztette a **Szacsvay Sándor** által alapított **Bétsi Magyar Kurírt** melléklapjával, a **Magyar Musáival**. Ez a Pozsonyban alapított, majd Bécsbe áttelepült lap egyben a második legrégebb magyar nyelvű újságnak tekinthető s egyben 1834-ben bekövetkezett megszűntéig máig az egyik leghosszabb életű ausztriai magyar sajtóorgánumnak tekinthető. Halála után a lapot egyébiránt a már ismételten említett Márton József (Iszkaszentgyörgy, 1771 – Bécs, 1840) vitte tovább, igaz, csak 1828-tól kezdődően. Márton már 1806-tól az egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendkívüli, majd a magyar Testőrgárda magyar nyelvtanára volt. Népszerű, Bécsben kiadott nyelvszótárai mellett 1830-ban értekezést írt a magyar nyelv eredetéről, természeti tulajdonságairól, könnyű tanulása legjobb módjáról. Az általa szerkesztett Bétsi Magyar Kurir történetesen 1830. évfolyamában Béccsel kezdve híreket közöl a világ egyes országaiból, köztük Magyarországról is. *Könyv-Jelentésként* hívja fel a figyelmet Széchenyi István éppen megjelent *Hitel* c. munkájára. A Bétsi Magyar Kurírnak 1831-ben 1044 „*teljes tiszteletű olvasója*”, ill. megrendelője volt.

IDŐKÖZBEN A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN járunk, amikor is felélénkül az érdeklődés Magyarország iránt, ezáltal sokrétebb kép bontakozik ki a magyarokról, ami mögött jobbra „bécsi magyarok” húzódnak meg. Az irodalom vonatkozásában ismét fel kell tenni a kérdést, vajon milyen befolyással voltak bécsi évei a testőr *Kisfaludy Sándorra* anélkül, hogy most külön ennek taglalásába fog-nánk. Kissé visszapillantva nem árt tudni, hogy a *vitam et sanguinem pro rege nostro* kardrántás nem maradt nyomtalanul nem csupán Mária Terézia, de a bécsi közvélemény emlékezetében sem. A Napóleonnal szembeni érzéketlenség, helyesebben az uralkodóházzal szembeni lojalitás meg éppenséggel éle-sebbé tették a magyarok vitézi mivoltáról, később pedig szabadságszeretetéről kialakult képet. A magyar reformkor meg éppenséggel növekvő érdeklődést váltott ki mindazon újdonságok iránt, amik Magyarországra vonatkoztak. Ennek sajátságos, de el nem hanyagolható vetülete a németnyelvűség, aminek az osztrák irodalomban kereshető, ill. található lecsapódása. **Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat** 1808-ban indult és 1820-ig fennálló honismereti folyóirat, amiben egyre-másra publikáltak magyarországi, de „bécsi magyar” szerzők is. Ez az organánium az általános országleírások mellett tudósított a legújabb magyarországi kulturális eseményekről, ismertette a *Tu-*

dományos Gyűjteményt stb. Itt olvasható *Csaplovics János*nak sarkalatos jellemzése: *Ungern ist Europa im Kleinen* – Magyarország Európa kicsiben.

Az említett magyarságkép egyik reprezentációjaként nevezhető meg **Gaál György** (Pozsony, 1783 – Bécs, 1855), az Esterházyak bécsi könyvtárosa. A már említett Görög Demeter vezette be a magyar irodalom ismeretébe, aminek aztán buzgó tolmácsolója lett német nyelven. Ösztönzően hatott Kisfaludy Károlyra, akinek *Tatárok Magyarországon* c. drámáját részletesen ismertette *Theater der Magyaren* c. 1830-ban megjelent művében. Sokoldalúságára jellemzően hat nyelvű közmondásgyűjteményt is adott ki 1830-ban. A bécsi magyar szellemi élet különlegességének számít Gaál György népmese gyűjtése a Bécsben szolgáló magyar követségek körében. Első kiadása német nyelven jelent meg *Märchen der Magyaren* címmel 1822-ben Bécsben. Örökségét több mint egy emberöltővel később, 1857–1860 között jelentette meg a Magyar Tudományos Akadémia Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc gondozásában három kötetben magyarul.

Ő és a hozzá hasonló férfiak nagyban hozzájárultak ahhoz a pozitív magyarságképhez, ami mindennapi szinten a magyar Testőrgárdán keresztül jelenült meg a bécsi közönség előtt, és 1848-ban érte el tetőfokát: ha csak irodalmi vetületét tekintjük is, addigra német fordításban ismertté vált *Petőfi* is, ha nem is annyira forradalmi verseivel, ellenben az osztrák forradalmi költők nem egy versben juttatták kifejezésre lelkesedésüket és együttérzésüket a magyarokkal szemben.

A KIEGYZÉS KORÁBAN ELVESZÍTETTE szinte sorsalakítónak mondható jellegét és súlyát a bécsi magyar szellemi élet. A dualizmus természetessége révén minőségi különbség állt elő az ausztriai-bécsi magyarok és Magyarország között. A korábbi biztatás, ösztönzés helyébe egyfajta bécsi magyar provincializmus, „lokálpatriotizmus” lépett. Az állandó mozgás révén nem keltette a helyi megállapodás benyomását az itteni növekvő számú magyar (egyébiránt 195.844 magyar honosságú személyt mutatott ki Alsó-Ausztriában az 1910. évi népszámlálás, közülük 139.300-an Bécsben laktak). Ide szakadt hazánkfiai oly mértékben maradtak Magyarország „függőségében”, hogy még magyar mivoltukat is oda kötötték, azaz magyar létüknek *extra Hungariam* nem érezték létjogosultságát. Ettől függetlenül már a XIX. század hatvanas éveitől jöttek létre magyar egyesületek, de közülük egyedül az 1899-ben alakult **Magyar Munkásegylet** élte meg a jelent, a többi néhány évig, legfeljebb évtizedig állt fenn, arra jellemzően, mennyire hullámzott az itteni magyarság. Az arccal Magyarország felé valójában ideiglenességet jelentett, vagyis előbb-utóbb visszaköltözést Magyarországra, aki pedig letelepülésre szánta magát, annyira beépült az osztrák társadalomba, hogy a honosodással egyben feladta magyarságát is. Az átmenetiséget kellőképpen mutatják a rövid életű magyar újságok: **Bécsi Heti Hirnök** (1862), **Bécsi Híradó** (1864–1865), **Bécsi Magyar Újság** (1883–1890), **Bécsi Közlöny** (1890–1901).

A MONARCHIA FELBOMLÁSA EGÉSZEN új fejezetet nyitott Ausztriában a magyar szellemi életben is. A két világháború között először a tanácsköztársaság emigránsai, majd pedig a Horthy rendszer konszolidálásával a bécsi **Collegium Hungaricum** (1924) nyomta rá bélyegét az itteni magyar életre. Mint a magyar állam hivatalos kulturális intézete, eleve külföldi berendezésként működött, ezáltal egyfajta idegenséget, elkülönülést jelentve az itteni magyarok számára. A történelmi törésvonalak és a belőlük adódó új helyzetek következté-

ben nem volt, nem lehetett többé szó folytonosságról, a folytonos újrakezdések pedig nem egy vonatkozásban rögtönzésnek bizonyultak, vagyis pillantnyi helyzetből, igényekből fakadtak, így nem alakulhatott ki a helyi hagyományokra épülő közösségi élet, ami részben a szellemi életnek is meghatározója lehetett volna. Kétségtelen, itt élt és éltette 1920–1926 között **Ma** avantgárd folyóiratát **Kassák Lajos**, míg nem hazatelepült, de **Déry Tibor** bécsi évei és szociáldemokrata kapcsolatai sem hanyagolhatók el, azonban ezeknek személyes lecsapódása már Magyarországon mutatkozott meg.

SZINTÉN ÚJ FEJEZETNEK TEKINTHETŐK a II. világháborút követő évtizedek, amikre egészen a magyarországi rendszerváltozásig az emigráns lét volt jellemző. Más irányban ugyan, de ugyanolyan mozgás, változás jellemezte az itteni magyar életet, igaz, akik itt maradtak, lényegében meg is állapodtak. A rájuk is jellemző honosítások oly mértékben voltak kihatással életükre, hogy ha nem is személyükben, de gyermekeikben már többé-kevésbé faladták a magyarnyelvűséget. Mindamellet a nyomdatermékek tekintetében az újságírásra helyeződött a fősúly. Eltekintve a különböző, sokszorosított formában kiadott közleményektől, egyesületi értesítőktől, első jelentősebb vállalkozás a szociáldemokrata **Turcsányi Gyula** által szerkesztett, 1946 augusztusától megjelenő **Bécsi Napló** volt, ami túlságosan hamar kiváltotta a magyarországi kommunisták rosszállását, úgy, hogy az itt állomásozó szovjet megszállók egy évre rá kifüstölték a szerkesztőséget; a főszerkesztőnek sikerült meglépnie Svájcba. Mindenes jelleget öltött a bécsi r. k. lelkeszség által több éven át kiadott **Bécsi Magyar Naptár**, melynek utolsó évfolyama 1956-ra készült, így természetesen nem találhatjuk benne az 1956 őszi magyarországi események nyomait.

1956 TRAGIKUS VÉGKIFEJLETE újabb fejezetet jelentett az ausztriai magyarok életében, s ezzel az itteni magyar szellemi élet terén is. Egyedi kiadványoktól eltekintve, amik biztosan nem sorolhatók a magyar irodalom remekei közé, tulajdonképpen újságok, sajtóorgánumok születéséről számolhatunk be. A rövidség kedvéért itt is a fontosabbakat említjük. Bizonyos értelmezésű szakosodásnak megfelelően három cím említhető: a kilencvenes évekig megjelenő **Magyar Gazda Híradó**, a **Gazdaszövetség** folyóirata, a csak néhány évfolyamot megélt és a munkásifjúságnak szánt **Összefogás**, **A magyar dolgozó ifjúság röplapja** (1959–1965), valamint az 1957-ben alakult **Menekült Magyar Diákok Szövetség** folyóirata, az **Egyetemi Ifjúság**. Utóbbi jóval a Diákszövetség 1967. évi feloszlata előtt megszűnt, igaz, már a hatvanas évek elején sem sikerült biztosítani a negyedéves folyamatos megjelenést.

Kimondottan újságként indult 1957 januárjában a **(Bécsi) Magyar Híradó**, mely kezdetben hetenkénti, majd kétheti megjelenés után havilapként a főszerkesztő **Klamár Gyula** halálával szűnt meg; a búcsúsámot 1980 januárjában adták ki a munkatársak. Mind politikai-világnézeti, mind pedig terjesztési szempontból riválisként szintén Bécsből indult az egyébként Münchenben nyomtatott **Nemzetőr**; a főszerkesztő **Tollas Tibor** 1963 nyarán történt Münchenbe távozásától nem mondható ausztriai lapnak, bár itteni olvasottsága nagyobb volt a Magyar Híradóénál.

Vannak, akik a Magyar Híradó egyenes örökösének tekintik az 1980 márciusában indított **Bécsi Naplót**, pedig az előbbi kiadásáért felelős **Bécsi Magyar**

Újságírók Köre egyesület helyébe az **Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége** jegyzi tulajdonosként a kéthavonként 12 oldalon megjelenő újságot.

Egészen sajtóságos elképzelésként indult 1967 tavaszán az **Integratio**, amely kétnyelvű kiadványként „európai kulturális folyóiratnak” tekintette magát. Szerkesztői fiatal magyar-osztrák értelmiségiek voltak. Kezdetben az „**Europa**”-**Club** keretében jelent meg negyedévenként, majd az év folyamán elhangzott előadások szöveggyűjteményeként évkönyvvé vált, mígnem különböző visszasságok után önálló sorozatként egy-egy kötet megjelentetésével létezik a jelenig. Kétnyelvűségét úgy őrizte meg, hogy hol magyar, hol német nyelvű munkákat tartalmaz.

A felsorolt címek – mint már szó volt róla – korántsem irodalmi, szépirodalmi vállalkozások voltak, de természetesen találhatók bennük versek, ritkább esetben elbeszélések, de a politikai cikkek, különböző hírek mellett fontos helyet foglaltak el a riportok, tárcák.

Nem egészen a korábbi kétnyelvűség értelmében voltak újságírók, írók, akik magyarul kezdték pályafutásukat, aztán osztrák írókká váltan németül kezdtek publikálni, mígnem megtették a nyelvváltást. A legismertebb volt közöttük **György Sebestyén** (1930–1990) és **Georg Kövary (Eric Corda)** (1922–2009). Utóbbi *Ein Ungar kommt selten allein* – Magyar alig jön egyedül c. könyve eléggé nagy feltűnést keltett irónikus hangvételével. Különösen magyar oldalról sokan rossz néven vették tőle, hogy nem éppen hizelkedően írt volt honfitársairól. Egyike volt azon, a magyarok élelmességére vonatkoztatott mondás népszerűsítőinek, amely szerint a magyar a forgóajtónál udvariasan ugyan mindenkit előre enged, mégis elsőként halad át rajta. Ettől függetlenül magyarul búcsúztatta a Bécsi Napló hasábjain a Recsket megjárt „utolsó bohém” **Vér Zoltánt** (1924-2001), aki az Osztrák Írószövetség tagjaként sem vitte önálló kötetig; versei alkalmanként megjelentek a Magyar Híradóban, de mindenekelőtt belső használatra, barátainak írta magyar-német verseit.

Magyar íróként kell számontartani **Bujdosó Alpárt** (1935), ellenben az eredetileg párizsi *Magyar műhely* egyik szerkesztőjeként őt inkább a lakóhelye miatt lehet ausztriai magyar írónak besorolni. 1969. évi emigrációja óta ausztriai, bécsi magyar íróként éli napjait **Monoszló Dezső** (1923), akinek viszont egyaránt fontos szlovákiai és magyarországi kötődése. Habár németül is megjelentek rádiójátékai, regényei, de ezek mindegyike fordítás a magyarból. Nem maradhat ki ebből a kurta felsorolásból a tíz évvel ezelőtt elhunyt **Hanák Tibor** (1929–1999) filozófiai író, aki **Nyitott szemmel** mindvégig Magyarországra figyelmezett.

Ha kimondottan magyar irodalmi életről kívánunk beszélni, úgy az egyesületi életre, mindenekelőtt a bevezetőben említett Bornemisza Péter Társaságra kell utalnunk. Az itteni helyzetre jellemzően korántsem az ausztriai magyar irodalom műhelye, rendezvényein sokkal inkább a magyarországi, erdélyi irodalom közvetítője, terjesztője szerepét tölti be.

Már csak a vázoltak alapján sem szabad figyelmen kívül hagyni a magyar irodalom fordítóit, köztük a már megnevesített Georg Kövart, aki önálló munkái, kritikái mellett fordítással is foglalkozott. Jelenkori magyar irodalmat fordított **Szépfausiné Wanner Márta**, jelenleg pedig **Buda György** tűnik fel ez irányú tehetségével.

BEFEJEZÉSÜL BURGENLANDRA IS KELL VETNÜNK PILLANTÁST, bár ott a jelenig nem termett magyar irodalom. Ellenben különlegességnek számít **Gerhard Baumgartner**, aki ágon őriszigeti származású magyar, a nyelvet irodalmi szinten viszont csak felnőttként sajátította el. Az ő nevéhez fűződik a Pulay Gyulának tulajdonított, meghökkentően archaikus, ugyanakkor a nyelvkeveredésre jellemzően eredeti fogantatású, tájnyelven írt verseknek felkarolása és terjesztése. Végezetül ízelítőként egyik jellegzetesen Baumgartner-Pulay vers:

Kisebbség lennyi

*Kisebbség lennyi
nem sors
hanem feladat
de ki adja fejeszt e feladatot
ki e tanítómester
ki adja az egyeseket meg az ötösöket
ki buktat meg
a nemzet iskolájába
mi vannak e buták.*

KIÁLLÍTÁS

K Ó S A C S A B A

Balassi kardjával

Nem vállalkoztam volna erre a kiállítás-megnyitóra, ha nem fordulok meg előbb Délvidéken, annak is a Tisza-menti, magyarlakta településein. De megfordultam, nem is oly rég, jó hónapja. Szép, aranyló ősze számítottam, helyette zúgott a szél, suhogott az eső, és éjszakánként fagyott sarlóként függött a félhold, túl a Tiszán, Bánát egén. Mintha, több mint háromszáz esztendeje el sem ment volna a hódító. Igaz, jött helyette másik. Jött, és 1944–45 őszén, telén a Tiszába lőtt, a meszesgödörökbe lökött ötvenezer ártatlan magyart.

Amikor azonban – Zentán, Adán, Moholyon át – elnyargaltunk Óbecsére, néhány órára felengedett komorságából, és csillámló tallérokat szórt a viharos szeptember, bizonyos vagyok benne, nem másért, hanem azért, hogy Tari István szűkebb szülőhazájában megcsodálhassam a kőlábakon álló, tornyos városházát, és odaképzelhessen magamat a tizenharmadik századba, amikor Óbecse a Tisza-Maros-i határőrvidék katonai központja, majd a tiszai koronaterület fővárosa volt.

Láthassam: mi veszett oda itt is, Trianon után. Mivé lett az egykori büszke magyar katonaváros.

Katonája azért maradt mégis. A főtértől odébb, kertes családi házukban Tari István kirántotta hüvelyéből a kardját, a Balassi kardot, és megvillogtatta az ebédlőasztal felett. A végvári vitézi szablyát, amellyel a múlt esztendőben Budapesten felkardozták.

Nem jártam még ennek előtte Tari Pistáéknál, most végre láthattam, hol dolgozik, hol születik a vers, a kép, a képvers. Kíváncsi voltam ugyanis, nagyon, mert a Balassi karddal minden esztendőben azt a poétát tüntetik ki, aki egyaránt ad példát emberségről és formát vitéségről. Vagyis, aki a tizenhatodik század nagy magyar költőjének méltó mai örököse.

Tari István egy messzi, idehaza már elfeledett dél-bácskai mezőváros kertes negyedében, szerény családi házban él.

Számít ez valamit? Hogyne számítana! Nem kell ahhoz a fővárost meglakni, irodalmi szekértáborokban tanyázni, hogy valaki jelentős műveket hozzon létre. Ott, Óbecsén a kaposvári, Kovács Sebestyén utcai ház jelent meg a szemem előtt: ahol élete legnagyobb részét Takáts Gyula leélte. Amelyben, vidéki költőként is országos érvényt, rangot szerzett.

Éppen Tari István – Gyula bácsi halálára írt, rajzolt – képversében olvashattuk két esztendeje a Somogyban:

*„Függetlenné vált Drangalag!-
Ezt tátogják épp a balak.
Vizslat a vers: vadászkutya
Ne bagyd magad Takáts Gyula”*

A maga önálló birodalmát építi ott, a *lentségben* Tari István is, a maga Drangalagját, a maga szellemi birodalmát, a maga különös, néha meghökkenető alkotói világát.

Ahogy sorra megismertem a könyveit, megértettem, hogy a magyar irodalom Bácskából, a Tisza partjáról küldött egy új, öntörvényű tehetséget, egy kitűnő prózáírót, egy rímes és szabadversben egyaránt mives, megalkuvást nem ismerő költőt, egy grafikus- és fotóművészt – egy személyben.

Egy alkotót, aki úgy magyar és európai, ahogy a Nyugat nagy írói, poétái voltak, a hazának tartozó hűséggel és az értéknek tartozó szigorú kötöttséggel. Ahogy Weöres Sándor szavaival a Nyugat harmadik nemzedékének írástudói vallották: „Csak minden szónak fénye, súlya, izma legyen helyén.”

Több szellemi tartomány egy koponyában – nem kell ehhez Budapesten élni, irodalmi kánonokba kíváncsozni, bebocsáttatást nyerni, nem kell ehhez bennfentes kritikusra szert tenni: ami ebben a koponyában van, előbb-utóbb amúgy is érvényre jut.

Lám, olyan eseményen vagyunk itt most, Kaposfüreden, ahol Tari István szellemi birodalmának több tartománya megmutatkozik előttünk. Könyvbemutatót ünneplünk, a „Betakarják az eget” című verseskötet bemutatóját, és együtt a grafikussal is ismerkedhetünk.

Képersek, grafikák a falon. Számítógépen letöltött, elmentett haza. Délvidéki metaforák. Lentségi esték. Betűk csontvázai. Betakart egek. Mennyi fekete, vörös, vérző szín, mennyi nyitott seb! Mennyi hasadék, kötél, tar ág, mennyi szerbtövis.

Rajzoló versek, verselő képek. Verbalitás, vizualitás, tárgy, kép, jelentés – tűnődhetünk, hogyan és miként világítják át az életet a Tari-versek, a Tari-grafikák, a Tari-képversek.

Milyennek látja ő az óbecsei házból a sorsunkat, a legújabb kori históriánkat, a „rendszerátváltást”, az Anyaországot (ha ugyan van még), a kisebbségi sorban tovább gyötört, megalázott magyarságot, a gyilkosokból lett hősokeket, a politikát, az emberi magasságot és az emberi hitványságot, ezt a felkavarodott, szabad rablásba, gyávaságokba, árulásokba beleszedült Kárpát-medencei világot.

Ahol lassan minden láz elült, minden zászló lehanyatlott, ahol – hogy őt idézzem – a szék lett a zászló és a zászló a szék. Igen, a mindenféle kiskirályi szék, amit ebben az új világban felvonnak a zászlórúdra.

Tari István tartja, és sajnós, alighanem joggal, hogy ma már az elrabolt országrészek magyarsága adja a mintát az anyaországnak. Az anyanyelv, a hagyományok, a népszokások, a közösségi morál védelmében. Nem utolsó sorban: hazaszeretben. Számítógépe mellett végvári vitézi szablyáját, Balassi kardját kivonja, megvillogtatja Óbecsén, a városszéli családi házban. Súlya van a szavainak, a képeinek, a fotóinak. Érvényt, Kárpát-medencei érvényt szerzett a művészetének.

Mi mással köszönhetném őt?

*„Független ím' birodalmad –
Tátogják tisztai balak,
Fénylik a vers, feszül izma,
Ne hagyd magad, Tari Pista!”*

(Elhangzott 2010. október 9-én, a Kaposfüredi Galériában.)

EMLÉKEZÉS

UJKÉRY CSABA

Papp Árpád emlékére

Ha szívünkhöz közelállótól kell búcsúzni, nehéz megtalálni a mértéktartó szakakat, mert úgy érzi az ember, hogy kevés az, amit el tud mondani.

A Berzsényi Irodalmi és Művészeti Társaság ügyvezető elnöke és a Somogy Irodalmi és Művészeti folyóirat felelős kiadójaként szólhatok. Mégsem azok az adatok tolakodnak elő elsőként gondolataimban, hogy mily jelese volt Papp Árpád a Somogy irodalmi életének. Holott mandátumom erre szól, elmondani, hogy költő, műfordító, irodalomtörténész, tanár, poeta doctus, az antik kultúra tudósa volt.

A Berzsényi Társaság 1985-ös alapító tagjaként, egy időben a Somogy folyóirat szerkesztőjeként, sokat tett a nagyhírű, immár 105 éves társaságért. Munkássága nemcsak Somogy mezsgyéin túl volt ismert, országhatárokon is átívelt. Az athéni egyetem vendégtanára, az irodalomtudományok kandidátusa, 1990-ben Görögországban az év legjobb műfordítója címet is kiérdemelte.

Engedtessek idézni tőle, miként emlékezett indulására, 1956 meghatározó élményére: „Nem volt könnyű elindulnom szellemi és valóságos utazások nyomdokain. Hiosz, Málta, Szicília... Fényes szalonokban, fogadó termekben nekem, akit Molotov-koktél-partikra szólított röpcédulákon a Szabadság... aki negyven évvel ezelőtt végtelenített gyászszalagot fűztem írógépembe...”

Ars Poétikájaként idézhető: „Hittem, hogy a költészet: vakotás, gyermekkori vásárfia tükröm, melyet szívem fölött dugdosva át kellett mentenem minden országos házkutatáson, nem arra való, hogy káprázatával segítse hazai vagy nemzetközi csalók bűvészmutatványait, hanem olykor már halottnak hitt népem szája elé tartottam: Bepárasodik-e?”

Méltatták őt, és méltatni fogják. Kötetei, a *Metszéspontok*, *Ezer arc egy álarc mögött*, *Hazai tükörcserepek*, *Írógép végtelenített gyászszalaggal*, *Ol-tár csillagokig*, nemzedékről nemzedékre adják tovább gondolatait.

Papp Árpád a megalkuvás nélküli, petőfis lobogású művész volt. Örökös nyugtalansággal, tán kalandvággyal is. Hisz Somogyból minduntalan az antik világba vágott. A dunántúli Odesszeusz bejárta a szellemi felfedező utakat és hazatérve háza népét, hazáját idegenek hatalmában találta. Ezért küzdött minden szavával és sorával, a Szabadságért. De Papp Árpádnak volt egy másik arca is: a hamiskás mosolyú, jó humorú, baráti, aki szívesen osztotta meg maga termelte badacsonyi borát mindazokkal, akik közel álltak hozzá. Számomra ez a kép is árnyalja az izzó lelkiületű filosz, a plebejus professzor, a szókimondó irodalmi néptribun alakját.

Keskeny ösvény vezet a Parnasszusra. Kijárt nyomon halad. Somogyból tekintélyes asztaltársaság várja. Ismételten kevesebben lettünk. A Berzsényi Irodalmi és Művészeti Társaság, a Somogy folyóirat megőrzi emlékét.

Fohászainkat meghallgatva, a Mindenható fogadja őt kegyelmébe.
(*Elhangzott a kaposvári református imabázban.*)

KÖSZÖNTÉS

POMOGÁTS BÉLA

Szirmay Endre születésnapjára

Kaposvárnak mindig voltak olyan költői, akik talán nem kerültek az országos nyilvánosság reflektorai elé, az irodalom hívei mégis számon tartották őket – mondhatni, megkerülhetetlenek voltak akkor, midőn a kortárs költészet egészét át akarta valaki tekinteni. Közéjük tartozik a nemrégiben kilencvenedik életévét betöltött Szirmay Endre is. Munkássága átfogja a mögöttünk lévő történelmi évtizedeket. A Borsod megyei Hernádsadányban született, az éppen akkor Magyarországhoz visszakerült Kassán tett érettségi vizsgát (így szinte utolsó tanúja annak, hogy bizony a „visszatérés” milyen örömnepet jelentett a város akkor még magyar többsége számára), a budapesti egyetemen szerzett magyar-olasz szakos tanári oklevelet, majd doktori diplomát. Tanárként tevékenykedett Budapesten, Dombóváron, később negyedszázadon át Kaposváron, a tanítóképző főiskolán.

A dunántúli irodalmi folyóiratok rendszeres munkatársa volt. 1971-ben jelent meg *Arány és mérték* című első verseskötete, ezt több verseskötet követte, a többi között 1977-ben *Maroknyi sors*, 1982-ben *Párbeszéd*, 1990-ben *Csendes fobász*, 1994-ben *Szószóló* című és más kötetei, 2000-ben *Válogatott versek* címmel rendezte sajtó alá több, mint félévszázados költői pályájának termését, időrendben utolsó verseskötete 2009-ben *Nem volt hiába* címmel került az olvasó elé. 1987-ben *Kettős portré* címmel adott közre feleségének: a neves festőművésznek, Bayer Erzsébetnek illusztrációival díszített verseskötetet. Önéletrajzi feljegyzéseit 2006-ban *Kassától Kaposvárig* című „naplóregényében” adta közre. Olasz, spanyol, orosz, szlovák, lengyel, bolgár költőket tolmácsolta magyarul.

Szirmay Endre vidéken élő költő, szellemi horizontja mindazonáltal a legkevésbé sem szűkebb pátriájához kötődik: egyaránt szellemi birtokába vette a klasszikus és modern magyar hagyományt, leginkább a Nyugat költészetét és a nyugat- és közép-európai költői tradíciót. Szellemi látóköre messze túlterjedt szűkebb dunántúli otthonán, őrizte felvidéki ifjúságának élményeit, otthonos lett a „szellemi Európában”. Tudós költő – lehetne mondani, a klasszikus műveltség birtoklása ugyanakkor a jelen iránt tanúsított mindig friss érzékenységgel párosul: hiteles sorokban adja tanújelét annak az érdeklődésének, amelyet a jelen dunántúli és magyar világa iránt érez, és elégikus versekben küzd meg az idős kor tapasztalataival.

Alkotóereje ma is töretlen. Barátsága igen nagy érték a számomra is. Kilencvenedik születésnapja a Berzsenyi Társaságnak, a Somogy folyóiratnak és minden hívének, barátjának meghitt ünnepe.